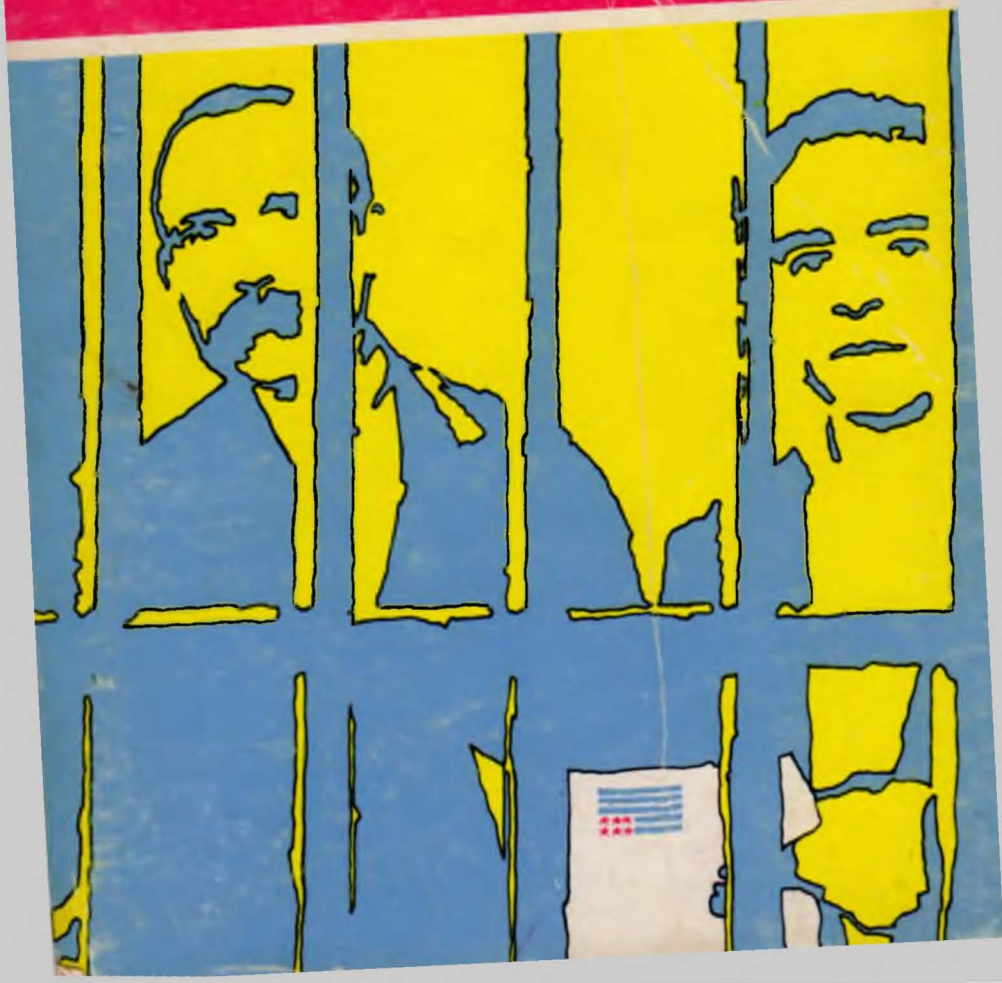
PAYEL

suçsuzlar

sacco ile vanzetti

ROMAN / 2.BASKI

HOWARD FAST

PAYEL YAYINLARI : 20
Roman Dizisi : 2

Kapak düzeni : Sait Maden

●

Kapak filmleri : Ebru Grafik

●

Kapak baskısı : Çetin Ofset

●

Dizgi : Altuğ Matbaası

●

Baskı : Zafer Matbaası

●

Cilt : Numune Mücellithanesi

Howard Melvin Fast, 1914 yılında New York'ta dünyaya geldi. Asıl adı Walter Ericson' dur. Yoksul bir aileden geldiği için çocukluğu ve gençliği çok güç koşullar altında geçti. Çe-şitli işlerde çalıştı. Yazdığı romanlarda daha çok tarihsel konuları işledi. Özellike A.B.D.'nin tarihinden esinlenerek yazdığı romanlarla tanındı. İlk romanı **Two Valleys** (İki Vadi) 1933'te yayımlandı. Sonra sırayla, **Strange Yesterday** (1934), **The Children** (1935), **Place in the City** (1937) eserleri yayımlandı.

Bugün otuzdan fazla eseri olan Howard Fast'ın kitapları çeşitli dillere çevrilmiştir. Yazara 1953 yılında Stalin Barış Ödülü verilmiştir.

Yapıtın özgün adı : The Passion of Sacco and Vanzetti

●

İlk basımı : A.B.D., 1953

●

Türkçe birinci basım : Ağustos 1969

●

İkinci basım : Haziran 1975

HOWARD FAST

SUÇSUZLAR

"Sacco ile Vanzetti„

İngilizceden çeviren
SEÇKİN CILIZOĞLU

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

Dün ve bugün, inandıkları ilkelere, bağlandıkları ülkeye ya da inancını paylaştıkları kişilere ihanet etmektense hapse girmeyi, hatta ölümü göze alan yürekli Amerikalılara...

GİRİŞ

1920 yılının 15 Nisanında, Massachusetts eyaletinin South Braintree kasabasında, ustaca tasarlanmış ve amansızca uygulanmış bir soygun yapıldı. Bu soygunda, bir mutemet ile bir muhafız haydutlar tarafından öldürüldü.

Olaydan hemen sonra, biri kunduracı **Nicola Sacco**, öteki bir zamanlar fırın ve kireç ocağında çalışmış olan ve o sıralarda seyyar balıkçılıkla geçinen **Bartolomeo Vanzetti** olmak üzere iki kişi tutuklandı ve bu soygun ile cinayetten sanık olarak suçlandı. Sacco ile Vanzetti, Massachusetts'in Dedham kasabasında cinayet sanığı olarak yargılandılar ve jüri tarafından suçlu bulundular.

Massachusetts yasaları uyarınca, bu tür davalarda yargıç hükmü kesinleştirmeden önce karar hakkında itirazlarda ve istemlerde bulunulabilir. Sacco ve Vanzetti davasında ileri sürülen itiraz ve istemler, yedi yıllık bir süreyi doldurdu. 9 Nisan 1927'ye kadar dava yargıcı iki sanık için idam kararını vermedi. 9 Nisan 1927'de ise hükmün 10 Temmuz 1927 günü infazına karar verdi.

İnfaz, birtakım nedenlerle 22 Ağustos 1927 gününe kadar ertelendi.

BİRİNCİ BÖLÜM

Sabahın altısı, günün başlangıcıdır. Gün o saatte başlarsa, pek çok kişi için günün sonu demek olan gece yarısına daha on sekiz saat vardır.

Sabahın altısında, hayvanlar ve hayvanlara yakın şeyler, günü koklarlar, günü duyarlar. Balıklar sırt üstü dönüp karınlarını şişirerek, suya vuran bulutlu, kurşuni ışığa bakarlar. Yükseklerde uçan kuşlar güneşin kıyıcığını görebilirler. Yerdeki tozlar sabah sisine karışır ve bu sisin içinden, bir ortaçağ şatosu gibi sekiz köşeli cezaevi yükselir.

Cezaevi duvarları üstündeki nöbetçiler, insana kasvet getiren o anlamsız, düşüncesiz gözlerini gün ışığına kaldırırlar. Çok geçmeden horozlar ötmeye başlayacak, güneş ışığı yeniden yeryüzüne dönecektir. Cezaevi nöbetçisi de öteki insanlar gibi biridir. Onun da kafasından geçen düşünceler, kurguladığı düşler vardır. Ne var ki cezaevi nöbetçisi, koskoca uygarlık tarihinin, ıslığı boyuna yankılanan kırbacın, kendisini sizin gibi, benim gibi sıradan kişilerden ayırdığının bilincindedir. Silâhı ve copuyla kollamak zorunda olduğu insanın en

güzel umutlarının ve en ürkütücü korkularının bekçisi olarak gerçekten de bizlerden farklıdır.

Sabahın bu saatinde, cezaevinin içindeki ölüm hücresinde bir hırsız uyandı. Günün ilk ışığıyla ısınan toprağın neredeyse sessiz fısıltısı, homurtusu, çıtırdısı uyandırdı onu. Hırsız, duvara bitişik kerevetinde gerindi, esnedi ve daha yeni uyanıp kendine gelirken bile korkunun kemiklerinde ve kan dolaşımında kıpırdadığını duydu.

Adı Celestino Madeiros. Yirmi beş yaşında. Neredeyse dünkü çocuk. Hani çirkin de sayılmaz. Nefretle, şiddetle, acıyla dolu bütün o korkunç yıllar, onun yüzünde bırakabileceklerinden daha az iz bırakmış. Kesme burnu, geniş, etli ağzı, düz kaşları var. Koyu renk gözleri, korku ve özlem yüklü.

İşte bu adam Madeiros. Hırsız. Uykudan uyanıyor, kendine geliyor ve kendine geldiği anda da bugünün yeryüzündeki son günü olduğu aklına düşüyor.

Bu düşünce titretiyor onu. Bedeninin her yanı soğuk soğuk ürperiyor. Mevsim yaz, hava ılık olduğu halde, ürpertiyi durdurmak, yüreğinde bir ateş yakabilmek için battaniyesini üzerine çekiyor. Bu gayreti de boşa gidiyor ve ürperti soğuk soğuk dolanıyor her yanını. İşte böylece, korkunun soğuğuna uyanıyor.

Madeiros, önce burada olmadığını düşünerek avunmaya çalıştı. Bir başka yerde olduğuna, yirmi beş yaşında koskoca bir adam olmadığına, Massachusetts'in New Bedford kasabasındaki çocukluk günlerine döndüğüne kendini inandırabilmek için gözlerini yumdu, anılara daldı. Okuldaki günlerini düşündü. Öğretmenin aritmetik dersi verdiği sınıfta buldu kendini. Aritmetiği beceriyordu, çünkü sayılara aklı iyice eriyordu. Sonra bir başka öğretmenin olduğu bir başka sınıfı anımsadı. Burada çapraşık bir dilin yazılışı öğretiliyordu. Öğren-

mek zorunda olduğu bu dili kendi yerine annesiyle babası seçmişlerdi. Tıpkı New Bedford kasabasının Massachusetts eyaletini ve Amerika ülkesini ona hiç sormadan seçtikleri gibi. Ve bu dersi kıvıramıyordu çünkü yabancı sözleri kavrayamıyordu.

Anasıyla babasının bu seçimlerini ve buraya gelişlerini düşünmek, onu okul anılarından koparıp yeniden cezaevine tıktı. Madeiros, toparlanıp Amerika'ya gelmelerinden önce bütün soyunun sopunun ömür sürdüğü Azor'larda kalmadıkları için ana babasına sövdü, onları lanetledi. Ve ömrünün son gününde, babası ile kendini dünyaya getiren anacığına lanet okuduğunu farkettiği anda yataktan çıktı, dizlerinin üstüne çöktü ve dua etmeye başladı.

Hırsız, günahlarını bağışlatmak için dua ediyordu. Günahı çoktu, hem de fazlasıyla. İçki içmiş, kumar oynamış, düşüp kalkmış, hırsızlık etmiş, adam öldürmüştü. Ellerini göğsünde kavuşturdu, yüzünü yatağa dayadı, çarşaflara fısıldadı:

«Tanrının Anası, bütün yaptıklarımı bağışla. Bir insanın işleyebileceği bütün günahları işledim, yine de beni bağışlamanı istiyorum. Günlerce, aylarca kendimi, yazgımı, yaptıklarımı, beni buraya getiren nedenleri düşündüm. Düşündükçe anladım ki, yaptıklarımın hepsi benim suçum değildi. Günahkar olmayı ben mi istedim? İstediğim tek şey, günahlarımın bağışlanmasıydı. Başka her şey kendiliğinden oluyordu, benim istediğimse bağışlanmaktı. Yanlışın yanlış olarak kalmasını istemiyorum. Bunu düzeltmeye, yanlışı doğru yapmaya çalıştım. Kimse benim yüzümden acı çekmemeli. Suçumu itiraf ettim. Ötekilerin, kunduracıyla balıkçının suçsuz olduklarını söyledim. Daha başka ne yapabilirim? Dünyaya gelmeyi ben mi istedim? Beni dünyaya getirin mi dedim? İşte yeryüzündeyim ve olanların en iyisi ya da

en kötüsünü gördüm. Artık hepsi bitti. Sadece bağışlanmayı diliyorum.»

Duasını böyle bitirdi. Ama bitirdikten sonra da, sanki adından sihirli bir güç alacakmış gibi boyuna adını mırıldanmaya devam etti. «Ben Celestino Madeiros» deyip duruyordu. Bunu en azından yirmi kez tekrarladıktan sonra dizlerinin üzerine yığıldı, ellerini yüzüne kapadı, boşanıp ağladı. Daha çok erken olduğu ve öteki mahkûmları uyandırmak istemediği için sessizce hıçkırıyordu. Onun bu ağlayışını bir gören, bir duyan olsa duygulanmadan, sarsılmadan edemezdi. Kendisi ve yaklaşan sonu adına duyduğu büyük acının yürek parçalayan bir yanı vardı.

Elektrikli sandalyede ölüme mahkûm edilmişti ve bu gece hüküm infaz edilecekti. Topu topu yirmi beş yıl yaşamıştı ve bu kadarcık ömrünün bir bölümü de cezaevinde geçmişti. Böyle olduğu halde, o kadarcık süreye onca kötülüğü nasıl sığdırabildiğini de aklı almıyordu.

Çocukluğunda hayvan gibi yabani biriydi. Nefret, öfke ve umutsuzluk doluydu. Önceleri Massachusetts'in New Bedford, sonraları Rhode Island'ın Providence kasabalarındaki pis arka sokaklarda yoksulluk içinde, bakımsız, eğri büğrü, çarpık çurpuk büyüdü. Okulda az şey öğrendi. Okulda ona akılsız bir budala olduğunu öğrettiler, öğrenmede güçlük çekiyor diye öteki çocuklar ona çeşit çeşit ad taktılar. Ona «Geri zekâlı - kafasız - tahta kafa» dediler. Oysa işin gerçeği, gözlerinin bozuk oluşuydu, uzun süre ve zorlayarak neye baksa gözleri acıyordu. Böylece okulu bıraktı ve başka şeyler öğrendi. On iki yaşındayken bekçisi olmayan depoları soyuyordu, on dördünde ise yük trenlerini. On beşine gelince kanı satmanın inceliklerini öğrendi ve ahlâk ölçülerini pezevenkliğe uydurdu. Ömrü kumarhane-

lerle kerhaneler arasında geçiyor, uygarlığın kendisine bahşettiği içki denen nesneyi alabildiğine içiyordu. On yedi yaşındayken, ardında beş soygunu vardı. Bir yıl sonra da ilk cinayetini işledi.

Sözün kısası, bir hırsızdı. Onu hırsız yapan, kendisinin ne anlayabildiği ne de açıklayabildiği, başkalarının ise açıklamaya yanaşmadıkları bir yığın karmaşık koşulun bir araya örülmesi oldu. Gettolarda ve sokaklardaydı. Yaşam dekorunun bir parçasıydı. Polisler onu yakaladıkları zaman dövüyorlardı, çünkü hırsız olduğunu görüyorlardı. Bu, onun üzerine işlenmiş, damgalanmış, basılmış bir gerçekti ve bu yüzden dövülmesi gerektiği de kuşkusuzdu. Bunun üzerine polisin kendisini yakalamaması için elinden geleni yaptı, kendince bütün ustalığını kullandı.

Arada bir, yolunun üzerine namuslu iş çıkarsa reddediyordu. Hırsızlık etmeden yaşanılacağını nasıl bilmiyorsa, çalışmayı da öylece bilmiyordu. Çalışma deyince ürküyor, korkuyor, dehşete kapılıyordu. Onun için de ne zaman önüne bir iş çıksa, hemen kaçıyordu.

Yaşam çizgisi belirlenmişti bir kez. Başına gelecekler hepsi kaçınılmazdı. Ve başına gelecekler saat gibi işliyordu. Olayların oluşması, onun varlığının acıklı, kaçınılmaz sonucuydu. Ve varlığının bu içler acısı zorlaması, onun er geç bir cinayete karışmasını öngörüyordu.

Ve yine yaşamının ve varlığının bu kaçınılmaz sonucuna göre, on sekiz yaşını bitireli daha bir ay olduğu sırada, Providence'da, ne mal olduğunun iyice bilindiği bu kasabada onu aradılar. İki adam geldi. Katı, buz gibi bakışlı, kötülük dolu adamlardı ve onun, yani Celestino Madeiros'un kendileri gibi biri olduğunu çoktan kabullenmişlerdi. Onun için onu aradılar, tasar-

ladıkları ve hazırladıkları bir işten söz ettiler, O da bu işe katılmak ister miydi acaba?

Madeiros, «evet» dedi, katılmak isterdi.

Bu işte büyük para vardı. Bu işe katılırsa, ondan sonra krallar gibi yaşayacak, cepleri para dolup taşacak, dilediği kadar esrar bulacak, istediği kadar içecek, gönlünün çektiği her kadına sahip olacaktı.

«Evet» katılacaktı bu işe.

Bu görüşmeden bir gün sonra, 1920 yılının 15 Nisan günü, Celestino Madeiros, üç kişiyle birlikte bir arabaya bindi. Rhode Island eyaletinin Providence kasabasından kuzeye doğru, Massachusetts'in South Braintree kasabasına gittiler. Oraya, öğleden sonra saat üçe az kala vardılar. Arabayı bir ayakkabı fabrikasının önüne park ettiler. Fabrikada 15,776.00 dolarlık ücret bordrosu hazırlanmaktaydı. Arabadakilerin bu paradan haberleri vardı, çünkü içerde adamları bulunuyordu. Arabayı park ettiler ve hesabın tamamlanmasını, ağır madeni kasalardaki parayı taşıyan iki muhafızın fabrikadan çıkışını beklediler. Bu, saat üçten hemen bir ya da iki dakika önce oluyordu. İki muhafız fabrikanın kapısında göründükleri anda, arabadaki adamlardan ikisi dışarı fırladılar, muhafızlara yaklaştılar ve onları teslim olmak ya da kaçmak fırsatını tanımadan öldürdüler. Sonra küçük kasaları aldılar, arabaya atladılar ve son hızla oradan uzaklaştılar.

Madeiros için bu iş çok kolay olmuştu. Elinde tetikteki tabancasıyla arabada oturmaktan başka bir iş düşmemişti kendisine. Bu kez öldürmek zorunda kalmamıştı. Başkaları onun yerine öldürmüşlerdi. Ve yağmalanan para bölüştürüldüğünde, onun payına üç bin dolara yakın para düştü.

Celestino Madeiros'un yaşam biçimi nasıl kaçınılmaz idiyse, ölümü de aynı derecede kaçınılmazdı. Bir

suçtan yakayı sıyırsa, bir başka suç yapışıyordu paçasına. İşte şimdi, aradan yedi yıl geçtikten sonra, yirmi beş yaşındayken ölüm hücresinde oturmuş idamını bekliyordu.

Kaderin korkunç cilvesi, aynı gün iki kişinin daha idam edilecek olmasıydı. Bu iki kişi, South Braintree'deki çifte cinayetin, Madeiros'un tanık olduğu cinayetin, Madeiros'un figüran olduğu cinayetin suçluları olarak idam edileceklerdi.

Madeiros bunu biliyordu. Bu adamları tanıyordu. Biri Sacco adında bir kunduracıydı. Öteki de Vanzetti diye bir seyyar balıkçı. İkisi de basit İtalyan işçileriydiler. Madeiros İtalyan değildi, Portekizliydi. Yine de bu adamlara bir yakınlık duyuyor, korkudan sıkışmış olan yüreği onlara ısınıyordu. Cezaevinde geçirdiği yıllar boyunca, işlemedikleri, hiç bir ilişkileri olmayan bir suçtan, Madeiros'un işlediği ve pek yakından ilişkisi olan bir suçtan dolayı ölüme mahkûm edilen bu iki adamı uzun uzun düşünmüştü. Cezaevindeyken daha başka pek çok şey, bu suçtan başka şeyler de düşünmüştü. Düşünmek onun için kolay olmuyordu. Düşüncelerini toparlayabileceği bir bilgi temelinden yoksundu. Bu nedenle düşünmek, ağır, acılı ve çoğu kez de belirli anlamı ya da mantıklı sonucu olmayan bir işlem oluyordu. Denilebilir ki, normal bir insanın birkaç saatte düşünebildiklerini Madeiros ancak haftalar boyunca düşünebiliyordu.

Yine de bu düşüncelerden parlayan bir kavrayış kıvılcımı, kendi durumunu, kendi yaşamını, kendi yazgısını ve onu etkileyip adım adım bu korkunç sona getiren karşı koyulmaz güçleri biraz olsun aydınlattı. Düşünceleri, başkalarına olduğu kadar kendine de acıma duygusunu oluşturmuştu. Bazen ağlıyor, bazen dua ediyordu. Duaya ara verdiği bir sırada, bu iki adamın, Sac-

co ile Vanzetti'nin suçsuz oldukları, kendisinin işlemiş olduğu bir suç yüzünden ölüp gitmelerine göz yummaması gerektiğinin bilincine vardı. Bunu kavradığı anda, bir çeşit huzura kavuştu, içindeki gerilim biraz olsun boşandı. Şimdi, o kavrayış anından bunca zaman sonra, ilk itirafını yazarken ve bunu cezaevinden arada bir okuduğu **Boston American** gazetesine göndermeye çalışırken duyduğu derin huzuru anımsadı. Ne var ki, yazdığı itirafname gazeteye varacağı yerde, Şerif Yardımcısı Curtis denilen bir adamın eline ulaştırılmış, adam da mektubu ortadan kaldırıp hasıraltı etmeye çalışmıştı.

Ama Madeiros işin hasıraltı edilmesine göz yummak niyetinde değildi. İkinci bir itirafname daha yazdı ve cezaevinde serbest dolaşmasına izin verilen mahkûmlardan birine verdi. Bu mahkûm, itirafnameyi aldı, hücrelerin sıralandığı koridoru geçti ve Nicola Sacco'ya verdi. Mahkûm, daha sonra Sacco'nun mektubu nasıl okuduğunu, okuduktan sonra nasıl titremeye başladığını, gözlerinden nasıl yaşlar boşandığını Madeiros'a anlattı. Yolundan saptırılmış, zavallı Madeiros bunları duyunca, yüreği bir kez daha sevinçle doldu, bir kez daha o eşsiz huzur ve sükûn duygusunu tattı.

O günden bugüne çok, pek çok, aylarca süre geçmişti. Madeiros, itirafından sonra olup bitenleri bilmiyordu. Bildiği bir şey vardı. O da, olup bitenlerin, gerek kendisi, gerekse Sacco ile Vanzetti hakkında çoktan tasarlanmış, kararlaştırılmış olaylar dizisini değiştirmediğiydi. Üçü de öleceklerdi. Kendisi, yani Celestino Madeiros, işlediği suçlar yüzünden, kunduracıyla balıkçı ise işlemedikleri suçlar yüzünden öleceklerdi...

Hırsız, duasını bitirdi, ayağa kalktı, hücresinden yeni doğan günün taze ışığını görebileceği ufacık pen-

cereye yaklaştı. Döne döne yükselen, yer yer bulutlu sabah sisinde, cezaevi duvarının alışılmış bir kesitinden başka bir şey göremiyordu. Oysa düş gücü duvarların ötesine ulaşıyordu. Birden ve bir an için, bugün ruhunun özgürlüğe kavuşacağından ve onu bekleyen kutsal yargı divanının karşısına çıkacağından ötürü coşkulu bir sevinç duydu. Ama bu sevinç dalgası bir an sürdü. Coşkulu geldiği gibi göz açıp kapayana dek yok oldu ve Madeiros her zamanki arkadaşı olan o soğuk korkuya yeniden saplanarak yatağına döndü.

Tekrar dua etmek istiyor, fakat ne durumuna uygun, ne de söylenmesi gerekli bir başka dua gelmiyordu aklına. Yatağına oturdu, ellerini yüzüne kapadı, az sonra yeniden hıçkırmaya başladı. Gözyaşları dualardan daha kolay akıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

Cezaevi Müdürü alışkın olduğu bir düşten uyandı. Müzmin hastalıklar gibi her gece peşpeşe tekrarlanan düşler vardı ve bu düşlerde roller tersine dönüyor, müdür olan mahpus, mahpus olan da müdür oluveriyordu. Müdür, pencereden içeri dolan gün ışığına, güneşe ve masmavi gökyüzüne uyandı. Yine de düşteki kişiler, renkler, sözler bir an için uyanışın gerçeğinden daha yakın geldi ona.

Düşlerinde hep aynı biçimde karşı koyar, hep aynı korkuyu duyar, hep aynı yılgınlığı yaşardı. Her zaman tartışırdı.

«Ama ben Müdürüm.»

«Hiç önemi yok.»

«Anlamıyorsunuz galiba. Ben bu cezaevinin Müdürüyüm.»

«Anlamayan biri varsa, o da sensin. Söyledik ya, burda hükmü yok bunun diye. Zerre kadar hükmü yok. Zerre kadar.»

«Siz kimsiniz peki?»

«Bu da önemli değil. Önemli olan senin durumun —

sesini çıkarmayacaksın, sana ne deniyorsa onu yapacaksın. Boşuna mesele çıkarmaya kalkışma.»

«Siz kiminle konuştuğunuzun farkında değilsiniz galiba. Koskoca cezaevi Müdürüyle konuşuyorsunuz. Ben canım istedi mi gelir, keyfim istedi mi giderim. Buradan gitmek istediğim anda gidebilirim.»

«Hayır, gidemezsin. Buradan canının istediği zaman çekip gidemezsin işte. Buradan hiç gidemezsin.»

«Öyle bir giderim ki.»

«Bunlar senin büyüklük kuruntuların. Büyük adam olmanın bizim işimizle hiç ilgisi yok. Bu kuruntularına da göz yumacak değiliz. Cezaevindesin. Sana ne söyleniyorsa onu yaparsın. Çeneni kapat, emirlere kulak ver, söylenileni yap, o zaman başın belaya girmez.»

Konuşma her zaman böyle sürüp giderdi. Onun cezaevi Müdürü olduğuna hiç inanmazlardı. Ne kadar yalvarıp yakarsa, akıllı uslu anlatmaya çalışsa, tartışsa, müdür olduğunu belgelemek için şu ya da bu kanıtı ileri sürse on para etmezdi. Ötekiler de birtakım kanıtlar ortaya çıkarıyorlardı. Bir seferinde şöyle sormuşlardı :

«Kim tutar da, gardiyan olmaya, zindancı olmaya, hatta cezaevi Müdürü olmaya karar verir? Kimin aklına gelir bunu istemek? Kim ha? İnsan çocukken itfaiyeci olmak ister, polis olmak ister, asker, doktor, yargıç olmak ister, at arabası sürücüsü olmak bile ister de, bugüne kadar yeryüzünde gardiyan ya da cezaevi müdürü olmak isteyen biri görülmüş müdür hiç?»

Müdür iyice uyanıp kendine geldikten sonra düşündeki bu meydan okumanın derin gerçeğini düşündü. Kendi kendine acıdığı zamanlar, cezaevlerinde çalışanların kendi seçimleri dışında kaderin rüzgarına kapılarak buralara düştüklerini düşünürdü. Bu sabah buna özellikle inanmak istiyordu. Acı bir boşluk duygusuyla

uyandı. Uykusunda bir yerlerde bir şey yitirmişti ve onu bugün bulmanın yolu yoktu artık. Bugünün ne kendi yarattığı, ne kendi istediği bir gün olmadığına kendini inandırmaya çalıştı.

Kafası bu düşüncelerle dolu olarak yatağında doğruldu, oturdu. Terliklerini ayaklarına geçirdi. Yüzünü yıkayıp traş olmaya, kendini bir cezaevi Müdürü nasıl olmalıysa ona benzetmeye çalıştı. Ağzını çalkaladı. Saçını taradı. Bütün bunları yaparken, bir yandan da kendi kendisiyle tartışıyor, bu işten sorumlu tutulamayacağını söylüyordu. Birden, bugünkü infazlarla uzak yakın ilgisi olan herkesin aynı düşünceleri paylaşacağı aklına geldi. Herkes kendini suçsuz göstermeye çalışıyor olmalıydı. Kendi günahı pek sıradandı. O, bu işle ilgili kişilerin ne en önemlisiydi, ne de en önemsiziydi. O yüzden günahı da kendi gibi orta karardı. Bugünden önce müdürdü, kuşkusuz bugünden sonra da müdür olacaktı. İşler yavaş yavaş tavsayıp yatışacaktı. İnsanların unutmak gibi bir kolaylıkları olduğunu akıldan çıkarmamak gerekirdi. Her şeyi unutabilirlerdi. Ne kadar büyük, ne kadar derin de olsa, zamanla kendi gerçek aşkını unutmayan bir âşık yoktu yeryüzünde. Müdür, biraz da filozoftu. Bu, işi gereği bir tutku, bir meslek hastalığıydı. Bütün cezaevi müdürlerinin filozof olduklarını bilirdi. Yaşlı kaptanlar, tayfalarıyla ve yolcularıyla ters düşselerde nasıl yönettikleri tekneden bir onur kazanırlarsa, cezaevi müdürleri de öyle onur taşırlardı.

Ötekilerden ayrıcalığı olan bu sabah Müdür, kendi kendine «Bunları düşünüp durmanın yararı yok.» dedi. «Bugün nasıl olsa gelecekti, zamanla geçip gidecek. Yapılacak şey, işe koyulmak, her şeyin düzgün yürümesini sağlamak, işleri olabileceği kadar kolay ve rahat duruma getirmek.»

Giyinmesini bitirdi. Kahvaltıdan önce ölüm hücrelerine bir göz atmaya karar verdi. Avluyu geçti. Başgardiyan onu selâmladı. Şimdiden işe başlamış olan serbest mahkûmlardan birkaçı bile selâm verdiler. Hüküm sürdüğü cezaevinin sabah yaşamı başlamıştı. Demir kapılar şangırtıyla açılıp kapanıyor, çamaşır dolu el arabalarını iten mahkûmlar avludan geçiyordu. Mutfağın ve fırının kapılarından tencerelerle tabakların tıkırtısı duyuluyor, çalışanların arı kovanını andıran sesleri geliyordu. Koridorlar çoktan paspaslanmaya, ovulmaya, küllü suyla yıkanmaya başlanmıştı. Sabahın bu saatinde, yani yediyi az geçe mahkûmlar sabah karavanasına gidiyorlardı. Müdür, onların uygun adım yürürken çıkardıkları ayak seslerini, beş yüz kişinin yürümesinden doğan vurucu ritmi, bin tek deri pabucun betona çarpışını duyuyordu. Az sonra, tepsilerle kaşıkların sesi duvarları aşarak, hücre koridorları boyunca ona yetişti. Kulakları, cezaevinin bütün seslerine ve gürültülerine duyarlılık kazanmıştı, çünkü bunlar onun yaşamının gürültüleri ve sesleriydi. En azından bu açıdan, gördüğü düş kesinlikle gerçekti. Bütün yaşamını cezaevinde geçiriyordu.

Ölüm hücrelerine geldi. Konuşmak için Vanzetti'yi seçti. Doğaldı bu, çünkü Vanzetti'yle konuşmak hiç zor olmazdı. Vanzetti'nin hücresine doğru yürüdü. Ellerini birbirine sürtüyor, canlı, neşeli, olağan bir iş konuşmaya gelmiş adam havasında olmaya çalışıyordu. Bu işi dokunaklı bir cenaze töreni havasına sokmamaya, sözü uzatıp işi büyütmeden, kimsenin canını sıkmadan, kestirmeden konuşmaya kararlıydı.

Giyinik olarak yatağının üzerinde oturan Vanzetti, Müdürü karşılamak için ayağa kalktı. Resmî bir tavırla el sıkıştılar.

«Günaydın, Bartolomeo,» dedi Müdür, «Seni iyi

gördüğüme sevindim. Gerçekten sevindim.»

«Belki olduğumdan daha iyi görünüyorum.»

«Kendini iyi hissetmen de beklenilemez. Senin yerinde kim olsa kendini iyi hissetmez.»

«Öyledir herhalde.» diye başını salladı Vanzetti. «Bunu söylemeden önce uzun uzun düşünüp taşındığınızı sanmam, ama sonuç nasıl olsa değişmiyor. Düşünmüş de olsanız, düşünmemiş de olsanız, son derece gerçek bir şey bu. İnsan çoğu zaman uzun uzadıya düşünmeden aklına geldiği gibi bir şey söyleyiveriyor da, bu söz yine de çok doğru ve yerinde oluyor.»

Müdür onu ilgiyle süzdü. Vanzetti'nin yerinde olsa, onun gibi davranamayacağını sezdi. O olsa korkardı, çok korkardı, korkudan sesi kısılır, boğazı tıkanır, ter içinde kalır, tepeden tırnağa titrerdi. Müdür, kendini tanırdı. Böyle olacağına kalıbını basardı. Oysa Vanzetti hiç öyle değildi. Vanzetti oldukça serinkanlı görünüyordu. Çökük gözleri Müdürü değerlendirmeye çalışarak süzüyor, pos bıyığı ona biraz alaycı bir görünüş veriyordu. Güçlü, çıkık kemikli, melankolik yüzü, Müdüre her zamankinden farksız görünüyordu.

«Bu sabah Sacco'yu gördünüz mü?» diye sordu Vanzetti.

«Hayır, daha görmedim. Az sonra göreceğim.»

«Onun için üzülüyorum. Açlık grevinden çok zayıf düştü. Hasta. Ona çok üzülüyorum.»

«Ona ben de üzülüyorum.» dedi Müdür.

«Öyle ya, tabiî. Her neyse, onu bir görüp konuşsanız iyi olur gibi geliyor.»

«Olur, konuşurum. Başka ne istersin benden?»

Vanzetti birden gülümsedi. Yetişkin, olgun birinin bir çocuğa gülümseyişindeki tavırla baktı Müdüre.

«Sizden ne istediğimi gerçekten öğrenmek istiyor musunuz?» diye sordu Vanzetti.

«Elimden gelebilecek bir şey olmalı» dedi Müdür. «Her şeyi yapamam. Ama yapabileceğim bir şeyse, severek yaparım Bartolomeo. Bugün ayrıcalık hakkın senin. Ne istersen yiyebilirsin. Ne zaman istersen papazı çağırtabilirsin.»

«Bir süre Sacco ile beraber olmak istiyorum. Bunu yapabilir misiniz? Ona söylemek istediğim pek çok şey var, oysa bunları hiç söyleyemedim. Bir süre, birkaç saat onun yanına gitmemi sağlayabilirseniz minnettar olurdum.»

«Bu olabilir sanıyorum. Bir bakacağım. Ama eğer yapamazsam kırılma.»

«Bilin ki, ondan daha güçlü ya da daha yürekli olduğum için değil. Belki öyle görünmesini beceriyorum. Ama görünüş yapmacıktır. İçinden o da benim kadar güçlü, benden daha yüreklidir,»

«İkiniz de çok yürekli, çok iyi kişilersiniz.» dedi Müdür. «İşlerin böyle olmasına çok üzülüyorum.»

«Sizin yapabileceğiniz bir şey yoktu ki. Sizin suçunuz değil.»

«Yine de üzülüyorum.» dedi Müdür. «Ve pişmanlık duyuyorum. Keşke başka türlü olaydı.»

Müdür daha fazla konuşmak istemiyordu. Aklına söyleyecek söz gelmiyor, üstelik bu tür konuşma onu alt üst ediyordu. Bugün, yapılacak çok, her zamankinden daha çok işi olduğunu söyleyerek Vanzetti'den özür diledi, izin istedi. Vanzetti, onun içinde bulunduğu durumu anlıyor gibiydi.

Müdür kahvaltıya oturduğu sırada —genellikle kahvaltıda oldukça fazla yerdi, ama bu sabah hiç iştahı yoktu— daha önce de birkaç kez, hatta daha geçen hafta olduğu gibi, bugün de infazın erteleneceği, Sacco ile Vanzetti'nin ölmeyecekleri sanki içine doğdu. Ne var ki bu sezgisi doğru çıksa bile, yine de hırsız, yani Celesti-

no Madeiros idam edilecekti. Gerçi bu da acı verecek, onun sinirlerini alt üst edecekti, ama Sacco ile Vanzetti'nin idamı kadar sarsılmayacaktı.

Müdür bu gözlemi yapınca biraz rahatladı ve infazın ertelenmesi olurluluğu üstünde durdukça, sonucun buna varacağına daha çok inanmaya başladı. Bütün tavrı değişti. Neşelendi ve ona kalırsa infazın erteleneceği karısında olduğunu karısına anlatırken, sabahtan beri ilk olarak gülümsedi.

Müdür, yıllardır heyecan duygusunu bastırmış bir kişiydi. Çünkü yaşamındaki olaylar, heyecana tat katmıyor, umutları gerçekleştirmiyordu. Bu nedenle, karısı onun sesindeki heyecan belirtisine ve sözlerindeki güvene şaşırdı. Kocasına çok olağan bir soru yöneltti.

«Peki ama, infazı neden ertelesinler?»

Müdürün hemen aklına gelen cevap, ona duralamak ve sözlerini tartmak fırsatını verdi. Karısının sorusu üzerine, dilinin ucuna «İnfaz ertelenecek, çünkü bu dava hakkında biraz bir şeyler bilen herkes kesinlikle biliyor ki, bu adamlar suçsuz» deyivermek geldi.

Ama bunu karısına bile söylemekten çekindi. Bu düşüncede olduğunun ortaya çıkmasını istemiyordu. Suçluluk suçsuzluk sorununun, ne kendisinin ne de başka müdürlerin üzerine düşmediğini her zaman söyler dururdu. Bu yüzden davanın bazı yönlerini ele aldı ve bu iki adamın suçluluğu konusunda akla yakın birtakım kuşkular olduğunu karısına hatırlattı.

«İnsan böyle bir duruma nasıl dayanır?» diye karısı şaşkınlığını belirtti. «Yedi yıldır hep aynı şey — ölüm ve erteleme, ölüm ve erteleme. Bu işe bir son vermek daha iyi olmaz mı bilemiyorum. Ben böyle yaşayamazdım.»

«Çıkmadık candan umut kesilmez.» dedi Müdür.

«Doğrusu anlamıyorum,» diye sözünü sürdürdü ka-

rısı. «Bu işle ilintisi olan herkes bu adamlar hakkında hep iyi şeyler düşünüyor.»

«Çok iyi insanlar da ondan. Dünyayı dolaşsan, onlar gibi iki kişi daha bulmak çok zordur. Bunun neden olduğunu söyleyemem. Çok iyi, çok nazik insanlar. Sessiz, kibar. İkisinden de bir kez olsun sert bir söz duymadım. Bana öfke duymuyorlar. Bunu Vanzetti'ye sordum. Bana durumumu anladığını söyledi, Sacco da aynı biçimde, başlarına gelenlerin benim yüzümden olmadığını söyledi. Vanzetti, doğru yere yöneltilmeyen öfkenin boşuna olacağını söylüyor.»

«İşi böylesine tuhaf yapan da bu ya zaten» dedi karısı.

«Neden tuhaf olsun? Gerçekten öyle. Çok iyi insanlar.»

«Dediklerine göre anarşistlerin...» diye söze başladı, karısı.

«İş oraya gelirse, anarşistler konusunda ne senin ne de benim fazla bir bildiğimiz var.» diyerek onun sözünü kesti Müdür. «Benim dediklerimin, onların anarşist olup olmamasıyla ilgisi yok. Ben anarşistler hakkında da, komünistler hakkında da, sosyalistler hakkında da pek bir şey bilmiyorum. Sacco ile Vanzetti bu üçü de olabilirler. Tepeden tırnağa kötülüğe bulanmış olabilirler. Benim bütün demek istediğim, onlarla konuşurken bu yanlarının hiç göze çarpmayışı. Onlarla ne zaman konuşacak olsan, sonunda kendi kendine, bu iki adamın akla sığacak hiçbir koşul altında cinayet işleyemeyeceklerini söylüyorsun. Hiç değilse, suçlandıkları türden bir cinayet. Onların suçlandıkları cinayet, insanı köpek gibi öldürebilen, soğukkanlı canilerin işi. Oysa bunlar çok başka adamlar. Nasıl anlatacağımı bilemiyorum ama, ikisi de yaşama çok yumuşak bakıyorlar. Onlar böylesine adam öldüremezler. Bak aklında ol-

sun, bunları sadece sana söylüyorum. Resmen değil. Bir adama baktım mı, katil olup olmadığını ben de anlamazsam, kim anlar ki?»

«Bin bir türlü katil olabilir» diye karısı onu uyardı.

«Al bakalım işte. Sen de böyle diyorsun. Yoo, seni suçlamıyorum. Sen de herkes gibi düşünüyorsun. Kendi kendinize, suçsuz olan birinin başına nasıl olup da bunların geldiğini soruyorsunuz, cevap veremeyince de kestirip atıyorsunuz, öyle değil mi?»

«Evet, öyle olmalı,» diye doğruladı karısı.

«Bak, bu sabah Vanzetti'yi görmeye gittim. Bugün öteki günlerden farksızmış gibi serinkanlı ve sakindi.»

Konuşmanın tam burasında bir gardiyan gelerek sözlerini böldü ve Müdüre, Madeiros'un kriz geçirdiğini, bağırıp çağırdığım söyleyerek, doktorun Madeiros'a morfin vermesi için izin istedi. Müdür karısından özür diledi. Alelacele ağzını sildi. Gardiyanla birlikte fırladı. Revire uğrayıp doktoru da aldılar. Üçü birden Madeiros'un hücresine yollandılar. Daha hücreye varmadan epey önce, gittikçe artan haykırmaları duydular.

Madeiros'un ölüm hücresi, Sacco ile Vanzetti'nin hücrelerine yakın bir yerdeydi. Müdür onun hücresine varmak için, öteki ikisinin hücrelerinin önünden geçmek zorundaydı. Ama iki adamın ne yaptıklarını görmek için hücrelerin gözetleme deliğinden bakmakla zaman kaybetmedi.

Madeiros yerde yatıyor, gövdesi titreyerek kıvrılıp bükülüyordu. Madeiros saralıydı ve cezaevine düştüğünden beri geçirdiği krizlerin ilki değildi bu. Müdür onunla konuşmaya çalıştıysa da, Madeiros hiç bir şey duyacak durumda değildi. Durmadan bağırıyor, taş döşemeyi yumrukluyordu. Ağzından kanla karışık salya sızıyordu. Onun bu görüntüsü ve haykırışları Müdürün midesini bulandırdı.

«Hadi, topla kendini. Her şey yolunda gidecek.» dedi Müdür. «Kendini koyverme. Bak biz buradayız, yalnız değilsin artık. Her şey de yolunda gidecek. Hadi artık sakinleş ve rahatla.»

«Onunla konuşmanız boşuna,» dedi Doktor. «Yapılacak en iyi şey ona morfin vermek. Kabul ediyor musunuz?»

«Peki, verin bakalım.» dedi Müdür. «Ne diye duruyorsunuz? Hadi, verin.»

Müdürle gardiyan Madeiros'u tuttular, doktor da morfin yaptı. Birkaç dakika içinde delikanlının gövdesi gevşedi, kaslarının düğümü çözülmeye başladı, haykırmaları hıçkırığa dönüştü.

Müdür hücreden çıktı. Midesi bulanıyordu. Önceki seferler gibi bugün de infazın erteleneceği sezisi yok olmuş, yerine bugün infazın yapılacağı inancı gelmişti. Bu, müthiş bir günün sadece başlangıcıydı. Daha ancak sabahın sekiziydi. Böyle bir günün geri kalan bölümünü nasıl atlatacağını kestiremiyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İnsanların nasıl olup da birden bire Sacco ve Vanzetti'ye ilgi duydukları, onlar hakkında bir şeyler öğrenmek, kim olduklarını, nasıl kişiler olduklarını bilmek merakına nasıl birden bire kapıldıkları şaşırtıcıdır. Sacco ile Vanzetti'nin ölümü yaklaşıncaya kadar, onları tanıyanların böylesine az oluşu da şaşırtıcıdır.

1927 yılı tuhaf bir yıldı. Haberler yılıydı. Günlük gazeteler peşpeşe dehşetengiz manşetlerle doluyordu. Olabileceklerin en iyilerinin yaşanıldığı günlerdi. Charles A.Lindberg, ilk olarak Atlantiği tek başına geçti ve Baltimore Sun gazetesi «Lindberg, insan ırkını göklere yükseltti» diye manşet çekti. Peaches Browning ve yaşlı kocası Daddy Browning de insan ırkını yücelttiler. Sonra Chamberlain ve Levine Okyanusu uçakla aştılar. Sonra Jack Dempsey, Gene Tunney'e yenilmeden önce Sharkey'le dövüştü.

Sacco ile Vanzetti ise ya komünisttiler, ya sosyalist, ya anarşist ya da herhangi bir türden düzeni yıkıcı unsurlardandılar ve ülkede, ölümleri yaklaşmcaya kadar onlardan tek söz etmeyen bir yığın gazete vardı.

Boston, New York City ve Philadelphia'daki büyük gazeteler bile, davayı kırk yılda bir birkaç satırla geçiştiriyorlardı. Dava başlayalı öyle çok olmuştu ki!

Bu gazeteler kendilerini savunmak için,

«Ne de olsa,» diyebilirlerdi, «Sacco - Vanzetti davası 1920'de başladı, şimdiyse 1927.»

Ölümün yakınlığı, bir kunduracıyla bir balıkçının dillerini çözdü. Onların suskunluğu başlı başına birer söylev oluyordu. 22 Ağustos sabahı erkenden, çok erkenden ölümün sesi, kokusu, ölüm duygusu havayı doldurdu. Yüzlerce, binlerce kişinin ardlarından ağıt yakılmadan, gözyaşı dökülmeden ölüp gittikleri bir dünyada, iki kışkırtıcı ile bir adi hırsızın ölümlerinin böylesine gürültü koparması, böylesine önem kazanması şaşırtıcı olmanın da ötesinde gibi görünüyordu. Şaşırtıcı da olsa, durum buydu ve insanlar bu durumu gözden kaçırmamak zorundaydılar.

Bütün gazeteler ertesi sabahki manşetlerinin ne olacağını biliyorlardı. Yine de, manşetin ötesinde bir şey, daha geniş bir şeyler arıyorlardı. Bunun üzerine, bu sabah bir gazeteci Sacco'nun ailesinin oturduğu yere gitti. Burada iki çocuk anası bir kadın, Sacco'nun karısı oturuyordu. Gazeteciye, pek çok kişinin Vanzetti ile ilgilendiklerini söylemişlerdi. Oysa Nicola Sacco'ya ilgi duyanların sayısı daha da kabarıktı. Nicola Sacco'nun durumu, insanları ilgilendiren bir durumdu, bunu kaçırmak ahmaklık olurdu. Sacco, daha ancak otuz altısında, önceden belirlenmiş ölümün esneyen bir ağız gibi açılan büyük uçurumunun kenarında, yeryüzünden ayrılış anını bilen ender kişilerden biri olarak duruyordu. Gazeteciye dediklerine ve bu ülkedeki milyonlarca basit insanın basit düşüncelerine göre, Nicola Sacco ardında büyük servet bırakıyordu, çünkü Sacco mazbut bir aile babasıydı.

Sacco'nun karısıyla iki çocuğu vardı. Karısının adı Rosa'ydı. Neredeyse on dördüne yaklaşan oğlunun adı Dante, daha yedisine basmamış olan kızının adı da Ines'di. Gazeteciye bu olayda, insanların ilgisini en çok çekecek türden bir hikâye olduğu söylenmiş ve Sacco'nun çocuklarının anasıyla görüşmek görevi verilmişti. Ananın ve çocukların neler duyduklarını anlaması gerekiyordu.

Bu görev hoşuna gitmiyordu. Bu da şaşılacak bir şey değildi. Çünkü bu gazeteci taş gibi katı biri de olsaydı, böylesine bir görevi yerine getirmek yine kolay olmazdı. Ne var ki, görev verilmişti bir kez. Erkenden gitti. Tam **atlatma** yapmak, kendisinden önce kimsenin ele geçiremeyeceği bir hikâye döşenmek için sabahın sekizinde Rosa Sacco'nun kapısını çaldı,

Çocukların anası kapıya geldi, açtı ve gazeteciye ne istediğini sordu. Gazeteci ona baktı, bakmasıyla da oldukça beklenmedik bir tepki gösterdi.

«Aman yarabbi!» diye mırıldandı kendi kendine. «Ne güzel kadın! Gördüğüm kadınların en güzellerinden biri!»

Sabahın çok erken bir saatiydi. Kadının alelacele toplanıp bağlanmış saçları daha taranmamıştı. Yüzünde hiç boya yoktu. Belki gazeteciye göründüğü kadar güzel değildi. Gazeteci kendini bir başka görüntüye hazırladığı için ona öyle gelmişti. Kadın kahverengi gözlerinin yalın bakışıyla, hüzünlü yüzündeki korkunç sükûnetle onu şaşırtmıştı. Taşan bir fincan gibi, acı kadını doldurup taşırıyordu. Bu sabah gazetecinin gözünde ve kafasında, acı güzellikle eşleşiyordu ve bu öylesine dayanılmaz bir şey oluyordu ki, gazeteci arkasını dönüp kaçmamak için kendini zor tuttu. Oysa bu, bir anda ortaya seriliveren gerçeğin dehşetiydi. Onun mesleği gerçekle uğraşmak değildi, yine de bu işten karın doyuru-

yordu. Onun için yerinden kıpırdamadı ve soru sormaya başladı.

«Lütfen gidin.» dedi, çocukların anası, «Söyleyecek sözüm yok.»

Gazeteci, ona buradan gidemeyeceğini anlatmak istedi. Bunun görevi olduğunu ve bunun belki de dünyadaki en önemli görevlerden biri olduğunu anlamıyor muydu bu kadın?

Anlamıyordu işte. Çocuklarının uyuduğunu söyledi. Her sözü büyük bir acı içinde örerek, gazeteciden çocukları uyandırmamasını rica etti.

«Onları uyandırmak istemiyorum.» dedi gazeteci kendini savunarak. «Çocuklarınızı uyandırmak aklımın köşesinden geçmez. Bir an için olsun içeri giremez miyim?»

Kadın içini çekti, omzunu silkti, başını salladı ve adamı içeri aldı.

Gazetecinin eve girer girmez ilk gördüğü şey, uyuyan çocuklar oldu. Sonradan, çocuklardan başka hiç bir şey görmemiş gibi geldi ona. Genç bir adamdı ve bir İtalyan kunduracının çocuklarına karşı duyarlı olması gerekirdi. Kendisi bir Yankee - Amerikalıydı, sapına kadar Yankee çocuğuydu. Doğma büyüme Bostonlu olması bir yana, dedesi de Bostonluydu, dedesinin dedesi de Massachusetts'in Plymouth kasabasında doğmuş, dedesinin dedesinin dedesi ise Massachusetts'in Salem kasabasında dünyaya gelmişti.

Yine de, ufacık bir kız çocuğunun nasıl uyuduğunu görüyordu. Bunda eşsiz bir yan vardı, dünyada hiç bir şey tıpkı bunun eşi olamazdı. Daha yedisine basmamış uyuyan bir kızcağız — kurgulanan tüm peri düşlerinin modeli gibi uyuyan bir kız. Koyu renk saçları dağılmış, kolları iki yana açılmış, yüzünde uykunun saflığı ile insanın içine huzur getiren bir görüntü. Sabahın bu

erken saatinde, kötü bir düş bile onu tedirgin etmiyor sanki. Bütün kötü düşler geçmişte kalmış, belki de görülebilecek kötü düşlerin tümünü görmüş bitirmiş. Elektrik sandalyesini görmüş düşünde, kendi çocuksu kavramları içinde düşlemiş bunu.

Düşünde ampullerle donatılmış bir çerçeve içine yerleştirilen bir sandalye görmüş. Ampullerin ışığı sandalyenin her yanını aydınlatıyor, pırıl pırıl parlatıyormuş. Ve babası, Nicola Sacco oturuyormuş bu sandalyede. Çocuk kafasının bu kurgusu, bilincine sızan, gizliden gizliye duyduğu, kulağına çalınan, kendisiyle alay eden çocuklardan duyduğu anlamı belirsiz ve ürkütücü iki kelimenin sonucuydu. Ufacık bir kıza hiç aldırış etmeyen bir devletin ahlâk anlayışını, elektrikli sandalye gibi bir şey açısından yorumlamak hiç kuşkusuz kızcağızın aklının ucundan geçmiyordu.

Açlık grevi de ona aynı derecede anlaşılmaz görünmüş ve düşleri bu korkunç konuyla ilgili olarak başka başka biçimler almıştı. Düşlerinde, uyanıkken olduğundan daha da büyük bir açlığı yaşamıştı. Bir seferinde yine böyle öldürücü bir açlığın düşünü görürken, hıçkırarak uyanmıştı. Annesinin yanında olmadığı bir gece olmuştu bu. Ağabeyi Dante onu kucağına almış, sallamış, avutmuş ve işin gerçekte kurduğu düşteki gibi olmadığını anlatmaya çalışmıştı.

«Bak,» demişti, «babamdan, bunu uzun uzun anlatan bir mektup aldım.»

Ertesi sabah da mektubu kardeşine okuyacağına söz vermiş ve okumuştu. Ağabeyi babalarının mektubunu okurken, ufak kız bacaklarını kıvırmış, dizlerini kollarıyla sararak oturmuştu. Ağabeyi okuyordu:

«Sevgili Oğlum ve Arkadaşım,

«Seni son gördüğüm günden bu yana hep bu mek-

tubu yazmak istiyorum. Ama bir yandan açlık grevinin uzunluğu, öte yandan sana söylemek istediklerimi yeterince anlatamamak endişesiyle bugüne kadar yazmadım.

«Önceki gün açlık grevine son verdim ve hemen o anda oturup sana mektup yazmayı düşündüm. Ama öylesine zayıf düşmüştüm ki, bir oturuşta mektubu bitiremeyeceğimi anladım. Yine de ne olursa olsun, bizi yeniden ölüm hücresine atmalarından önce mektubu yazmak istiyorum, çünkü mahkeme duruşmanın yeniden görülmesini kabul etmezse bizi hemen ölüm hücresine alacaklar sanıyorum. Ve Cuma ile Pazartesi arasındaki sürede beklenmedik bir olay çıkmadığı takdirde, bizi 22 Ağustos'ta gece yarısından hemen sonra elektrikli sandalyede idam edecekler. İşte bu nedenle bu mektubu yazıyorum ve bugün de en az dünkü kadar sevgiyle sana yüreğimi açıyorum.

«Önceki gün açlık grevine son vermemin nedeni, canımın çekilmiş olmasıydı. Çünkü bugün nasıl ölüm için değil, yaşamak için protesto ediyorsam, dün de ölmek için değil yaşamak adına açlık grevi yapıyordum.

«Oğlum, ağlayacağın yerde güçlü olmaya çalış. Güçlü ol ki, ananı avutabilesin. Ananı o yıldırıcı acıdan sıyırmak istediğin zaman, ne yapacağını söyleyeceğim. Üzüntülü olduğu zamanlar ben ona nasıl davranmışsam öyle davran. Al onu, kırlara uzun yürüyüşlere çıkar. Çiçekler toplayın, akarsuyun canlılığı ile doğa ananın okşayan sükuneti arasında ağaç gölgelerinde soluklanın. Anan bundan çok hoşnut kalacaktır, kuşkusuz onun kederini dağıtmak sana da sevinç getirecektir. Şunu hiç unutma Dante; yardım isteyen güçsüzlere yardım et, suçlananlara, kurban edilenlere yardım et. Çünkü asıl onlar senin dostlarındır. Onlar herkesin ve yoksul işçilerin özgürlük sevincine ulaşmaları için dün babanın

ve Bartolo'nun kavga verip düştükleri gibi kavga verip düşmüş kişilerdir. Bu yaşam savaşında daha çok sevgi bulacak, daha çok sevileceksin.

«Ölüm hücresinde yatarken seni çok düşündüm. Gömülmüş üç ruhun gömülmüş çaresizliklerini çevreleyen duvardan bir adımcık ötede, yaşamın ve özgürlük sevincinin var olduğu bir adımcık ötedeki çocuk bahçesinden şarkılar, yumuşacık çocuk sesleri geliyor hep. Bu sesler bana seni ve kardeşin Ines'i hatırlatıyordu durmadan ve her an sizleri görebilme özlemini duyuyordum. Ama ölüm hücresine gelmediğiniz ve elektrik sandalyesine oturtulmayı bekleyerek çaresizlik içinde yatan üç kişinin dehşet verici görünümüyle karşılaşmadığınız için seviniyorum. Çünkü bu görüntünün sizin gencecik ruhlarınızı nasıl etkileyeceğini bilemem. Bir yandan da, bu kadar duyarlı olmasaydınız, bizi bu durumda görmeniz yarın için yararlı olurdu diye düşünüyorum. Çünkü bu korkunç anıyı bütün dünyanın gözleri önüne serer, ülkenin bu gaddar yargılama ve bu haksız ölümden payına düşen utancı açığa vururdunuz. Evet Dante, bugün yaptıkları gibi bizim canımızı alabilirler, ama fikirlerimizi yok edemezler. Bu fikirler gelecekteki genç kuşaklara miras kalacaktır.

«Dante, bu acılı günlerde anana ve sevdiklerimize yakın olmanı ve sevgi göstermeni bir kez daha hatırlatıyorum ve biliyorum ki, senin yiğit yüreğin, sevecenliğin, iyiliğin onların acısını hafifletecektir. Ve canım oğlum, seni böyle her zaman, pek çok düşündüğüm, aklımdan çıkarmadığım için beni de biraz sevmeyi unutmamanı isterim.

«Bütün sevdiklerimize benden selâm olsun. Kardeşin Ines'e ve anana sevgilerimi ve öpücüklerimi ilet. Seni yüreğimin en içten sevgisiyle kucaklarım.

Baban ve Arkadaşın

«Not : Bartolo sana içten selâmlarını gönderiyor. Umarım, bu mektubu sökebilmen için anan sana yardım edecektir. Biraz daha iyi olaydım, çok daha iyi ve senin anlayabileceğin sadelikte yazabilirdim. Ama öylesine güçsüzüm ki.»

Ufak kız okunanların hepsini kavrayamadıysa da ve ağabeyi ona acıyarak bazı bölümleri atladıysa da, anlayabildiği kadarı yine de kızcağızı serseme döndürmeye yetti. Ve bu şaşkınlık içinden sıyırabildiği birkaç sözü babasına iletmek istedi.

Babasına yazmak düşüncesi kafasında oluşup olgunlaşmaya başlarken, babasından kendi adına yazılmış olan ve «Sevgili Ines'im» diye başlayan mektup geldi. Babası mektubunda onunla uzun uzun konuşuyordu. Mektuptaki her söz, babasının onunla konuşması demekti. Şöyle diyordu :

«Söyleyeceklerimi anlamanı istiyorum. Keşke çok yalın yazmayı becerebilsem. Çünkü babanın yürekten sevgisini olduğu gibi duymanı istiyorum. Seni pek çok seviyorum, sen en sevgili, küçücük kızımsın benim.

«Senin yaşında bir çocuğa anlatmaya çalışmak zordur, yine de babanın yüreğinde nasıl sevgi dolu bir yerin olduğunu sana anlatmak için elimden geleni yapacağım. Bunu beceremesem de biliyorum ki bu mektubu saklayacak ve büyüdüğün zaman okuyunca, babanın mektubu yazarken duyduğu yürekten sevgiyi algılayacaksın.

«Seninle, ağabeyin Dante'yle ve ananızla ufacık bir çiftlik evinde birlikte yaşamak, sizlerin içten sözlerinizi, sıcak sevginizi duymuş olmak, mücadele ile geçen ömrümün en büyük serveti ve sevinci oldu. Yazları meşe ağacının gölgesinde sizlerle oturmak, sizlere yaşamı,

okuma yazmayı öğretmeye başlamak, gülerek, bağırıp çağırarak, şarkılar söyleyerek yeşil çayırlarda kır çiçekleri toplamanızı, o ağaçtan bu ağaca ve duru akarsuyun kucağından ananızın kucağına koşmanızı seyretmek benim için en büyük mutluluk oldu.

«Senin iyi bir insan olduğunu, anamı, Dante'yi ve tüm sevdiklerimizi sevdiğini biliyorum — ve beni de biraz olsun sevdiğine inanıyorum, çünkü ben seni öyle, öyle çok seviyorum ki. Her gün seni ne kadar düşündüğümü bilemezsin Ines. Yüreğimde, kafamda, bu hüzünlü duvarlarla çevrili hücrenin her köşesinde, gökyüzünde ve gözümün iliştiği her yerde sen varsın.

«Bütün dostlara ve yoldaşlara selâmlarımı ilet. Sevgili yakınlarımıza iki katlı selâm. Ağabeyini ve anamı sevgiyle öperim.

«Seni hiç aklından çıkarmayacak kadar çok seven baban, seni sevgiyle kucaklayıp öper. Bartolo'nun hepinize içten selâmı var.»

Baban

Babası onunla böylesine konuşurken Ines gözlerini kapatıyor, onun yüzünü, dudaklarının kımıldayışını ve cezaevine görüşe gittiklerinde kimi zaman gözlerinde yanıp sönen parıltıyı görmeye çalışıyordu.

Her neyse, bütün bunlar geçmişte kalmıştı artık. Büyük insanların takvimine göre, ancak birkaç günlük bir geçmişti bu, oysa bu ufacık kızın zaman kavramı ve zamanın onun kafasındaki hesaplanışına göre, çok çok uzak bir geçmişte kalmıştı bunlar. Bu sabah ise acı ya da tatlı anılarına, düşlerine gömülmüş huzur içinde mışıl mışıl uyuyordu.

«Ne olur gidin,» diye gazeteciye yalvardı çocukların anası.

Genç adam çocuklara bir kez daha baktı, sonra

çıktı. Orada daha fazla kalmaya dayanamayacaktı. Evden çıktı. Yolda giderken, gördüklerini kafasında biçimlemeye, bir hikâye oluşturmaya çalıştı. Bir anda kafasına dank eden ve yerli yerine oturtmaya aklının yetmediği bir yığın şeyin tedirginliği içindeydi.

Anarşist, komünist ya da işte onun gibi bir şey olan yoksul bir balıkçı ile uğraşıp didinen bir kunduracının davranışlarına neden olan sorunları anlamak gereğini o ana kadar hiç duymamıştı gazeteci. Bu tür insanlar bir başka yerlerden kendi dünyasının kıyıcığına geliyorlardı. Sonra eyleme geçiyorlar, bu eylem de ölümle, cezaevi ile, açlıktan ölmekle ya da elektrikli sandalye ile son buluyordu. Doğrusu bu adamlar da hak ediyorlardı böyle bir sonu. Bunlar gazetecinin dünyasında hiç yer tutmuyor, vicdanını hiç ilgilendirmiyordu.

Oysa şimdi bir anda bütün bunlar onun dünyasının bir parçası oluvermiş, vicdanını tedirgin etmeye başlamıştı, Bir seferinde bir kızla gezmeye gitmiş, gazetecilerin neler görüp geçirdiklerini anlatarak kıza övünmüştü. O övünmeleri bugün gördüklerinin yanında solda sıfır kalırdı. Gazeteci, bugün gördüklerini öylesine övünerek, öylesine çocuksu bir böbürlenmeyle kimseye anlatıp anlatmayacağını düşündü. Eğer birine anlatmayı becerebilse, şu anda yazmakla yükümlü olduğu hikâyeyi de döşenebilirdi.

Peki ama ne yazacaktı? Belli belirsiz ve biraz da acılı bir sezgiyle, uyuyan çocukların o güzelim, o huzur içindeki yüzlerinde şimdiye kadar duydukları ya da yazdıklarının çok ötesinde bir hikâye bulunduğunu algıladı. Okulda «Dante»nin bir İtalyan ozanı olduğunu öğretmişlerdi. Ozan Dante'yi hiç okumamıştı ya, yine de biliyordu kim olduğunu. Fakat İtalyan kunduracının kızına Ines adını nereden taktığını bir türlü bulup çıkaramıyordu. Bunu düşünürken, birden farketti ki

bu çocuk Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin cezaevinde geçirdikleri yedi yıllık süre içinde doğmuş, bu süre içinde büyüyüp dünyayı tanımıştı. Dünya diye, yaşam diye bildiği o yedi yıllık süreydi. Bu düşünce gazetecide büyük bir şok etkisi yaptı ve o sabah gördüklerinin tümünden daha çok sarstı onu.

Gazeteci başka bir adam olmuştu, artık hiç bir zaman eskisi gibi olamazdı. Acılı bir değişim başlamıştı. Ölümle —ve dolayısıyla yaşamla— birden yüzyüze gelmiş ve bu aşırı yakınlaşma onun gençliğini alıp götürmüştü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

22 Ağustos sabahı dokuza on kala, aynı zamanda eyaletin ileri gelen avukatlarından biri olan Profesör, yaz dönemi derslerinin altıncı ve sonuncusunu vermek üzere Hukuk Fakültesi'ne doğru yürüyordu. Yaz döneminde ilk olarak bu yıl ders vermiş ve bunaltıcı sıcaklarla dolu haftalar boyunca dağlarda ya da deniz kıyısında tatil yapmak özlemi ile Boston'da kalarak Sacco ve Vanzetti davasının son gelişmelerini gözlemlemek olanağıyla avunmak arasında bocalamış durmuştu.

Bu davanın onun için ne demek olduğunu, nasıl önem taşıdığını kendisine, evet sadece kendisine bile çok ender olarak itiraf edebiliyordu. Çünkü bu gerçeği —kendi kendisine bile— itiraf etmenin belirli bir tehlikesi vardı. Sacco - Vanzetti davasını şu ya da bu nedenin itisiyle günlük yaşantısında bir temel nokta olarak kabul ettiği zaman, belirli güçlere karşı duyduğu öfke dizginlenemez bir nitelik alıyordu. Bu da Profesörü belki de her şeyden çok tedirgin ediyordu. Gençliğinden bu yana, ne durumda olursa olsun dizginlenemez öfkenin karşısında olmuştu.

Oysa bu öteki günlerden çok başka, çok sessiz ve çok acılı sabah öfke duyuyordu. Açığa vurulmayan, yüreğine sıkıştırılmış çelik yay gibi bir öfkeydi bu. Bu davada danışma komitesi başkanı olan ve kendi ders verdiği üniversitenin başında bulunan Rektör'ün, kendisi hakkında ileri geri konuştuğunu daha dün akşam öğrenmişti.

Üniversite Rektörü, Profesörden «o Yahudi» diye söz etmiş ve Yahudilerin «iki İtalyan komünistini» savunmak için canla başla uğraşmalarının görünürdekinden çok daha başka nedenleri olduğunu söylemişti.

Üniversite Rektörü'nün Yahudileri sevmediği bilinmeyen ya da şaşırtıcı bir olay değildi. Profesör üniversiteye adımını attığından bu yana, Rektör'ün Yahudilere karşı belirgin nefreti olduğunu kesinlikle sezmişti. Aslında Rektör'ün Amerika Birleşik Devletleri'ndeki azınlıkların çoğu için aynı nefreti duyduğunu belirtmek gerekir. Böyle olduğu halde Yahudilere beslediği nefret, öteki azınlık gruplarına karşı duygularından daha çok ve sık ortaya vuruluyorsa, bunun tek nedeni üniversite kapılarının öteki azınlıklara oranla Yahudilere daha kolay açılır olmasıydı.

Profesör hızlı adımlarla bahçeden yürürken —tıpkı o anda kendi görüntüsünün de kesinlikle bilincinde olduğu gibi— bütün bunların bilincindeydi.

Bu bilinç, onun duyarlılığını her an artırarak öfkesini kamçılıyordu. Üniversite Rektörü'nün sahip olduğu niteliklerin hiç biri, bu Ceza Hukuku Profesöründe yoktu. Profesör Yankee değildi, hatta doğma büyüme Amerikalı bile değildi. Ne mavi gözlü, ne aristokrat görünüşlüydü. Konuşurken hafiften dili çalıyordu. Delici bakışlı koyu renk, kısık gözleri kalın camlar ardına gizliydi. İri kafası omuzlarının üzerine yıkılmıştı. Kendisi görüntüsüne aldırış etmese bile, 1927 yılında Boston'daki yaşam buna aldırmamazlık etmezdi.

Profesör bahçeden geçerken, «Pekâlâ, öyle olsun.» diye söylendi. «Ben de bir Yahudi olarak ileri atılırım. Şimdi bu Yahudi ya yürekli ya da ahmakça bir iş yapacak, bir dönemin son dersini verecek ve dersin konusu Sacco - Vanzetti davası olacak.»

Bir akşam önce vardığı bu karar onu rahatlattı, bir yandan da öfkesini pekiştirdi. Profesörün Sacco ile Vanzetti'yi savunan ve basında yayımlanan araştırıcı, açıklayıcı, parlak yazısının Üniversite Rektörü tarafından hiç hoş karşılanmadığı bütün fakültede biliniyordu. Rektör, Profesörün davranışını sadece akılsızca bulmakla kalmamış, aynı zamanda Profesörün bu davranışla, kişisel olduğu kadar kamuoyu önünde de Rektör'ün tutumuna karşı çıktığı, kendisine meydan okuduğu yorumuna varmıştı. Rektör, durumu kendi felsefesince yorumluyordu. Kendi bakış açısından, ölümü bekleyen, yine de dünyanın yarısını kendilerini savunmak için ayaklandırabilen bu iki çıplak ve silâhsız kışkırtıcının büyük bir gücü vardı. Ve bu gizemli güç onu korkutuyordu. Hiç hoşlanmadığı Ceza Hukuku Profesörünün, iki kışkırtıcıda böyle bir gücün varlığını görmediğini, onlara sadece ölümü bekleyen, yapayalnız bırakılmış iki insan gözüyle baktığını anlayamazdı.

Profesör Hukuk Fakültesi'ne girerken, kapıda kendisini bekleyen üç gazeteciyle karşılaştı. Gazeteciler, Williams Dizisindeki bu son dersinin söylenildiği gibi Sacco - Vanzetti davasına ayrılıp ayrılmadığını sordular.

Profesör nazik ya da hoşgörülü olmaya çalışmadan, «Evet öyle,» diye kestirip attı.

«Profesör, bu dersinizle ya da özel danışma komitesinin bulgularıyla ilgili bir şey söylemek ister misiniz?» Gazetecilerin sözünü etikleri, Sacco - Vanzetti davasında son yetkili kurul olarak Valinin görevlendirdiği ve

Üniversite Rektörü'nün başkanlık ettiği danışma komitesiydi.

«Söyleyecek bir şey yok.» dedi Profesör. «Dersimi dinlemek isterseniz, sınıfa girebilirsiniz. Kapıları yüzünüze kapatmam, ama söyleyecek sözüm yok.»

Bu çağrı beklenmedik bir fırsattı. Gazeteciler Profesörün ardından sınıfa girdiler. Sınıfta üç yüz kadar öğrenci toplanmış, hemen hemen bütün okul gelmişti. Yaz döneminde derslerin böylesine kalabalık bir öğrenci kitlesi tarafından izlenmesi pek olur şey değildi. Birtakım kişilerin Profesörden ürkmesine ve ondan nefret etmelerine neden olan keskin ve alaycı zekâsı, başka birtakım kişilerin de ona hayranlık duymalarına yol açıyordu.

Profesör kürsüde yerini alırken, «Hiç değilse, öğrencilerim beni hor görmüyor,» diye düşündü.

Kürsüye dayandı, gözlerini merak ve ilgiyle kendisine çevrilmiş genç yüzlerde gezdirdi. Burası, amfi tarzında yapılmış eski tarz sınıflardan biriydi. Profesör bir kuyunun dibinde duruyor ve en geride tavana kadar yükselen öğrenci sıraları onu çevreliyordu. Öğrenciler defterlerini çıkarmışlar, not tutmaya hazır bekliyorlardı. Kimi çenesini avucunun içine almış oturuyordu. Hepsinin gözlerinde ilgi dolu içten bir bakış vardı.

Profesör, hiç bir zaman sıkıcı olmak günahını işlemediğini düşündü. Önüne geçilmez bir biçimde kendi kendini yok etme eğiliminde bile olsa, en azından bu süreç içinde yaşamdan bir heyecan oluşturabiliyordu. Heyecandan her zaman özenle kaçınmış olan Rektör, belki bunu da Profesörün öteki nitelikleri kadar itici buluyordu. Ama bunun önemi yoktu, çünkü Profesör, Sacco - Vanzetti davasını ve bu davayla ilgili olarak kendi yerini ve tutumunu düşünürken, çok önemli birtakım sonuçlara varmıştı. Başlangıçta, Profesör bu davayla ilgili bir

tavır alıp almamak sorunu karşısında kalmıştı. Sacco ile Vanzetti'nin suçlu olduklarını kabul etmek, kışkırtıcıların suçlu olduklarını kabul etmemek ya da en azından duruşmanın bazı gelişmelerinin yanlış olduğunu belirlemek gibi tutumlardan birini benimseyebilirdi. Profesör aylarca bu sorunu düşünmüş, bir tavır alıp almamayı, kızıllarla kendisi arasında bağlantı kurulması, hatta kendisine kızıl damgası vurulması tehlikesini göze alıp almamayı enine boyuna tartmıştı. Bu irdeleyici düşüncelerin sonunda, davayı en ufak ayrıntılarına kadar incelemek kararına varmıştı.

Profesör ilk sonuca ve ilk karara varışını çok iyi anımsıyordu, çünkü sonraki gelişmelerin tümü bu ilk sonuçtan doğmuştu. Yorucu ve özenli bir araştırma yapmıştı. Belki de Profesörün başlangıçtaki niyeti, Sacco - Vanzetti davasını yüzeysel bir yaklaşımla incelemekti, oysa inceleme kararının sonucunda davanın derinliklerine inmiş, kendi kendisine ikinci ve kritik bir soru sormak gereğiyle karşı karşıya kalmıştı: «Sacco ile Vanzetti suçlu mu, suçsuz mu?»

Bu soruyu cevaplandırınca, bundan sonraki adımı hemen atmıştı. Attığı adımın varacağı sonuçlar, onu günlerce, haftalarca korkuyla doldurmuştu. Bugün ulaşmış olduğu başarı için büyük mücadele vermiş ve bu mücadele sürecinde yeni bir ülke, yeni bir dil, yeni bir halk, yeni bir utanç, yeni bir nefret duygusunu benimsemek zorunluluğuyla karşılaşmış ve benimsemişti.

Kararını verirken, bugüne kadar elde ettiği, başardığı her şeyden vazgeçmek zorunda kalabileceğini biliyordu. Yine de kendi kendine açık seçik şunu söylemekten çekinmedi: «Dünyada bir yalan olarak yaşamak çok zor. Yalan, bir insan gibi varlığını sürdürebilir, ama beni tedirgin ediyor. Belki zamanla çok önemli bir yargıç ya da çok zengin bir avukat olabilirdim. Şimdi

ne olacağımı ise, hiç bilmiyorum, bildiğim tek şey şimdiki kadar huzursuz, mutsuz olmayacağımdır.»

Bunun üzerine oturmuş, Sacco - Vanzetti davasıyla ilgili yazıyı yazmıştı.

Profesör, genç yüzlere bakarken, dersine başlamak için düşüncelerini ve notlarını sıraya koyarken hep bunları anımsıyordu. Kapının üzerindeki saate baktı ve dokuzu bir geçtiğini gördü. Gırtlağını temizledi, iri kafasını salladı, kaleminin ucuyla kürsüye vurdu.

«Kanıt kuramıyla ilgili derslerimizin sonuncusuna başlıyoruz,» dedi. «Son haftalar boyunca, hukukun ünlü —bazen de utandırıcı— olaylar galerisinde yer alan davaları inceledik. Bu davaların hepsi geçmiş olaylardı. Oysa bugün, günümüzün bir davasını söz konusu etmek istiyorum. Bugünün Ağustosun yirmi ikisi olması, seçtiğim davayı olduğu kadar, içinde bulunduğumuz durumu da en önemli konu niteliğine getiriyor. Bugün, Eyalet Valisinin, Sacco ve Vanzetti'nin, cezaevindeki ölüm hücresinde sonlarını bekleyen iki İtalyan kışkırtıcının idam cezalarının infazı için saptadığı gündür.

«Bu iki kişinin hüküm giymesine yol açan kanıtları, infazdan birkaç saat önce tartışma konusu yapmak, belki bazılarına düşüncesiz ve hoş görülmeyecek bir davranış gibi gelebilir. Oysa ben bu konuya düşüncesizce değinmedim ve bunun saygısızlık olduğu ya da hoş karşılanmaması gerektiği kanısında da değilim. Tarihin incelenmesi, ölmüşleri olduğu kadar yaşayanları da konu edinmelidir. İyi hukukçu, tarihin akışı içinde bilinçle yerini alan kişi demektir.

«Ayrıca, **Roger Williams Dizisi** diye adlandırılan bu bölümün son dersini bu konuya ayırmanın tutarlılığı ve gerekliliği de vardır. Genellikle geçmişinden bir anı taşımayan ya da kökeni araştırılmamış bir adı alıp benimseriz. Oysa bu ülke yaşadıkça Roger Williams adının

yaşayacak ve unutulmayacak olmasının nedeni, Roger Williams'ın, bütün yaşamını vicdanın sesini engelleyen yasalara —Kilisenin veya Devletin de olsa bu tür yasalara— karşı direnmeye adamış olmasıdır. Bu durum, Williams konusundaki derslere katılan herkese bir sorumluluk yükler. Vicdan özgürlüğü, cansız bir cümle olmanın ötesinde nitelik taşır. Bu, yılmadan, gerilemeden savaş verilecek bir yaşam biçimidir. İnsan onuru adına bu savaşa girenlerin yoluna korkunç engeller çıkar, ama sonuçtaki ödül, göze alınacak tehlikelere değer.

«Bugün öteki günler gibi değil. Bugün, yaşamımdaki günlerin hiç birine benzemiyor. Bugün, adaleti seven ve insanın vicdan özgürlüğüne yürekten inanan herkese indirilecek acı darbe yüzünden hiç bir zaman akıllardan çıkmayacak bir gündür. Bu nedenle, size bugün söyleyeceklerim özel bir önem taşıyor.»

Profesör gözlerini öğrencilerin yüzlerinde gezdirerek bütün sınıfta dolaştırdı. Oradakilerin hemen hepsinin yüzünde, onlara aktardığı bunalım ve sabırsızlığın belirtisi vardı. Kendini de yeniden kamçılamış, büyük bir gerginliğe sokmuştu. Terden teninin ıslandığını duyuyordu. Konuşmasını bitirinceye kadar terden sırılsıklam olacağını, yorulacağını, bitkin düşeceğini daha önceki deneylerinden biliyordu. Ağır ağır, dura dura konuşmaya başladı.

«Sözlerime bu davanın bazı yönlerini gözden geçirmekle başlayacağım. Doğal olarak, bize verilen süre içinde, davayı bütün ayrıntılarıyla incelememiz olanaksız. Ancak, bu konuda bilgisiz olmadığınıza inanıyorum. Bizim buradaki sorunumuz, olayları kanıtlarla ilgili belirli kuralların ve uygulamaların ışığında ele almaktır. İşte, şimdi bunu yapmaya çalışacağız.

«Bildiğiniz gibi, kısa süre sonraki bu infaza yol açan olaylar yedi yılı biraz aşkın bir zaman önce, 1920 yılı-

nın on beş Nisan günü, Massachusetts eyaletinin South Braintree kasabasında başladı. O gün, mutemet Parmenter ile muhafızı Berardelli, silâhlı iki kişi tarafından vurulup öldürüldüler. Kullanılan silâh tabancaydı. Mutemet ile muhafız, iki küçük kasa içinde Slater ve Morrill ayakkabı fabrikasında çalışanların ücretleri olan 15,776.51 doları taşıyorlardı. Çifte cinayetin işlendiği anda, para ana caddedeki ayakkabı firmasının merkez bürosundan fabrikaya götürülmekteydi. Cinayet olur olmaz, içinde iki kişinin daha bulunduğu bir araba olay yerine geldi, katiller parayı arabaya attılar, kendileri de içeri atladılar ve araba hızla uzaklaştı. Aradan iki gün geçtikten sonra, soygunda kullanılan bu araba South Braintree dolaylarındaki koruda terkedilmiş olarak bulundu. Polis arabanın bulunduğu yerden uzaklaşan daha ufak bir otomobilin izlerini buldu. Yani bir başka araba gelmiş, suçluları almış ve kaçırmıştı.

«Aynı günlerde, Polis o yakınlardaki Bridgewater kasabasında buna çok benzeyen bir olayın soruşturmasını yürütüyordu. Her iki olayda da araba kullanılması ve her iki olayda da tanıkların ifadesine göre suçluların İtalyan olması, bu iki olay arasında bağlantı kurulmasına yol açtı.

«Böylece, karşımıza, Polisin suçu işleyenlerle ilgili belirli ipuçları elde ettiği bir durum çıktı: Polis, arabası olan bir İtalyan arıyordu ve bu cinayetlerden Bridgewater'dakinde araba Cochesett yönünden uzaklaştığı için arabası olan İtalyan'ın bu kasabada oturduğu varsayımı kabullenildi.

«Bu noktada şunu belirtmek isterim ki, bu varsayım New England'daki endüstri şehirlerinin herhangi birisi için geçerli olabilirdi. Çünkü bu eyalette çok sayıda İtalyan'ın bulunmadığı bir endüstri şehri yoktur ve ortalama bir hesapla bu İtalyanlardan en az birinin araba-

sı vardır. Fakat bu gerçek, Cochesett'te Boda adında, arabası olan bir İtalyan keşfeden polisleri hiç duraksatmadı.

«Birtakım ayrıntıları atladıktan sonra, Johnson diye birinin garajına geliyoruz. Boda'nın arabası bu garajda bulundu. Onarım için getirilmişti. Polis, arabayı almaya kimin geleceğini öğrenmek için oraya gözcü yerleştirdi. Cinayetten üç hafta kadar sonra, 5 Mayıs gecesi Boda ve üç İtalyan daha arabayı almaya geldiler.

«Bu noktada bir an durup, olayların meydana geldiği ortam ve o dönemde bir İtalyan radikalinin koşulları içinde dünyanın durumu hakkında bir saptama yapmamız gerekir. İtalyan radikal diyorum, çünkü biz ister anarşist, ister komünist ya da sosyalist olarak adlandıralım, Sacco ile Vanzetti'nin felsefe açısından doğru ve gerçek tanımları radikal diye tanımlanabilir. Ne denirse densin, onlar radikaldirler. O tarihlerde, yani 1920 Nisanında, bir radikalin yaşamı, en huzursuz, en çetin yaşam tarzlarından biri oluyordu. Başsavcı Palmer, kızılların topluca sürülmeleri için faaliyete geçmişti. Özellikle yabancı kökenli radikallere karşı amansız işlemler yürütülüyor ve bu işlemler çoğunlukla bugün akla sığmayacak koşullarda gerçekleştiriliyordu. Bunlardan bu soruşturmayla ilgisi olan bir örnek vereyim. Salsedo davası. Salsedo İtalyandı. Radikaldi. Matbaa işçisiydi. 1920 yılı baharında, Salsedo New York'ta Park Row caddesindeki bir yapının on dördüncü katında bulunan Adalet Bakanlığı'na bağlı büronun bir odasında tecrit altına alınmıştı. Arabanın sahibi Boda ile yoldaşları, matbaa işçisi Salsedo'nun dostlarıydı. Bunlar, dört Mayıs günü, Salsedo'nun on dördüncü kattan zorla itilip ya da kaza ile düşüp Park Row caddesi kaldırımına serilen parçalanmış cesedi bulunduğu zaman, tehlikenin kendilerine de çok yaklaştığını sezdiler. Ellerinde, saklamak ge-

reğini duydukları radikal bildiriler vardı. Tehlikede olan ve uyarılması gereken dostları vardı. Bunları çözümlemek için Boda'nın arabası işe yarayacaktı. Bu nedenle Boda ve üç arkadaşı, arabanın onarılıp onarılmadığını anlamak için garaja geldiler. Arabanın henüz hazır olmadığı söylendi ve onlar oradan ayrılır ayrılmaz garaj sahibinin karısı Mrs. Johnson polise haber verdi.

«Boda ile birlikte arabayı sormaya gelenlerden ikisi Sacco ile Vanzetti idi. Garajdan çıktıktan sonra, Sacco ile Vanzetti bir tramvaya bindiler. Onlarla birlikte bir polis memuru da tramvaya atladı ve onları orada tutukladı. Sacco ile Vanzetti neden tutuklandıklarını hiç anlayamadılar, hiç direnmediler, ses çıkarmadan polisle gittiler.

«Yedi yıl süren ve bu iki talihsiz insanı bugün bulundukları yere getiren olaylar dizisini başlatan durumu kısaca belirledik.

«Şu ana kadar hep suçtan söz ettim. Hukuksal yaklaşım içinde, en basit suç bile son derece karmaşık bir niteliğe bürünür. Oysa benim bugün üzerinde durmak istediğim nokta, suçun oluşumundan çok, kanıtların oluşumu sorunudur. Kanıt sorununun oldukça basit bir sorunmuş gibi göründüğünü farketmişsinizdir sanırım. Eldeki kanıt, para çalındığı ve cinayetler işlendiği sırada arabada ya da sokakta bulunan dört hayduttan ikisinin Sacco ve Vanzetti olarak teşhis edilmeleridir. Kanıtın ayrıntılarına geçmeden önce, tutuklandıkları tarihte Sacco ve Vanzetti'nin çok az İngilizce bildiklerini belirtmekte yarar vardır. O sıralarda ikisi de ne düzgün İngilizce konuşabiliyorlar, ne de hızlı bir konuşma içinde kendilerine İngilizce söylenilenleri anlayabiliyorlardı. O zamandan bugüne geçen yedi yıl boyunca durum değişti ve cezaevinde oldukları süre içinde ikisi de İngilizce öğrenmeye çalıştılar ve başardılar. Oysa o tarihte

kendilerine yöneltilen soruları çoğunlukla yanlış anlıyorlar ve verdikleri cevaplar da yanlış çevriliyordu. Duruşmalara giren mahkeme çevirmeni, namusu hakkında kuşkular uyandıracak birtakım karanlık işlerin içindeydi. Sacco ile Vanzetti, tutuklanmalarının üzerinden bir yılı aşkın zaman geçtikten sonra yargılanmaya çıkarıldılar. Yargılama yedi hafta sürdü. 14 Haziran 1921 günü, bu iki insan cinayetten birinci derecede suçlu bulundular.

«Daha önce de dediğim gibi, eldeki başlıca kanıt, Sacco ile Vanzetti'nin canilerden ikisi olarak teşhis edilmeleriydi. Yargılama boyunca, iddia makamı adına, Massachusetts eyaleti adına elli dokuz kamu tanığı ifade verdi. İfadelerinde, sanıkları cinayet sabahı South Braintree'de gördüklerini, katillerden birinin Sacco olduğunu, Vanzetti'nin de arabadakilerden biri olduğunu söylediler. Savunma tanıkları ise, gerek Sacco'nun, gerekse Vanzetti'nin o gün orada olmadıklarını kanıtladılar. Yeminli ifade veren savunma tanıkları, 15 Nisan günü Sacco'nun İtalya'ya pasaport alıp alamayacağını öğrenmek için Boston'da olduğunu söylediler. Bu tanıkların ifadesi, İtalyan konsolosluğundaki bir memur tarafından da doğrulandı. Memur, cinayetin olduğu gün, öğleden sonra saat 2.15'te Sacco'nun Boston'daki konsolosluğa geldiğini belirtti. Vanzetti'nin tanıkları da, 15 Nisan'da, yani olay günü, cinayetlerin işlendiği saatte Vanzetti'nin South Braintree'den çok uzakta balık satmakta olduğunu söylediler. Kısacası, yeminli tanıkların peşpeşe verdikleri ifadelere göre, Sacco ile Vanzetti'nin South Braintree'de işlenen bir suça katılmış olmaları kesinlikle olanaksızdı.

«Bu ifadelerin ışığında, Sacco ile Vanzetti'nin suçlu ya da suçsuz oldukları yolunda herhangi bir sorunun ortaya çıkmaması ve aklı başında hiç kimsenin böyle

bir kuşkuyu desteklememesi gerektiği düşünülebilir. Oysa ne işler bu derece basit, ne de bütün insanlar bu anlamda aklı başındadır. Üstelik, Massachusetts Eyaleti adına yeminli kamu tanığı olarak, Sacco ve Vanzetti'nin bu cinayete karıştıkları yolunda ifade verenler de vardı. İşte böylece karşımıza tamamen birbiriyle çelişen kanıtlar sorunu çıkmaktadır.

«Ders süresi içinde her tanığın ifadesini ayrı ayrı ele almam ya da her tanığın kişiliğini incelemem olanaksız, bunu yapmayacağım. Sadece öfkeli ya da önyargılı kişilerin bakışıyla oluşturulan kanıtların ne dereceye kadar güvenilir oldukları hakkında genel bir saptama yapmak istiyorum. Örneğin tanıklardan biri, gözlem, bellek ve anımsama konularında olağanüstü bir gösteri yaptı. Bu tanığın ifadesini burada bir kez daha tekrarlamağa değer, çünkü bu ifade, Sacco ile Vanzetti'nin suçlu olarak teşhis edilmelerinde son derece tipik bir örnektir. Bu tanığın adı Mary E. Splaine'di. Olaydan kısa bir süre sonra Pinkerton Detektif Bürosu'nda Miss Splaine'e sabıkalıların resimleri gösterildi ve Miss Splaine, otomobilde gördüğü haydutlardan biri olarak Tony Palmisano diye birinin resmini gösterdi. Oysa, olaydan tam on dört ay sonra, yine aynı Miss Splaine, otomobilde gördüğü kişi olarak Nicola Sacco'yu teşhis etti. Miss Splaine'in olaya görgü tanığı olduğu koşullar da oldukça ilginç. Bu tanık, cinayetin işlendiği caddede, karşı kaldırımdaki bir yapının ikinci katında bulunan büroda çalışıyordu. Silâh sesleri duyulunca, elindeki işi bıraktı ve pencereye koştu. Bu hareketin ne denli heyecan içinde olacağını tahmin edebilirsiniz. Miss Splaine pencereye vardığında, cinayette kullanılan araba hareket etmiş, oradan uzaklaşmaya başlamıştı bile. Böylece Miss Splaine, otomobil gözden kaybolmadan önce ancak bir an görme olanağına sahipti. Oysa bu bir anlık bakıştan

tam on dört ay sonra, şöylesine bir anımsama gücü olduğunu ortaya koydu. Şimdi size duruşma tutanaklarını okuyorum.

«**Soru**: 'Onu buradaki beylere tanımlayabilir misiniz?'

«Miss Splaine şöyle cevap verdi: 'Evet, efendim. Benden biraz uzunca boylu bir adamdı. 70 - 75 kilo kadar vardı. Adaleli —çok hareketli görünen bir adamdı. Özellikle sol elinin iriliği dikkatimi çekti. Bu el adamın güçlü olduğunu ya da omzunun—'

«**Soru**: 'O eli nerede görmüştünüz?'

«**Cevap**: 'Sol el, ön koltuğun arkasına dayanmıştı, ön koltuğun arkasına. Sırtında gri fanile gibi bir şey vardı. Kurşuni gibi, laciverdimsi bir şey. Yüzü de, hani temiz yüzlü deriz ya, öyleydi. Yani biçimli bir yüzü vardı. Ama şurası biraz dardı, oldukça dardı. Alnı genişti. Saçları arkaya taranmıştı ve sanırım üç beş santim uzunluğundaydı. Kaşları koyu renkti. Ama teni açıktı. Yeşile çalan bir tuhaf beyazlıkta teni vardı.'

«İşte tanık, on dört ay önce bir an görüp gözden kaybettiği adamı böyle tanımlıyor. Tanık, bu anımsama gücünü sergilerken, arabadaki adam olarak Nicola Sacco'yu da teşhis etti. Normal olayların normal akışı içindeki koşullarda böylesi bir anımsamanın ve böylesi bir teşhisin sadece olanaksız değil, aynı zamanda bir bakıma gaddarca olduğunu belirtmek gerekir. Gaddarca diyorum, bu sözüm Lewis Pelser adındaki bir başka tanığın tutumuyla doğrulanıyor. Miss Splaine gibi Pelser de başlangıçta Sacco ile Vanzetti'yi teşhis edemedi. Ama yine Miss Splaine gibi, o da şaşırtıcı bir anımsama gücü olduğunu ortaya koydu. Sacco ile Vanzetti tutuklandığı zaman polis onları Pelser'e göstermiş, Pelser de onları teşhis edemeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine, soyulan ayakkabı firması Slater ve Morrill'le yakın ilişkisi olan

bir başka ayakkabı şirketinde çalışan Pelser'in işine birden son verildi. Pelser işsiz kalıverdi. Birkaç hafta sonra da anımsama gücü tazelendi. Eski şirketinde yeniden işe alındı ve Sacco ile Vanzetti'yi olayın suçluları olarak teşhis ediverdi. Bunu yapan sadece o olmadı. Pek çok tanık konusunda, anımsama ile işsiz kalma sürekli atbaşı gitti. İşten atma silâhı kullanılamadığı zamanlar da, suçluları adalet karşısına çıkarmakta pek ateşli görünen Bölge Savcısı ile bu tür işlerde ona yardım edenler, dolaylı dolaysız her türlü tehdit yolunu denediler. Bazen bu iş öylesine gizlisiz saklısız yürütüldü ki, bunun kanıtları duruşma tutanaklarında bile yer aldı.

«Bu tür suçlamalar yapmak ve benim yaptığım gibi olayları teker teker saymak gerçekten acı. Ne yazık ki, Sacco ile Vanzetti davasının can damarı da bu. Bu akşam için tasarlanmış olan infaz, o akla sığmaz ve gaddarca yargılamanın mantıkî sonucudur. Belirli birtakım kişiler, Sacco ile Vanzetti'nin sağ bırakılmaması gerektiğine bütün yürekleriyle inanıyorlar. Bunu üzülerek, ama çekinmeden belirtiyorum.

«South Braintree'de işlenen suçun, bu ülkenin tarihindeki özel, tuhaf ve bir ölçüde korkunç bir dönemde olduğunu anımsamak çok önemlidir. O tarihte Başsavcı Palmer'in düzenlediği ünlü kitlesel tutuklamalar, bütün ülkenin gözünü kana bürümüştü. Kızıllar ve Bolşevikler her yere, her köşeye, her karanlık geçide, her fabrikaya ve özellikle işçilerin aldıkları ücretle ailelerini besleyemediklerinden, sırtlarına çul alamadıklarından yakındıkları fabrikalara yayılmışlardı. Bu durum, tuhaf bir biçimde, ya da hiç tuhaf olmayan bir biçimde sakallı şeytanlar yarattı. Her çalılığın ardında elleri kolları bombalarla dolu bu sakallılar bulunuyordu. Bu Bolşeviklerin ve kışkırtıcıların, Amerikan asıllı olmayan kişiler oldukları ise, ülkenin hemen bütün gazetelerinde tanrının gü-

mü açıktan açığa söylenmese de ima yollu belirtiliyordu. Milyonlarca kişi, bu ülkenin özgür bir ulus olarak varlığını sürdürmesine kasteden radikal bir tehlike olduğuna inandırıldı. İşte bu kızıştırılmış ortamda, Massachusetts'de alabildiğine serinkanlılıkla işlenmiş gaddarca bir cinayet öldu ve oldukça güvenilir kaynakların suçluları İtalyan olarak teşhisi üzerine önyargılar daha da alevlendi. Sanık olarak Sacco ile Vanzetti mahkemeye çıkarıldılar. İngilizce konuşmayı beceremiyorlardı. Korku içindeydiler. Üstleri başları perişan, bakımsız, yılgındılar. Peşpeşe tanıklar çağırıldı ve kendilerine, bir yılı aşkın süre önce işlenen hem de göz açıp kapayıncaya kadar işlenen ve halkı büyük ölçüde etkileyecek, bellekler-de unutulmayacak izler bırakacak kadar caniyane işlenen suçta bu iki kişinin yer alıp almadığı ya da suçlulara benzeyip benzemediği soruldu. Tanıklar peşpeşe Sacco ile Vanzetti'yi teşhis ettiler.

«Beyler, bu durum, hukuksal kanıt terimleri içinde ne anlama gelir? Görgü tanıklarının tartışılmaz kanıtları olmadan, bir insanın, yaşamı söz konusu olacak biçimde cinayetle suçlanamayacağı, hepimizin övünerek Anglo - Saxon hukuku diye adlandırdığımız hukukun bir maddesidir. Her ne kadar dolaylı kanıtlarla birtakım kişiler mahkûm edilmişse de, insan yaşamına hukuk yoluyla son vermenin ağırlığı, büyük sorumluluğu, yukarda değindiğim tedbirlerin alınmasını gerektirir. Sacco ile Vanzetti görgü tanıklarının kanıtlarıyla mahkûm edildiler. Oysa beyler, işin acı olan püf noktası, görgü tanıklarının doğruyu söylemelerinin olanaksız oluşuydu. Çok daha güvenilir görgü tanıklarının kanıtları, cinayet işlendiği sırada Sacco ile Vanzetti'nin olay yerinden kilometrelerce uzakta olduklarını ortaya koyuyordu. Ve bunların dışında, su götürmez bir dolaylı kanıt vardı.

«Şimdi bu dolaylı kanıttan söz edeceğim. Sacco ile

Vanzetti tutuklandıkları zaman, Sacco'nun bir tabancası vardı. Bu tabanca, mahkemeye kanıt olarak sunuldu ve Yüzbaşı Proctor adındaki ünlü balistik uzmanı, Sacco'nun üzerinde bulunan tabancayı incelemek, cinayet kurbanının cesedinden çıkarılan kurşunun bu tabancadan atılıp atılmadığını belirlemek üzere çağırıldı. Yetenekli bir balistik uzmanı, bu tür davalarda oldukça kesin sonuca varabilir. Yüzbaşı Proctor da böyle bir uzman olarak tanınıyordu. İncelemesini yaptı ve cinayette kullanılan kurşunun Nicola Sacco'nun üzerinde bulunan ve kendisine ait olan tabancadan atılmış olamayacağı sonucuna vardı. Ne var ki, davada yer alan Bölge Savcısı, konuyu Yüzbaşı Proctor ile tartışmışa benziyordu ve iddianamesini çürütmektense, Yüzbaşı Proctor'a şöyle bir soru yöneltmeyi yeğledi : 'Üç numaralı kurşunun, kanıtlar arasında bulunan otomatik Colt tabancadan (Sacco'nun tabancası) atılıp atılmadığı konusunda bir fikriniz var mı?' Proctor bu soruyu şöylesine tuhaf bir biçimde cevapladı : 'Kurşunun o tabancadan atılmış olması tutarlı bir olasılıktır görüşündeyim.'

«İşte beyler, alın size tarih sayfalarında çok uzun süre yankılanacak bir cevap. Buradaki **tutarlı** sözü ne anlama geliyor? Doğal olarak jüri bu sözü, uzmanın Sacco'nun tabancasını cinayet silâhı olarak belirlediği yolunda yorumladı. Biz dolambaçsız İngilizce bildiğimiz için, bu söz bana da öyle gelirdi. Oysa hiç de o anlama gelmiyordu. Bölge Savcısı ile balistik uzmanı bu söz üzerine pazarlık etmişlerdi. Daha sonradan, aynı balistik uzmanı yazılı ifadesinde şunları söyledi :

'Bana ölüme yol açan kurşunun Sacco'nun tabancasından atıldığını gösteren somut kanıt olup olmadığı sorulsaydı, şimdi olduğu gibi o zaman da hiç duraksamadan hayır derdim.'

«Sacco ile Vanzetti'nin duruşmasının yenilenmesi is-

temlerinden birine eklenmiş olan ve balistik uzmanının daha önceki ifadesini yalanlayan bu yeminli yazılı ifade ortaya çıkınca, yeni bir duruşmanın kaçınılmaz olacağı sanılır. Oysa hiç de öyle olmadı, beyler. Daha önce, bir şeyi gözleriyle görmüş kişilerin ifadelerinden söz ettim. Şimdi de kanıta karşı varsayımı, kesinliğe karşı olasılığı önünüze getirerek durumu dengeledim. Çünkü insanlar çoğunlukla görmek istediklerini görürler. Dahası, güçsüz bir insan, rüşvetle satınalınabilir bir bölge savcısının ve önyargılı bir yargıcın istediklerini bile söyleyebilir. Birleşik Amerika'da, Massachusetts'te ve South Braintree'de 1920 yılında öylesine bir ortam yaratılmıştı ki, birtakım kişiler, Sacco ile Vanzetti'nin bir cinayetten suçlu bulunmalarını, hüküm giymelerini istiyor ve onlara idamı hak etmiş kişiler gözüyle bakıyordu. Bu ikisi kızıl değil miydi ve kızıl oldukları için de dürüst olan her şeyin düşmanı değil miydi? Bu ikisi radikal değil miydi ve radikal oldukları için de namuslu ve başı dik vatandaşlardan farklı değil miydi? Bu ikisi, Birleşik Amerika'daki kuşkusuz tek ve tanrı vergisi olan kapitalizmin karşısında değil miydi? Bu ikisi savaşa karşı değil miydi? Oysa biz, dünya barışını sağlamak için girişilmiş bir savaştan, hiç bir namuslu vatandaşın karşı olmayacağı bir savaştan daha yeni çıkmamış mıydık? Bu ikisi, kâr düzenini yerecek tarzda konuşmuyorlar mıydı? Oysa biz, kâr üzerine kurulmuş, komşusunun alınteri pahasına da olsa ondan daha çok para kazanmak hırsı üzerine kurulmuş sonsuz bir endüstri sistemine tanrı ve Anayasa adına adamamış mıydık kendimizi?

«Beyler, belki sorduklarım çok sert sorular. Ama bunları, hukuk pratiğini daha iyi öğrenesiniz diye soruyorum. Sözlerimin ağırlığını çok iyi biliyorum. Ne var ki, hiç kimse, kendi davranışlarını yaşamın getirdiği durumlarla uzlaştırmadıkça yaşamla yüz yüze gelemez. Bu

da ağırlığı gerektirir. Sacco ve Vanzetti davasında da bu ağır bastı ve bugün sona ermeden bu iki kişi işledikleri suçlar için değil, bağlandıkları inançlar için canlarını verecekler. Beyler, bir ölçüde gösterdiğim ve daha somut olarak yine göstereceğim gibi, kanıt efendi de olabilir, köle de...»

Profesör yirmi dakika daha konuştu. Sözlerini bitirdiğinde, söylemek istediği çok önemli bir şeyin yine de söylenmemiş olduğunu kavradı. Üniversite Rektörü, Eyalet Valisi ve yargı makamında oturan yargıç tarafından ele geçirilmiş, onlar tarafından yönetilen ve onlar tarafından yürütülen bir mahkemede, Sacco ile Vanzetti gibi iki kişi için adalet diye bir şeyin söz konusu olamayacağını söylemek istiyordu. Ne var ki, bunu söylemiş olsa, kendi geleceğinin tüm kapılarını kapatmış olurdu. Ders bitmişti, ama düşünceleri Profesörün gerginliğini sürdürüyordu. Uzun süre ders verdikten sonra hep duyduğu o tuhaf güçsüzlüğü duyuyor ve öyle anlarda hep istediği gibi hemen yapayalnız kalmak istiyordu. Oysa öğrencileri çevresine toplanmışlar, kimi teşekkür ediyor, kimi takıldıkları bazı noktaları soruyordu. Biri şöyle dedi:

«Ama efendim, onları bu gece idam etmemeliler. Ne yapabiliriz? Yapabileceğimiz bir şey vardır mutlak.»

«Korkarım ki yapabileceğimiz hiç bir şey yok,» diye cevap verdi Profesör.

«Ama efendim, öyleyse hukukun hepten düzmece olduğunu, mahkemelerin değersiz, geçersiz olduğunu ve adalet diye bir şey olmadığını mı söylemek istiyorsunuz?»

Bu soru Profesörü sarstı. Soruyu soran kızıl saçlı, pırıl pırıl gözlü öğrenciye baktı ve birden eskisinden daha hüzünlü, daha ciddi ve daha ürkek oluverdi. Korkulacak bir zaman diye acı acı düşündü.

«Öyle mi demek istediniz?» diye öğrenci dayattı.

Profesör, ne dediğini kendi de bilmeden,

«Öyle demek isteseydim, benim yaşamım da sizinki kadar ziyan olmuş olurdu,» dediğini farketti.

«Yine de, söylediklerinize adalet olmadığı anlamına geliyor. Hukukun bütün güçleri adaletsizlik yaratıyorsa, adalet nasıl olabilir ki?»

«Kuşkusuz bu bir başka ders konusu olabilir, öyle değil mi?»

Profesör saatine baktı. Öğrencilerinden izin istedi ve terden ıslanmış cübbesini çekiştire çekiştire merakla sorular soran gazetecileri iterek hızla uzaklaştı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kahvaltısını bitirmiş, ikinci fincan kahvesini yarılamış olan Üniversite Rektörü gözlerini Ralph Waldo Emerson'un portresine dikti, gözlerini kıstı ve geğirdi. Gururlu değilse bile ayrıcalıklı olduğunu belirleyen bir tavırla geğiriyor, burnunu da yine aynı tavırla karıştırıyordu. İngilizce bölümünde biri, yarı saçma yarı özlü söz biçiminde bu tavrı «azametin tanrısal yalınlığı» olarak nitelendirmişti. Rektör'ün yaptıklarını bir başkası yapacak olsa, pis ihtiyar diye damgalanıverirdi de, Rektör'ün sert ve akıl almaz kibirliliği onu bu damgadan kurtarıyordu.

Rektör'ün karşısında oturan öğretim üyesi sözünü bitirdi. Rektör duyduklarına inanamayan bir tavırla, «Demek az önce ha, demek beş dakika önce ha...» dedi. «İnsanın aklı almıyor. Bak bu sözüme mim koy, Yahudi volkan gibi patladı. Artık ondan hayır gelmez.» Birisinin delici diye tanımlamış olduğu bakışlarını bir kez daha Emerson'un portresine çevirdi. «**Yahudi** derken, bir tek kişiyi kastetmiyorum, genel olarak hepsinden söz ediyorum,» diye sözünü açıkladı. «Dediklerini bir daha tek-

rarlar mısınız — hani o kana susamışlık hakkındaki sözlerini?»

«Tam tamına böyle söyledi diyemem.»

O anda Hukuk Fakültesi Dekanı içeri girdi. Odadaki gazap kokusunu aldı ve hemen bu gazaba kendisi de katıldı. El işlemesi duvar kâğıtları, ince işçiliği ile ünlü Chippendale mobilyaları, rengi atmış on sekizinci yüzyıl halısı ile zevkli bir görünümü olan geniş yemek salonunun bir köşesinde, Henry Thoreau'nun portresinin tam altında kendine yer seçti ve ellerini koca göbeğinin üzerinde kavuşturarak oturdu.

Pişmanlık ve umudu bir anlatımla birleştirmeye çalışarak, «Buraya geliyor, efendim.» dedi. Ama Rektör onun sözlerine aldırış etmeden genç öğretim üyesini sıkıştırmaya devam eti.

«Öyle demedi mi, gerçekten demedi mi ha? Oysa öyle dediğini söylemiştiniz.»

«Doğrusunu isterseniz, vicdansızlık etmek istemiyorum efendim.»

«Bu pek fazla kişide görülmeyen, övgüye değer bir istek,» dedi Rektör.

«Vicdanlı davranmak için, onun dediklerini de vicdanlı bir biçimde aktarmam gerekir. Yüksek makamdaki bazı kişilerin kana susamışlığını ima ederek, bu iki İtalyan'ın, yani Sacco ile Vanzetti'nin idamını kesinlikle istediklerini ima etti.»

«Yaa! Tastamam öyle dedi ha! Kana susamışlık.»

«İma etti dedim efendim.»

«Duydunuz mu?» diye Hukuk Fakültesi Dekanı'na döndü Rektör. Dekan başını salladı:

«Söylememiş de, ima etmiş.»

«Ve siz bunu engellemediniz ha?»

«Engelleyemezdim.» diye karşı koydu Hukuk Fakültesi Dekanı. «O konuşmasına başladıktan on beş da-

kika sonra girdim salona ve onu susturmaya kalkışmamın, söyleyeceklerinden çok daha zararlı etki yapacağını düşündüm. Bunu göz önünde tutmamız gerekir. Çünkü belirli destek sağlayarak güç kazanmış durumda. Kurnaz adam. Bu nitelik onda da var.»

«Bütün ırkında olduğu gibi. Bunlar kurnazlıkla geçinirler zaten. Fakat ben durumunu o kadar güçlü bulmuyorum. Namuslu kişilere iftira etmiş. Bunun cezasını çekmeli. Ben yaşlı bir adamım beyim.»

«Gençlerin çoğu sizin kadar enerjik ve canlı olamaz.»

«Belki. Ama yine de kendimi kollamak zorundayım. Harcadığım güç bir daha yerine gelmez. İnsan yetmişini aştı mı, ölüm hemen omuz başma yerleşir. Yine de ben kendimi esirgemedim. Kamu hizmetine çağırılınca hemen kabul ettim. Ben, bunlar İtalyan demedim. Latin ırkından olanlara karşı önyargım mı var ki? Bazıları Yahudilere karşı önyargım olduğunu söyleyecektir. Oysa hiç de öyle değil. Hiç de değil! Atalarım bu topraklar üstünde duru bakışlı, temiz yüzlü bir ırkın tohumunu yetiştirdiler. O zamanlar Sacco ve Vanzetti gibi adlarla uğraşmazdık. Lodge'lar, Cabot'lar, Bruce'lar, Winthrop'lar, Butler'ler, Proctor'lar, Emerson'lar vardı o zaman. Hem de yığın yığın. Bir de bugün bakıyorum çevreme — nereye gitti o ırk? Yine de göreve çağrıldığım zaman bunu aklıma getirmedim. Bu tarihsel Eyaletin yöneticisi, soruşturmaya katılmamı, ülkemizin adını dile düşüren bu davadaki kanıtları tartıp değerlendirmemi istediği zaman, bu isteğini reddetmedim. Hizmete koştum. Kanıtları inceledim. Tane ile samanı birbirinden ayırdım. Ben — »

Rektör'ün sözü, Ceza Hukuku Profesörü'nün içeri girmesiyle kesildi ve o anda Hukuk Fakültesi Dekanı'yla genç öğretim üyesine öyle geldi ki, Ceza Hukuku Profe-

sörü, akıllı kişilerin —hatta meleklerin bile— ayak basmaya ürkecekleri bir sınırı aşmaktadır. Profesör gözlüklerinin ardında gözlerini iyice kısmış, suratının pelanca asıklığıyla odaya daldı ve Rektör'ün karşısına dikildi. Sakınmasız bir tavırla,

«Beni mi görmek istediniz?» diye sordu.

Rektör hafifçe titrediğini farketti. «Yaşlandık.» diye düşündü. «Artık öfkeye dayanıklı değilim.» Sonra sözlerin üzerine basa basa konuştu.

«Bu sabahki dersinizde, düşünceli bir kişinin pişmanlık duymasına yol açacak birtakım şeyler söylediğinizi duydum.»

Profesör serinkanlılığını bozmadan,

«Bakıyorum, raporlar çabucak yetiştiriliyor.» dedi. «Ama pişmanlık duymamı gerektirecek bir şey söylemedim. Kendimi de pek düşüncesiz biri saymıyorum.»

«Bu konuyu bir daha düşünseniz, beyim!»

«İyice ve ciddi olarak düşündüm.» diye cevap verdi Profesör. «Bu sorunları tarta tarta düşünmekle geçirdiğim saatlerin hesabını bile şaşırdım. Sonunda söylenmesi gerekli olanın söylenmesi gerektiği kararına vardım.»

Profesör ne denli özenle konuşursa konuşsun, yine de dili yabancı şivesine çalıyordu. Bazı sözlerinde bir başka dilin yankıları duyuluyor, «ing» ile biten sözcüklerde «g» yerine «k» demekten kendini engelleyemiyordu. Rektör bütün bunları olduğu gibi algılıyor, ne var ki öfkesi algılamalarını da silip götürüyor ve bu nedenle her zamankinden daha da huysuzlaşıyordu. Soruşturma komitesindeki arkadaşlarıyla birlikte vardıkları karar, birkaç gündür Rektör'e bir başarı ve güçlülük duygusunun huzurunu, güvenini getirmişti. Rektör, olayı hiç, ama hiç bir zaman, davaya bakan yargıcın **«O anarşist dürzülere layık olanı verdim.»** sözü gibi kaba saba, sakınmasız, ölçüsüz biçimde dile getirmeyecekti. Yine de

yargıcın duymuş olduğu duygulara benzer bir şey kıpırdıyordu içinde, bunu yadsıyamazdı. Oysa bu sabah birkaç gündür süregelen o başarı ve güvence duygusu sarsılmaya, yok olmaya yüz tutmuştu ve Profesör'ün —Rektör'e göre— düşüncesiz, aşırı konuşması, bu başarı duygusundan geriye ne kalmışsa onu da silip götürmüştü.

Profesör güçlü durumda derlerken ne demek istiyorlardı acaba? Yoksa namuslu kişilerin, kendisi gibi Boston'da yer yapmış yaşlı başlı kişilerin Ceza Hukuku Profesörü'nü desteklediklerini mi söylemek istiyorlardı? Böyle demek istemiş olabilirler miydi?

Rektör buz gibi bir tavırla,

«Kendinize çok güveniyorsunuz, beyim.» dedi.

«Evet, evet öyle sanırım.»

«Birtakım kişileri bu iki adamın ölümünü istemekle suçlama hakkını bu güven duygusundan mı aldınız?»

«Bu suçlamayı hakettiler — yüksek mevkideki birtakım kişiler? Bütün dünya biliyor bunu. Ben de söyledim. Söylediğime de pişman değilim.»

«Beni mi kastettiniz?»

«Efendim?»

«Beni mi suçluyorsunuz?»

«Hayır — adınızı hiç anmadım.» dedi Profesör. «Siz kendinizi suçluyorsunuz, efendim. Belki incindiniz, ama bu iki kişi bu gece ölecekler. Siz kaç defa öldünüz, efendim?»

«Çekilmez bir hal alıyorsunuz!»

«Öyle mi? Onların avukatları da mı çekilmez bir haldeydi? Benden çok daha iyi konuşuyordu. Savunmasını sadece bir kez okuduğum halde, aklımdan çıkmadı. Nasıl bitirmişti savunmasını — **bu iki insana adil bir yargılama sağlayamıyorsanız, onları affedin, kutsal olan**

her şey adına affedin. Hıristiyanlar bağışlayıcı bir tanrı yaratmışlardır. Sizler, elinizde insanların yaşamını tutarak, tanrı gibi oturuyorsunuz. Avukat bunları ya da bunlara benzer bir şeyler söylemedi mi? Daha dün. Sizin cellatlıktan zevk aldığınızı unutacak mıyım sanıyorsunuz?»

Öfke kayboldu ve Rektör birden korkuya kapıldı. Ataları, birer zavallı soğuk kefenden başka bir şey değildi. Kulakları uğulduyor, Ceza Hukuku Profesörü'nün az önce sözünü ettiği adam, Sacco ile Vanzetti'nin avukatları sanki yeniden karşısına dikilmiş gibi geliyordu.

Rektör, şimdi bu Yahudi nasıl karşısına dikilmişse, birkaç gün önce son bir ricada bulunmak üzere karşısına öylece dikilmiş olan avukata «Oturun.» demişti. «Neden gezinip duruyorsunuz?» Avukat, «Oturarak konuşamam. İsteğimi oturarak belirtemem. Oysa şimdi sizden bir istekte bulunuyorum.» demişti. «Bu denli çok tanık dinledikten ve yeni kanıtları gördükten sonra da bu adamları yeniden yargılayamayacaksanız, onları affedin. Massachusetts Eyaleti, yargılamakta olduğu kişilerden 'anarşist dürzüler' diye söz eden, onların canına nasıl okuyacağını, onları nasıl 'yola getireceğini' anlatan ve onlara yaptıklarıyla, yapacaklarıyla böbürlenen bir yargıcı görevde tutuyorsa, bunun suçu bu iki kişiye yüklenemez. Bu yargıcı Sacco ile Vanzetti iş başına getirmediler ve Massachusetts Eyaleti bu yargıcın davranışlarına hoşgörü gösteriyorsa, bunun suçu ne Sacco'dadır ne de Vanzetti'de.

«Bu Eyaletin Yüce Divanı, yargıçların takdir hakkını korumak için bir yargıcın hükmünü değiştirmeye yetkili değilse, o zaman Eyalet'in yapabileceği tek şey bu adamları bağışlamaktır. Bu küçük düşürücü bir tavır olabilir, bu Eyaletteki her vatandaşın, bu iki kişiye yapılmış olan haksızlığı kabul etmek durumunda kalması

herkes için küçültücü bir olay olabilir. Yine de yapılacak tek şey bu iki adamın affıdır. Bu küçültücü durumu kabullenmek, gerçeği olduğu gibi görmek, buna katlanmak zorundayız. Bunu engellemek için yapılacak her türlü girişim, bu işi örtbas etme, karayı ak göstermeçabaları hiç bir işe yaramayacaktır. Dünyanın dört bucağında, herkes bu davanın içyüzünü biliyor artık. Onların suçsuzluğunu kanıtlayan bu son ifade bütün Avrupa dillerine çevrildi. Almanlar da, Fransızlar da durumu en az bizim kadar biliyorlar. Duvarın dibine sıkışıp kalmış durumdayız.

«Massachusetts'de mahkemelere saygı duyan bütün yetkin kişiler köşeye kıstırılmış durumda. İki yoldan birini seçmemiz gerekir. Ya ne bizim, ne başkalarının doğru, adil ve haklı olarak kabul edemeyeceğimiz bir açıklama tarzı bulacağız, ya da bu yargılamanın yanlış olduğunu, adaletin yanlışa yöneltildiğini, adil bir tavırla yürütülmediğini, yargılamanın adaleti konusunda giderek artan haklı kuşkular olduğunu ve mahkemelerimizin yapılan bu yanlışı düzeltemediğini, bu nedenle de Valinin onları bağışlayacağını açıklayacağız. Bugün onların suçlu olduklarına inansanız da inanmasanız da, bundan beş yıl sonra onların aleyhine ya da lehine kanıtlar ortaya çıksa da, onların bağışlanması gerekir. İşin sonuna gelinmiştir. Eyalet kullanabileceği fırsatı kaçırmıştır. Yargılama yapılmış, tartışmalar, ifadeler, kanıtlar sürüp gitmiş, mahkeme bitmiştir ve davanın sonucu işte budur.

«Artık benim bu davada işim bitti. Elimden geleni yaptım. Adaletin temel ilkelerini harekete geçirebilmek için yıllarca didindim. Sonunda başaramazsam, çok büyük düş kırıklığı duyacağım, ama hiç bir zaman yaptıklarıma pişman olmayacağım. Ben elimden geleni yaptım, şimdi de sizden, engellenmediği takdirde sonsuza kadar

bu Eyaletin yüzkarası olacak şeyi engellemek için elinizden geleni yapmanızı rica ediyorum.»

O anda Rektör'ün avukata söyleyebildiği tek söz, «Oturmaz mısınız?» demek olmuştu. Şimdi öylesine incitici biçimde anımsadığı sözlerin hiç birini anlamlarını algılayarak duymamıştı. Ama Sacco ile Vanzetti'nin avukatı af isteğinde bulunduktan sonra da oturmamış, şimdi Ceza Hukuku Profesörü'nün karşısına dikilip baktığı gibi, avukat da gözlerini ona dikmişti. Rektör ise bir türlü dudaklarında biçimlenemeyen sözcükler kurmuştu kafasında. Sizin avukatlıktan çekilmenizi isteyeceğim gibisinden sözler. Ama bunları söylememiş, söyleyememişti. Kendi kendisine «Yapayalnızım» diye düşünmüştü.

Ceza Hukuku Profesörü acımasız bir tavırla,

«Yaşlısın,» dedi, «yine de ölümü seviyorsun. Sen bir cellatsın, ihtiyar!»

«Böyle konuşmaya nasıl cüret edersiniz?»

Öğretim görevlisi dehşetin verdiği bir suskunlukla büzülmüş dinliyordu. Ama Hukuk Fakültesi Dekanı kendini tutamayıp,

«Aklınızı mı kaçırdınız?» diye bağırdı.

«Yo, hayır. Hiç de kaçırmadım. Beni neden çağırdınız?»

Aristokrasisi yok sayılan bir ulusun aristokratlarından biri olan yaşlı adam, imzaladığı kâğıdı bir kez daha okudu, buruşuk eli titreyerek, kâğıdı kafasında bir kez daha imzaladı ve gözleri satırları izlerken içinden yazıları bir kez daha okudu:

«Vanzetti'nin olay günü başka yerde olduğu yolundaki kanıt kesinlikle inandırıcı değildir. Komitenin kanısına göre, tanıklardan Rosen, iddia makamının yöneltttiği sorulardan anlaşıldığı gibi mahkemede yalan beyanda bulunmuştur. Mrs. Brini diye bir başka tanık,

Bridgewater cinayetiyle ilgili olarak Vanzetti'nin lehinde ifade vermişse de, öteki iki tanık birbirleriyle konuşmadan önce tarih konusunda kesin bir şey söyleyememişlerdir. Bu koşullar altında, Vanzetti o gün Sacco ile beraber ise ya da haydutların otomobilindeyse, veya o gün South Braintree'deyse kuşkusuz suçludur. Çünkü South Braintree'ye masum bir amaçla gelmişse, o gün Plymouth'da olduğuna yemin etmesi için bir neden yoktur. Vanzetti'yi gördüklerini söyleyen dört kişi var; Vanzetti'yi o sabah South Braintree'nin ana caddesinde bir otomobilde gördüğünü söyleyen Dolbeare, olaydan sonra otomobil kaçarken Vanzetti'yi arabanın direksiyonunda —ki direksiyonda o olmadığına göre Vanzetti'nin oturduğu yer konusunda tanık yanılmaktadır— gördüğünü belirten Levangie ve Matfield trenyolu geçidinde Vanzetti'nin kendisine sövdüğünü söyleyen Austin T.Reed. Dördüncü tanık olan Faulkner ise, cinayet sabahı Plymouth'dan South Braintree'ye gelen trenin sigara salonunda Vanzetti'nin kendisine bir şey sorduğunu ve Vanzetti'nin South Braintree istasyonunda trenden indiğini beyan etmiştir. Faulkner'in ifadesi iki yönden kuşkuludur. Birincisi, tanık bulundukları vagonda sigara salonu ile bagaj bölümünün olduğunu söylediği halde, o trende böyle bir vagon yoktur. Ancak tanığın ifadesi, sigara kompartmanını tam tamına tanımlamaktadır. Kuşku doğuran ikinci nokta ise, o sabah Plymouth'da ya da dolaylarındaki hiç bir istasyonda böyle bir biletin satılmış olmaması veya yolda cezalı bilet kesilmemesidir. Ne var ki bunlar olasılıkları ortadan kaldırmaz. Bu tanıklar dışında hiç kimse Vanzetti'yi ya da Vanzetti'ye benzeyen birini gördüğünü ileri sürmüyor. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, Vanzetti'nin yüzü, Sacco'ya oranla daha çok akılda kalacak, daha çok özellikleri olan bir yüzdür. Vanzetti'nin ön planda olmadığı açıktır. Ama bü-

tünüyle, Vanzetti'nin de kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde suçlu olduğu kanısındayız.

«Bu türden bir suçun profesyoneller tarafından işlenebileceği ve ünlü gangster gruplarının peşine düşülmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Ama Komite, gerek bu cinayetin gerekse Bridgewater cinayetinin profesyoneller tarafından işlendiğini belirten bir iz olmadığına ve iki cinayetin de bu tür suçlarda deneysiz kişiler tarafından işlendiğine kanaat getirmiştir.»

Komitenin tanıkları dinlemesinden sonra Rektör'ün vardığı sonuç işte buydu. Rektör bunu, tıpkı bir ölüm fermanını imzalarcasına imzalamıştı. O zaman cellat rolünü öylesine kesinlikle, öylesine kararlı oynadıktan sonra, şimdi ne diye korkuyordu peki?

Ceza Hukuku Profesörü,

«Beni neden çağırdınız?» diye sorusunu tekrarladı. «Paylamak için mi? İstifamı istemek için mi? İstifa etmeyeceğim. Yahudi diye hakaret etmek için mi? Bu tuzağa da düşmeyeceğim.»

«Size daha fazla dayanamam, beyim. Defolun!» diye haykırdı Rektör.

«Sen yaşlı bir insansın, oysa Sacco daha otuz altı yaşında, Vanzetti ise kırkına gelmemiş. Senin her yanını ölüm bürümüş, ihtiyar. Ölüm ve kin.» Ceza Hukuku Profesörü bunları söyledikten sonra topuklarının üzerinde döndü ve odadan çıktı.

Arkasında suskunluk içinde donmuş, taş kesilmiş bir oda bıraktı. Odadaki, ün, servet, onur ve makam sahibi olan ve şu anda bir insanın ne denli iflası mümkünse o denli iflas etmiş bulunan, korkan, ölümün olanca ağırlığını duyan ihtiyarın titremesinden başka tek kıpırtı yoktu. Ne var ki, Ceza Hukuku Profesörü de zafer kazanmış değildi. Güçlü durumda olduğu için istedikleri-

ni söyleyebilmişti. Doğruluk, haklılık zırhına sarındığı için öyle konuşabilmişti. Ama geride kendi kendine söylenmemiş ve yapılmamış daha neler kalmıştı? Bu iki kişinin neden ölmesi gerektiğini açık seçik anlayabiliyor muydu? Yoksa, anlamaktan korktuğu bir şey miydi?

ALTINCI BÖLÜM

Saat on birde Charlestown Cezaevi'ne takviye birlikleri geldi. Bunu görenlerde, ufak çapta bir savaş başlamış da, bu birlikler düşmana karşı yürüyorlarmış izlenimi uyandı. Silâhlı askerlerle dolu kamyonlar, sepetlerine tomsonlular oturmuş motosikletler ve ister sis olsun ister gece, üç mil uzağı aydınlatabilecek projektörlerle donatılmış bir kamyon geldi. Bu alay sirenlerini öttüre öttüre cezaevinin kapısına dayandı. Birtakım karışıklıkların çıkabileceği ve bu nedenle takviye birliklerinin gönderildiği daha önceden kendisine bildirilmiş olan Cezaevi Müdürü, gelenleri karşılamaya çıktı ve kuşkulu bakışlarla süzdü.

Eyalet polis müdürü, Cezaevi Müdürü'ne telefon edip de, Valinin emri üzerine cezaevine takviye birlikleri gönderdiğini söyleyince, müdür bundan hoşlanmamış ve karşı çıkmıştı.

«Ne gibi bir karışıklık?» diye sormuştu.

Ne gibi bir karışıklık çıkabileceğini söylemediler. Ne gibi bir karışıklık çıkacağını bilemezlerdi. Ama karı-

şıklık çıkacağa benziyordu ve hazırlıklı bulunmaları gerekiyordu.

Cezaevi Müdürü, Polis Müdürü'ne «Siz öyle düşünüyorsanız bu sizin bileceğiniz iştir ve herhalde böyle düşünmeniz için neden vardır.» demiş, ama kendi kendine de zaten yeterince karışıklık ve bela olduğunu o gün sona erinceye kadar daha da olacağını, fakat bunun Polis Müdürü'nün sandığı türden bir bela olmadığını düşünmüştü. Cezaevi Müdürü, Vali ve Polis Müdürü ne sanıyorlar acaba diye düşünüyordu. Koskoca bir ordunun cezaevi duvarlarını yıkıp bu iki anarşisti kurtarmaya geleceğini mi sanıyorlardı? Cezaevi Müdürü düşünceleriyle baş başa kaldığı zaman, Sacco ile Vanzetti'yi savunacak gibi oluyordu. Müdür, hükümlüler hakkında, dışardakilerin bilemeyecekleri birtakım şeyleri bilecek bir yerde ve durumda bulunduğuna inanıyor ve bu zavallıcıkların nasıl halim selim insanlar olduklarını çok iyi biliyordu. Bu, ancak cezaevinin içinde öğrenilebilecek, başka hiç bir yerde edinilemeyecek bir bilgiydi. Cezaevi Müdürü, uzun yıllardan gelen deneyi ile, dış dünyanın bir ağızdan suçladığı bazı kişilerin nasıl halim selim olduklarını öğrenmişti artık.

Müdür, yarı askerî nitelikteki birliğe kumanda eden Eyalet Polis Şefiyle görüşmek için dışarı çıktı ve kırgın, alınmış bir tavırla Şef'e adamlarını nereye isterse, nereye uygun görürse yerleştirebileceğini söyledi. Eyalet Polis Şefi,

«Ne gibi bir karışıklık çıkacağını bekliyorsunuz?» diye sordu.

«Ben karışıklık beklemiyorum.» diye kestirip attı Müdür. «Hiç değilse sizin düşündüğünüz anlamda karışıklık beklemiyorum.»

Sonra odasına döndü. Yüzbaşı rütbesindeki polis şefi, yanındaki teğmene «Neler kuruyor bu adam?» di-

ye sordu. «Sanırsın ki, bizim kellelerimizi uçurmak için emir almış.»

Müdür, suratında bulutlu gökyüzü gibi karanlık ve korkutucu bir anlatımla odasına döndü. Kendisiyle birtakım şeyler görüşmek üzere kapısının önünde bekleyenler, onun bu halini görünce, konuşacakları konuları Müdür'ün tavrı değişene kadar ertelemelerinin daha uygun olacağını kestirdiler. Sadece elektrikçi oradan ayrılmadı. Çünkü Müdür gibi, elektrikçi de bugünün böyle olmasını kendisi istememişti, bu durum onun seçimi olmaksızın karşısına çıkarılmıştı ve Müdür'ün suratı asık olsa da olmasa da onunla görüşmesi gereken şeyler vardı. Elektrikçi, Müdür'ün odasına girdi ve sözü hiç uzatmadan, saat on biri çeyrek geçtiği halde, henüz elektrik akımını denememiş olduğunu söyledi.

«Peki, ne demeye denemiyorsun?» diye sordu Müdür.

«Denemeden önce sizi görmem, sizinle konuşmam gerektiğini söylediler.» dedi elektrikçi kendini savunarak.

Bunun üzerine Müdür bu talimatı kendisinin vermiş olduğunu anımsadı. İyilik olsun diye yapmıştı bunu, çünkü ışıkların titrediğini, azaldığını, sonra yeniden canlandığını görmenin cezaevindekiler üzerinde nasıl kötü etki yapacağını biliyordu. Böyle olduğu zaman, cezaevinin dört köşesinde herkes, elektrikli sandalyeye akım verildiğini ve can alma provası yapıldığını anlardı. Taş gibi duygusuz biri olmayan Müdür, oradaki her mahkûmun, idam edilecek üç kişinin acısını az ya da çok paylaştıklarını ve infaz saatini korkuyla, en azından yürekleri burkularak beklediklerini biliyordu. Cezaevi, içindekileri bir canlı bütün gibi birleştirirdi ve bu bütünün bir parçası öldü mü, bütünü oluşturan her bireyin de bir parçası ölürdü. Cezaevine adımını atmamış, cezaevinde çalışmamış ya da yatmamış olanlar,

bunu kesinlikle anlayamazlar, hatta cahil, sıradan suçluların idam mahkûmlarına böylesi yakınlık duyabileceklerine inanmak bile istemezler. Oysa Müdür, bu acı bütünleşmesinin gerçek olduğunu biliyordu. Yüzlerce kişinin bu duygusunu gereksiz yere incitmek istemiyordu. Üstelik elektrik akımı provasının Sacco, Vanzetti ve Madeiros'a taşıyacağı özel anlamdaki manevî acıyı da değerlendirebiliyordu. Gerçi onlar bugün sona ermeden önce pek çok kez ölmek zorunda kalmışlardı, ama yine de bu fazladan dehşet duygusunu şırınga etmenin gereği yoktu.

Müdür bu düşüncelerinin bir bölümünü elektrikçiye açtı, o da Müdür'ün görüşlerini kabul etti, ancak elinden gelebilecek bir şey olmadığını da belirtti.

Elektrikçi,

«Tellerin ya da sigortaların, o sandalyeye verilecek yüke dayanıp dayanmayacaklarını bilmek olanaksız.» dedi. «Bana soracak olursanız, aramızda kalmak şartıyla, bunun bir insanı öldürmenin akla gelebilecek en beter yol olduğunu söyleyeceğim, efendim. Bunu nereden akıl ettiklerini düşündükçe deliye dönüyorum. İnsanı elektrikli sandalyeye oturtup sonra da gövdesine akım vermekte hiç bir anlam göremiyorum. Bunun acısız bir ölüm biçimi olduğunu sanıyorlarsa, çıldırmışlar demektir. Ne denli acısız olduğunu anlamak için bir kez görmeniz yeter! Size bir şey diyeyim mi, bana böyle mi ölmek istersin, yoksa asılmak mı diye sorsalar, duraksamadan asılmayı seçerdim. O sandalyeye oturmaktansa asılayım, kurşuna dizileyim veya başka biçimde öldürüleyim daha iyidir.»

Müdür sertçe,

«Size bu konudaki fikrinizi sormadım beyim.» dedi. «Ben sadece o lanet olası sandalyeyi bütün gün neden denemeniz gerektiğini soruyorum.»

«Şunun için,» diye açıkladı elektrikçi. «Diyelim ki birini sandalyeye oturttunuz ve akımı verdiniz de kontak yaptı. Ya da tellerden veya sigortalardan biri attı. Hoş bir durum, değil mi? İçlerinden birinin gözleri bağlanmış, bedenine elektrotlar yerleştirilmiş olarak iki saat o sandalyede oturması ve kontağın onarılmasından ya da kısa devrenin yerinin bulunmasından sonra infazın yürütülmesini beklemek zorunda kalması ne güzel olur, değil mi?»

«Böyle bir şey olmasını istemeyiz.» dedi Müdür. «Dünyada en son isteyeceğim şeyin bu olduğuna inanabilirsiniz. Yine de, akımı bu akşam bir kez denemeniz neden yetmesin?»

Elektrikçi,

«Öyle olmaz ki,» diye açıkladı. «Sürekli denemek ve zayıf noktaları bulmak gerekir. Zayıf yerleri onaracaksınız ki, akşam oldu mu dayanıksız bir yer kalmamış olsun ve akımı verdiniz mi hem tesisat, hem de cezaevinin aydınlatma sistemi yüke dayanabilsin.»

«Peki öyleyse. Ne haliniz varsa görün.» dedi Müdür.

Elektrikçi başını salladı, Müdür'ün odasından çıktı ve az sonra, hücrelerinde oturan Sacco ile Vanzetti ışıkların azaldığını, bir an sönecek gibi olduğunu, sonra yeniden parladığını gördüler. Bu olurken ikisi de kaskatı kesildiler. Sözlerle anlatılamayacak biçimde, yaşarken öldüler.

Eyalet cezaevinin idamlıklar bölümünde sadece üç hücre vardı. Cezaevinin —nedense Vişne Tepesi diye adlandırılan— bu kesimini yapanlar, aynı zaman dilimi içinde ölümü bekleyen üç kişiden fazlasının olamayacağını düşünmüşlerdi. Bu nedenle de, İdamlıklar Bölümü, üç kasvetli, havasız ve ışıksız hücreden oluşuyordu. Hücreler yanyana, sıra halinde dizilmişlerdi ve cezaevi hücrelerinde alışılmış parmaklıklı kapıların yerine, bu hüc-

relerde üzerinde ufak birer delik bulunan, ağır tahta kapılar vardı. Bu yüzden de bu hücreleri elektrikle aydınlatmak gerekiyordu ve cezaevinin elektrik tesisatı denenirken, bu hücrelerde oturanlara duvarlar daralıyor, üzerlerine abanıyor, tepelerine yıkılıyormuş gibi geliyordu.

Nicola Sacco kerevetin kenarına ilişmiş, bu oluşumu izlerken, birden bir çığlık duydu. Keskin, yırtıcı, bir anda acıyla yüklenmiş ve hayvan çığlığını andıran bir sesti bu ve bitişikteki Madeiros'un hücresinden geliyordu. Çığlık kesildi ve bu sesi iniltiler izledi. Sacco, bütün ömrü boyunca bu zavallı, korkak hırsızın iniltileri kadar acınacak, yürek parçalayıcı bir ses duymadığını düşündü. Sonra her türlü ses değişimine aşırı duyarlılık kazanmış kulakları, Madeiros'un kerevetin üstüne yığıldığını ve hıçkırmaya başladığını duydu. Bu, Sacco'nun dayanma gücünü aşıyordu. Ayağa fırladı, hücresinin kapısına koştu ve kapıdaki delikten seslendi.

«Madeiros, Madeiros, beni duyuyor musun?»

Madeiros gözyaşları içinde,

«Duyuyorum. Ne istiyorsun?» diye sordu.

«Seni biraz olsun rahatlatmak istiyorum. Seni yüreklendirmek istiyorum.»

Sacco bunları söylerken, bir yandan da bu yeryüzünde içlerinden birini rahatlatabilecek şeyin ne olduğunu, neden yüreklenebileceklerini, nereden umutlanabileceklerini düşünüyordu. Madeiros, onun düşüncelerini yankılar gibi,

«Yüreklenecek ne var ki?» diye sordu.

«Yine de umut var.»

«Belki sizin için umut vardır, Bay Sacco. Belki sizin için henüz umut vardır, ama benim için artık umut kalmadı. Ben öleceğim. Dünyada bunu değiştirebilecek hiç bir şey yok. Çok kısa bir süre sonra öleceğim.»

Sacco, bir başkasının korkusuyla mücadele etmek zorunda kaldığını görünce kendini daha bir güçlü bularak,

«İşte şimdi saçmaladın!» dedi. «Gerçekten saçmaladın, Madeiros. Bizim canımızı almadan seninkini de alamazlar. Bizi sağ bıraktıkları sürece, seni de sağ bırakmak zorundalar, çünkü Sacco - Vanzetti olayının en önemli tanığı sensin. İşe bu açıdan bak. Burada üçümüz neden biraradayız sanıyorsun? Yazgılarımız birbirine bağlı olduğu için biraradayız. Ağlamaya henüz gerek yok.»

Madeiros, cevabı da çok açık seçik ve dokunaklı olan, açık seçik ve dokunaklı bir soruyu soran ufacık bir çocuk tavrıyla,

«Ölüm ağlanacak bir şey değil midir?» dedi.

«Ölüm sözünü dilinden düşürmüyorsun. Canları ışıklarla oynamak istedi diye ölümü düşünmenin, ölümü konuşmanın sırası değil. Kim aldırır ışıklara? Kim aldırır ışıklarla oynamalarına? Canları istiyorsa bütün gün ışıkları söndürüp söndürüp yaksınlar.»

«Öleceğimiz elektrikli sandalyeyi deniyorlar.»

«Yine başladın!» diye bağırdı Sacco. «Ölümden başka söz bilmez misin sen! Asıl dert nerede biliyor musun, sen kendini koyverdin.»

«Evet, kendimi koyverdim artık. Ziyan oldu gitti.»

«Neymiş ziyan olan?»

«Bütün ömrüm ziyan oldu. Bir şeye yaramadı. Yanlış bir yaşamdı. Doğduğum günden başladı bu yanlış ve ziyan oldu. Ama benim yüzümden değil. Anlıyor musunuz, Bay Sacco? Buna hiç bir zaman ben neden olmadım. Başka bir şey işi bu sonuca getirdi. Bir keresinde bunları Bay Vanzetti ile konuştum da, bana işleri bu duruma getiren birtakım şeylerden söz etti. O anlatırken can kulağıyla dinledim. Anlattıklarını tam anla-

yacak gibi oluyordum, sonra hepten ipin ucunu kaçırdım. Neden söz ettiğimi biliyor musunuz, Bay Sacco?»

«Biliyorum, zavallı yavrucak — bilmez olur muyum.»

«İşte ömrüm ziyan oldu gitti.»

«Yaşam hiç bir zaman ziyan olmaz.» dedi Sacco. «Sana yemin ederim ki Madeiros, doğru söylüyorum. Yaşam hiç bir zaman ziyan olmaz. Kötü sayılabilecek birtakım şeyler yaptın diye, bütün ömrünün ziyan olduğunu, boşuna harcandığını düşünmen yanlış. Bak, ben oğluma nasıl davrandım? Kötü bir şey yaptığı zaman, yaramazlık ettiği zaman, onu karanlık bir odaya mı kilitledim? Hayır. Ona anlatmaya, iyiyi ve kötüyü göstermeye çalıştım. Kimi zaman bu ayrımı kavraması çok zor oluyordu, çünkü daha çocuktu, büyük, aklı başında insanlar gibi iyiyi kötüden ayırt etmesi güçtü. Onun şansı bir babası, kendisine birtakım şeyleri açıklayacak, anlatacak bir babası olmasıydı. Ama insan, senin yaptığın gibi on sekizinde, on dokuzunda ya da yirmisinde birtakım şeyler yaparsa, o zaman iş değişir Madeiros. Hiç kimse oturup da sana iyi ile kötüyü ayırt etmeyi öğretmek zahmetine katlanmaz.»

Sacco, Madeiros'un yeniden hıçkırmaya başladığını duyunca,

«Madeiros, Madeiros, seni daha çok üzmek için söylemedim.» diye seslendi. «Sadece yaşamın ziyan olmayacağını anlatmak istiyordum. Ben böyle düşünüyorum. Ne düşündüğümü anlatmamı ister misin, Madeiros?»

Hırsız,

«Anlatın ne olur, Bay Sacco.» dedi. «Ağlarsam bağışlayın. Bazen kendime hâkim olamıyorum. Kriz geçirmek istemiyorum, ama kimi zaman tutuyor işte. Ağlamak istemiyorum, ama istesem de istemesem de ağlıyorum işte.»

Sacco yumuşak bir tavırla,

«Çok iyi anlıyorum.» dedi. «Bak, ben şunu demek istedim, Madeiros. Dünyadaki her insanın yaşamı öteki insanların yaşamıyla bağlantılıdır. Sanki her birimizi ötekilere bağlayan görünmez ipler var gibidir. Bizi öylesine gaddarca, öylesine duygusuzca mahkûm eden yargıca karşı yüreğimin nefretle dolup taştığı en kötü anlarda bile, kendi kendime boşuna nefret etmemem gerektiğini söylerim. O da tıpkı senin gibi insanlığın bir parçası. O da görünmez iplerle hepimize bağlı. Bizlerden farklı olan yanı onun hasta bir kafası ve nefretle dolu bir yüreği olması. Ne demek istediğimi anlıyor musun, Madeiros?»

«Anlamak için elimden geleni yapıyorum.» dedi Madeiros. «Yine de anlayamazsam, bu sizin suçunuz değil.»

«Ama yaşam ziyan olmaz.» diye üsteledi Sacco. Sesini yükseltti, sözlerini doğrulaması için Vanzetti'ye seslendi.

«Bartolomeo! Bartolomeo! Bizi dinliyor musun?»

Vanzetti kendi hücresinin kapısına dayanarak,

«Dinliyorum.» dedi. Tutamadığı gözyaşları usul usul yüzünden iniyordu.

«Madeiros'a hiç bir insanın yaşamı ziyan olmaz derken haksız mıyım?»

«Haklısın.» dedi Vanzetti. «Çok haklısın ve çok akıllısın, Nick. O bir şey söylediği zaman iyi kulak ver, Madeiros. O hem çok akıllı, hem çok iyi yüreklidir.»

Tam o sırada, cezaevinin bütün zilleri öğle vaktini bildirmek için çalmaya başladı. Saat on ikiydi. 22 Ağustos 1927 gününün öğle saatiydi.

YEDİNCİ BÖLÜM

Uzaklığın zaman dilimleriyle ölçülmesi halinde, Massachusetts Eyaleti ve Boston Şehri İtalya'nın Roma şehrinden altı saat uzaklıktadır. Birleşik Devletler'in Doğu kıyı şeridinde saat on iki olduğunda, Roma'nın o güzelim antik kalıntılarının, o canım alanlarının ve o fırın gibi sıcak, o perperişan gecekondularının üstüne akşam gölgeleri çoktan düşmeye başlamış olur.

Bu saat, Diktatörün akşam yemeği için giyinmezden önce beden hareketleri yaptığı saatti. Bugün hafif eldivenlerle boks çalışıyordu. Mutlak her gün bedenini çalıştıracak, ya da her zaman aynı hareketleri yapacak diye bir kural yoktu. Kimi zaman ip atlar, kimi zaman boks yapar, kimi zaman eski Roma tarzı kılıç kalkan oynardı. Fiziksel gücü ve çevikliği ile övünür ve «Amerikan usulü» diye tanımladığı tarzda boks yaparken yakın dövüşerek karşısındakine hiç açık vermez ve hiç aman tanımazdı. Bu maçlardaki şanssız rakipleri, diktatörlerin bu en sportmeninin bile gösterebileceği sportmenliğin doğal sınırları olduğunu kestirerek, ister istemez cezalarını çekerlerdi. Diktatör, boksun getirdiği be-

densel ilişkiyi sever, derinin ete çarpmasının verdiği fiziksel başarı ve üstünlük duygusundan hoşlanırdı.

Sağlıklı ve iyi bir beden çalıştırması demek on dakika bisiklet hareketi, beş dakika kürek çekme hareketi yapmak, sonra on dakika —diktatörün ezebileceği lokma tipinde iki partönerle— boks yapmak, havuza atlayıp yüzmek, sonunda da insana iğne gibi işleyen, kamçılayıcı, diriltici buz gibi soğuk duş yapmak demekti.

Diktatör anadan doğma duştan çıkar, üç uşak onu ovup kurularken o da göğsünü döve döve derin soluklar alırdı. Bu işi ayna karşısında yapmaktan, göğsünün nasıl genişlediğini, kollarının, bacaklarının nasıl adaleli olduğunu ve teninin pürüzsüzlüğünü seyretmekten hoşlanırdı. Çoğunlukla duştan sonra masaj yaptırırdı. Masaj masasına uzanmaktan, masörün usta parmaklarıyla gövdesinin her kasını, her lifini ezmesinden bir çeşit cinsel tat alır, bu anlarda kendini tamamen ve korkulacak tarzda masörün ellerine bırakmaktan ve kendi çıplaklığından heyecan duyardı. Kanı gövdesinde hızla dolanmaya başlar ve teni yeni bir dirilikle gerilirken, Diktatör de masaj masasının üzerinde çırılçıplak ve savunusuz uzanır yatardı.

Bu anlar, alabildiğine haz dolu anlardı ve Diktatör bu anlarda, yemekten önceki bir saat içinde kendisine ne gibi bir zevk sunabileceğini tasarlardı. Kendisinden bu tür zevkleri hiç esirgemez ve yakınlarına, bir kadınla geçirilebilecek en doyumlu, en tatlı dakikaların akşam yemeğinden önceki saat olduğunu anlatmaktan ayrıca hoşlanırdı. Bugün de bunu düşünüyor, kafasının bu aşk oyununa ayrılmış ve adanmış bölümlerinde çeşitli kurgular düşlüyordu. Bugün uzun uzun masaj yaptırdı. Masör bedenini yağlayıp, günün bütün gerginliklerini kaslarından sıyırırken, Diktatör de kocaman bir kedi gibi yatıyordu. Bu iş sürerken, önemli devlet işleri-

nin yanı sıra aşkı ve eğlenceyi de düşünmesi pek yerinde oluyor ve ayağa kalktığında sadece fiziksel masajın değil, düşüncelerinin yarattığı heyecanın da getirdiği bir diriliğe kavuşuyordu. Aynada kendini merakla süzüyor, midesine bakıyor, orta yaşlılığın belirtisi bir şişkinlik ya da pörsümüşlük olup olmadığını inceliyordu.

Ölümden korkarcasına korkuyordu yaşlılıktan ve en kötü anlarını yaşlılığı ya da ölümü düşünürken yaşıyordu. Son zamanlarda bu iki tatsız olayı da, yaşamındaki ve bulunduğu yerdeki koşulların gerektirdiğinden biraz daha fazlaca düşünür olmuştu.

Koşullar kendi başlarına oldukça iyi sayılırdı. Çünkü ona, kendi durumu da, ülkenin durumu da hiç bu denli iyi olmamış gibi geliyordu. Ülkedeki son direnme noktaları da yok edilmişti. Komünizm belası kesinlikle ve tamamen ortadan kaldırılmıştı. Daha birkaç gün önce azametli ve ürkütücü tavrıyla balkona çıkmış, «Duce! Duce! Duce!» diye bir ağızdan gök gürültüsü gibi haykıran binlerce kişilik bir insan selinin karşısında konuşmuştu.

Onlara, onlar için yaptıklarını anlatmıştı. Bir zamanlar şövalyeler, kahramanlar nasıl canavarları öldürmüşlerse, Bolşevik belasının da, Komünizm denen o tanrı tanımaz, o yırtıcı dişli canavarın da öylesine gebertildiğini söylemişti. İtalyan Bolşevizmi ölmüştü, İtalyan Komünizmi ölmüştü artık. Ülkenin her yanında düzen sağlanmıştı ve faşizm bin yıl ömürlü olacak, bu yıllar boyunca dünyanın tüm zenginlikleri inanan, itaat eden, peşinden gidenleri ödüllendirecekti.

Bütün bunlara karşın, halkın bütün sevgi gösterisine karşın, çevresindekilerin bütün yaltaklanmalarına, övgülerine karşın, —Fransa, İngiltere, Birleşik Amerika gibi— özendiği ve hayranlık duyduğu büyük ülkelerde giderek kazandığı saygı ve diplomatik güce karşın, fi-

ziksel gücünün eksilmeyişi ve soylu bir at rolünü eşsiz oynama yeteneğine karşın — evet bütün bu sevinç verici koşullara karşın, son zamanlarda gereksiz, nedensiz bir mutsuzluğa kapılmış ve mutsuzluğunun kaynağını bulamadığı için de fazlasıyla tedirginlik duyar olmuştu.

Daha birkaç akşam önce, ünlü bir Viyanalı ruh doktoruyla yemek yemiş —bu mesleğe karşı saklı tutmaya çalıştığı hayranlığı vardı— ve ona eski Roma imparatorlarının kendi tanrısallıklarına, kendi ölümsüzlüklerine inandıkları düşüncesinde olup olmadığını sormuştu. Viyanalı ruh doktoru,

«Bu ikisini birbirinden ayrı olarak ele almanız gerekir, efendim.» diye cevap vermişti. «Tanrısallık ile ölümsüzlük aynı şey değildir. Tanrılara sonsuz yaşam tanıyan, bugün bizleriz. Eski zamanlarda çok uzun yaşayan tanrıların yanı sıra, insanlar gibi ölen tanrılar da vardı. Eski uygarlıkların tanrıların ölümsüzlüğünü düşünmüş olmaları bile kuşkuludur. Onlar bunu kendilerine hiç dert edinmediler, çünkü bizler gibi sonsuz yaşam hırsı içinde değildiler.»

Diktatör gerçekten böyle olup olmadığını düşündü. Diktatör, sık sık kendisini İmparatorluk Roma'sının eski yöneticileriyle özdeşleştirirdi. Tuskanyalı yontucular derneği, ona eski Romalılardan üçünün büstünü armağan etmişti. Bunlardan her biri ikizi olabilecek ölçüde kendisine benziyordu. Ayrıca, düşlerinde kendini tanrı olarak görmesi ve böyle düşlerden uyandığı zaman bir süre kendini tanrıdan, tanrıyı kendinden ayırt etme zorluğu çekmesi de ender rastlanır bir olay olmaktan çıkmıştı. Bu düşlere kapıldığı için kendi kendine güler geçer, ama bir yandan da bilimin ve felsefenin çözemeyeceği bir yığın giz olduğuna da inanırdı. Bu düşüncelerini, şaşırtıcı bir mizah havası içinde hafife alarak

Avusturyalı ruh doktoruna anlattı. Çünkü bütün insanların konuştuklarını, özellikle büyükler hakkında dedikodu yapmaktan hoşlandıklarını biliyor ve kendisine tanrısallık yakıştırdığı gibi bir dedikodunun dile düşmesini istemiyordu. Oysa, Diktatörün en ufak isteğini bile yerine getirmek duyarlılığında olan Avusturyalı doktor, onun kafasından geçenleri sezdi ve soruyu kendisi ortaya atarak, Diktatöre Julius Ceasar'ın bütün halefleri kadar onun da tanrısallığa hak kazandığını söyledi.

Ruh doktoru, akla yakın bir tavırla konuşarak,

«İnsan bedeni hakkında o kadar az şey biliyoruz ki.» dedi. «İnsan bedeninin gizemleri sonsuzdur ve hemen hiç biri ele alınmamıştır. Örneğin iç salgı bezlerini düşünelim —bu bezler kendi kimyasal dilleriyle konuşabilseler, insan aklının almayacağı kim bilir ne gizler açıklarlardı. İnsanın toz olduğunu— tozdan türeyip yine toz olarak yitip gittiğini, kim söyleyebilir? İnsanlar neden ölür? Bunlar hakkında sadece olasılıklar ileri sürebiliyoruz. Yaşlılık da başlı başına bir gizemdir.»

Diktatör, ruh doktorunun konuyu aynı doğrultuda sürdürmesini sağlamak için üsteleyerek,

«Ama bütün insanlar ölür.» dedi.

«Ölür mü acaba?» diye kaşlarını kaldırdı Viyanalı. «Nerden biliyoruz? Bütün insanların doğum ve ölüm kaydı var mı? Bunu düşünün, efendim. Bir insanın bedeninin ve ruhunun ölümsüzlüğe ulaştığını düşünün, mistik açıdan değil, kendi iç kimyasal oluşumuyla bunu başardığını düşünün. O zaman yıllar geçtiği halde yaşlanmadığını görecek ve bu belirtileri somut gerçek niteliğine geldiği zaman da, bu durumu çözümlemek, bununla uğraşmak zorunda kalacaktır. Bir başka deyişle, yaşadığı halde ölümü harekete geçirmek, yok olmak, intihar etmek, göçmek, o şehirden bu şehire kaçmak zorunda kalacaktır. Çoğu kişinin bu durumda olmadığını nereden

bilebiliriz? Eğer böyle olmuşsa, bu tür olaylar insanın en büyük gizi olarak saklanacaktır, çünkü eceli gelince ölmeleri kaçınılmaz olan öteki insanlar bu gizi öğrenirlerse, ölmezliğe erenlerin üstüne yürüyecekler ve kurtların bir geyiği parçalayışı gibi amansızca onları yok edeceklerdir.»

Diktatör, bu fantastik söylevin tek sözcüğünü kaçırmamak için kulak kesilmiş dinliyor ve merakını, ilgisini gizlemeye çalıştığı halde gizleyebilme yeteneği bu işe yetmiyordu.

«Ama böylesi bir vergi güç sahibi kişilere bahşedilse, onların bunu gizlemesi, çevreden kaçıp saklanması gerekmez.»

Ruh doktoru yumuşak bir tonla,

«Peki ama, tarihin başlangıcından bu yana kaç tane güç sahibi kişi gelmiştir ki?» diye sordu. «Bu konuyu istatistik yönünden ele alacak olursak, güç sahibi denilecek —gerçek anlamıyla güç demek istiyorum— olağanüstü gücü, aklı, inancı ve kontrolü olan milyonda bir kişide görülebilen o tartışma götürmez gücün sahibi çok az kişi çıkmıştır...»

Bu konuşma, Diktatörün o güne değin görüp geçirdiği en yararlı, en güzel deneylerden biri olmuştu. O konuşmanın geçtiği gece, bebek gibi mışıl mışıl uyumuş, hiç bir korkuya kapılmadan, uykuya dalmadan önce kendisine dehşet veren ölüm korkusunu duymadan uyumuştu.

Oysa bugün, beden hareketlerinin, duşun ve masajın vermesi gereken dirilik ve rahatlık yerine, hüzün ve tedirginlik duyuyor, huzurunun neden böyle birden bire kaçtığını düşünüyordu. Giyinmek için odasına gitmek üzere bornozuna sarındığı sırada, elinde bir yığın not ve mesajla sekreteri içeri girdi. Diktatör giyinirken devlet işlerini sürdürmeye hazır bekliyordu.

Oysa Diktatör,

«Bu işler bugün bekleyebilir.» diye çıkıştı. «İş görecek halde değilim. İş görecek durumda olmadığımı görmüyor musun?»

«Biraz iş var. Bir kısmı bekleyebilir, bir kısmı bekleyemez.»

Birlikte Diktatörün giysilerinin bulunduğu odaya yürüdüler. Diktatör, iki uşağın yardımıyla giyinirken, bir yandan da ilgilenmesi gereken birtakım işlere göz atıyordu.

«Bu bekleyebilir.» dedi. «Bu kesinlikle bekleyebilir. Rahatsız edilmek istemediğimi söylediğim anda bu tür bir konuyla rahatsız edilmek kadar sinirimi bozan bir başka şey yoktur. İşte o şişman domuz Ginetti'nin tramvay imtiyazı verilmesi için gönderdiği dilekçe. Bunun kendisine neye mal olacağını daha önce söylemiştik. Dediklerimizi duymamış gibi, bunun ona neye mal olacağını bilmez gibi davranıyor. Bu tür davranış insanı bezdiriyor. Bu dilekçeyi geri gönder. Ona çok sinirlendiğimi ve dediklerimi dinlemezse bu dilekçeyi ona zorla yedireceğimi söyle. Hollandalı bakan da bekleyebilir. Hollandalılara ne kadar hakaret edersem, Almanlara duyduğum nefret daha çok besleniyor. Santani'ye gelince, ona bir gangster gözüyle bakıyorum. Bir milyon liretten aşağı hiç bir biçimde onunla işim yok. Saygı görmek istiyorsa bu ceremeyi çekecek ve parayı otuz gün içinde ödemezse, iki milyona çıkaracağım. Al işte, yine Sacco ile Vanzetti davası. Bunun sonu gelmeyecek mi hiç? Bugünden kıyamet gününe kadar Sacco ile Vanzetti hakkında tek söz duymadan yaşayamayacak mıyım? Artık bu adlar midemi bulandırıyor. Cehennemde kavrulası komünist dürzüler! Diyorum sana, adlarını duymak midemi bulandırıyor! Bu adları bir daha duymak istemiyorum!»

Giyinmesini tamamladı. Sekreteri sabırla beklediktен sonra,

«Anlıyorum.» dedi. «Yine de Sacco ile Vanzetti halkın gözünde önemli kişiler.»

«Halka bu sorun üzerinde durduğumuzu ve bu iki kızıl dürzüye pek haklı olarak verilmiş cezayı hafifletmek için elimizden geleni yapacağımızı söyle.»

Birlikte çalışma odasına doğru yürüdüler. Yolda Çalışma Bakanı ile karşılaştılar. O da onlara katıldı. Diktatörün bir adım gerisinde yürüyen sekreter ile Çalışma Bakanı bakıştılar ve kaş göz işaretleriyle anlaştılar. Diktatör odasına girerken, Sekreter ile Çalışma Bakanı dört adım geride kaldılar ve Diktatör odanın kapısından masaya uzanan tüylü halıyla kaplı yirmi adımlık yolu geçinceye kadar kapıda beklediler. Diktatör oturup yüzünü onlara çevirdiğinde, suratı öfkeden kararmıştı. Öfkenin altında büyük bir tedirginlik, huysuzluk gizliydi. Yakasını bırakmıyorlardı. Bu adamlar, kendi hizmetkârları, kendi yardımcıları, kendi dalkavukları onun peşini bırakmayacak kadar saygısızlaşmışlardı ve yemekten önceki şu bir saati dilediği gibi geçirmesine fırsat vermek yerine, kendilerine harcatmaya kararlı görünüyorlardı.

Sekreter,

«Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti—» diye başladı.

«Bu ikisinin işi artık kapandı.» diye Diktatör kestirip attı.

Çalışma Bakanı, Diktatöre iki adım yaklaştıktan sonra, basiret, bezginlik ve sırdaş yakınlığının karışımı bir tavır içinde konuştu.

«Bu konuyla sürekli karşılaşmak durumunda kalmayacaksınız, efendim. Bu gece ikisi de idam edilecek. Böylelikle, konu bir ölçüde kapanmış olacak. Yani da-

vanın kendi kendini sonuçlandıracağı bir noktaya gelindiğini belirtmek istiyorum.»

Diktatörün yüzündeki öfke maskesini açıkça okuyamayan Çalışma Bakanı, bir an durdu, bekledi, sonra sordu.

«Devam edebilir miyim? Bu davayla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bazı durumlar ve yapılması gereken bazı şeyler var. Ama belki de bu durumları öğrenmemeyi yeğlersiniz?»

Diktatör kısaca,

«Devam et.» dedi.

«Evet. Dediğim gibi, konu bu akşam kapanıyor. Bu adamların ikisi de bu gece idam edilecekler ve bunun yankıları ne olursa olsun kısa sürede bitecek. Ölmüş kişiler için kışkırtıcı nitelikte bir kampanya yürütmek olanaksız. Ölümün durağanlığı böylesi bir kampanyanın etkisiz kalmasını sağlar. Böyle bir kampanya ile hiç bir şey değiştirilemez, çünkü ölüm değişmez.»

Diktatör,

«İnfazın yine ertelenmeyeceğini nereden biliyorsun?» diye sordu.

«Bundan hemen hiç kuşkum yok. Bu sabah, işçilerin yemek paydosunda fabrikalardan çıkarlarken, Amerikan elçiliğinin önünde birkaç bin kişi gösteri yaptı. Taşlar atıldı, camlar kırıldı, Amerikan elçiliğinin önünde duran Fransa maslahatgüzarının otomobili tersine çevrilerek yakıldı. Polis gösteriyi dağıttı, gösteri hazırlayanlardan on ikisi tutuklandı. Bunlardan ikisinin komünist olduğuna kuşkumuz yok. Ötekiler ise tanımadığımız, dosyaları olmayan kişiler. Bu da, Sacco ve Vanzetti kışkırtmalarının nasıl yaygınlaştığını ve nasıl kurnazca kullanıldığını gösteriyor. Bu, polisi de zor durumda bırakıyor. Çünkü Sacco ile Vanzetti'nin savunması bir ulusal onur ve namus davası niteliğine bürünü-

yor. Son zamanlarda Amerikadaki İtalyan göçmenlerine yapılan hakaretler, haksızlıklar öyle dillere destan oldu ki, kimse bu konuya kayıtsız kalamıyor. Buna, bir ulusal onur sorunu gözüyle bakıyorlar. Bu nedenle, komünist olduklarını sandığımız iki kişi de dahil tutuklananları serbest bırakmaları için polise emir verdim. Kuşkusuz, bunların peşini bırakmayacağız, bu yolda işimize yarayacaklar. Bu durumda benim aldığım kararın, yapılacak en akıllıca şey olduğunu sanırım siz de kabul edersiniz, efendim.»

Diktatör, onu onaylayarak,

«Devam et.» dedi.

«Saat ikide Amerikan elçisiyle buluştum. Size son derece bağlı biri. Bu özellikle huzur kaçırıcı durumdan rahatsız olmamanızı söyledi. Çok geçmeden bu konunun sona ereceğini ve huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkacağını belirtti.»

Diktatör,

«Öyle mi dedi?» diye sorarken yüzündeki öfke biraz dağıldı.

«Evet, aynen böyle dedi. Kelimesi kelimesine böyle.»

Çalışma Bakanı, sözlerini doğrulatmak için sekretere döndü.

«Daha önce anlatırken de tıpa tıp böyle dememiş miydim?» diye sordu.

Sekreter,

«Tıpa tıp öyle demiştiniz.» dedi.

Diktatör, masaj masasından kalktığından bu yana ilk kez gülümseyerek,

«Görüyorsunuz ya, dostluklar boşa gitmiyor.» dedi. «Ama dostluktan dostluğa ayrım vardır. Ahmaklar, boşluğa köprü kurarlar. Akıllılar ise etkin kişilerle dostluk tohumu atar.»

Çalışma Bakanı, «Saat üçte,» diye sözünü sürdürdü, «elçinin önerisine uyarak elçilik danışmanlarından biriyle görüştüm. Bu danışman, hükmün infaz edileceğine güvenmenizi bildirdi. Bu infazların, il Duce ile hükümetini çok zor duruma düşürdüğünün de bilincinde olduğunu belirtti. Durumunuzun nazikliğini ve hassasiyetini herkesin bildiğini de size iletmemi istedi. Ayrıca, bu konudaki tutumunuzun önemli kişilerin hayranlığına yol açtığını da sözlerine ekledi.»

Diktatör, masaya indirdiği yumruğuyla sözlerini vurgulayarak,

«Görün işte!» diye bağırdı. «Komünist komünisttir sözünden başka bir şey bilmeyen o kalın kafalı domuzların öğütlerini tutsaydım, ne olurdu görün işte. Bu heriflerin kafası hintyağı gibi ağır.»

Bu cümleyi o anda esinlenerek söylemişti ve bu buluşundan dolayı istemeyerek gülümsedi. Bakan da, sekreter de gülümsediler. Çok özlü, çok güzel bir sözdü bu.

Diktatör,

«Hintyağı kafası,» diye sözünü sürdürdü. «Fakat bir ulusu hintyağı kafasıyla bir araya getiremezsiniz. Bu iki kızıl dürzünün başına geleceklerle ilgilenen sadece komünistler mi? Ben öyle olmadığını görüyorum. Sacco ile Vanzetti'nin uğradığı hakaret ve haksızlıklar, çektikleri çileler, vatanını seven, özgürlüğü seven her İtalyan'ı incitir diyorum! Bundan böyle, halk, dünyanın neresinde olursa olsun bir İtalyan'ın çekeceği acıya liderlerinin kayıtsız olmadığını anlayacaktır. İtalya'nın onuru kutsaldır. Bu danışmanın doğru söylediğine emin misin?»

Çalışma Bakanı,

«Kesinlikle.» diye cevap verdi. «Üstelik şu anda, Villafalletto kasabasından gelen bir delegasyon sizinle gö-

rüşmek için bekliyor. Bildiğiniz gibi, Villafalletto, Vanzetti'nin doğduğu kasaba. Ailesi orada oturuyor. Ancak, delegasyondakilerden ikisinin Turin'den olduğunu sanıyorum.»

«Adlarını aldın mı?» diye soran Diktatörün tavrı değişti, öfkesi kayboldu, yerini babacan bir hoşgörü, babacan bir yakınlık aldı.

«Adlarını ve parmak izlerini aldık. Kim oldukları, kimlerle ilintili oldukları ve geçmişleri hakkında soruşturmaya bile başladık. Buradan ayrıldıktan sonra, günde yirmi dört saat gözetim altında olacaklar.»

Diktatör, onayla başını sallayarak,

«Çok akıllı ve ustaca bir iş.» dedi. «Halkımızın en büyük kusuru, teknik yeterlilikten yoksun oluşudur. Sizin böylesine anlayışlı davranışlarınızı görmek hoşuma gidiyor. Şundan hiç kuşkunuz olmasın — bir delegasyon toplandığı ve beni görmek için yüzlerce kilometrelik yolu aştığı zaman, olayın bir noktasında mutlak komünist parmağı vardır. Delegasyondaki herkese, komünizmin pis çamuru bulaşmıştır. Bunu unutmayın. Şimdi onları kabul edeceğim.»

Delegasyon, Diktatörün büyük çalışma odasına girdiğinde, Diktatör yerinden kalktı, masanın çevresini dolanarak onlara doğru yürüdü. Kolları iki yana açılmış, koyu renk gözleri bugün İtalya'nın karşısında bulunduğu olaya anlayışla bakmanın getirdiği bir sevecenlikle dolmuştu. Diktaörün yüzündeki acı, delegasyonun kendi acısını yansıtıyor gibiydi. Delegasyonun başında, bütün ömrünce elleriyle çalıştığı ilk bakışta belli olan yaşlı biri vardı.

Diktatör, bu yaşlı adamı selâmlamak için ellerini uzattı ve bir an derin bir sessizlik içinde durdu. Delegasyonun başındaki yaşlı işçi, cebinden dilekçeyi çıkardı, özenle açtı. Ötekiler, kasketleri ellerinde onun arka-

sında dururlarken, yaşlı işçi çekinerek ve biraz da korkarak, titreyen bir sesle şu mesajı okudu:

«Bartolomeo Vanzetti'nin doğduğu Villafalletto kasabasında bin İtalyan köylüsü ve emekçisi toplandı. Haksız yere ölüme mahkûm edilmiş, iyi yürekli bir İtalyan'ın anısına bir araya toplandık. Onun ölümünü engellemek için elimizden geleni yapacağımıza karar verdik ve bunun üzerine Villafaletto kasabası dolaylarındaki köyler ile Turin şehrinden gelen bizler aramızdan bir delegasyon seçerek, bu hiç bir tanıma sığmaz yasal cinayeti engellemesi, Birleşik Devletler hükümetine başvurması için **İl Duce**'ye ricacı gönderdik. **İl Duce**'nin sesinin ne denli güçlü olduğunu biliyor ve işçi sınıfımızın iki oğlu olan Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'ye af istemek için bu sesi yükseltmesini haddimiz olmayarak istiyoruz.»

Yaşlı adam okumasını bitirdiğinde, sızılı, yorgun gözleri yaşlarla doldu ve kuru yanaklarını silmek için cebinden mendilini aradı. Hiç kuşkusuz, ölüme mahkûm edilmiş olanlara kişisel bir yakınlığı vardı.

Diktatör birden bire yaşlı adamı kucaklayıverince, odadakilerin hepsi bu içten davranışla duygulandılar. Odadan çıkarlarken delegasyondakilerin yarısı ağlıyordu ve masasının başına geçen Diktatör de duygulanmamış sayılamazdı. Diktatör, olayın havasından kurtulamayarak, hemen *stenografı* çağırdı ve şunu yazdırdı:

«**İl Duce**, Birleşik Devletler Başkanı ile ilişki kurmuş ve İtalyan asıllı olan Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin canlarının bağışlanması ricasında bulunmuştur. **İl Duce**, Birleşik Devletler Başkanı'nın, İtalya ile Birleşik Devletler arasındaki pekişen ilişkiler açısından ve iki ülke arasında uzun yıllardır süregelen sıcak dostluk çerçevesi içinde bunu yapmasını istemiştir.

«**İl Duce**'nin mesajını aldığını belirten Birleşik Dev-

letler Başkam, Birleşik Devletler'deki hükümet sistemi nedeniyle bu konunun tamamen Massachusetts Eyaleti hükümetinin elinde olduğunu açıklayarak teessürlerini bildirmiştir. Birleşik Devletler Başkanı, İl Duce'nin bu konudaki içten ilgisini ve kaygısını kabul etmekle birlikte, hiç bir müdahalede bulunacak gücü olmadığını üzüntüyle beyan etmektedir.»

Diktatör mesajını bitirdiği zaman, Çalışma Bakanı'na bu mesajın Washington'dan alınacak bir mesajla çakıştırılması gerektiğini ve kendi mesajı basına açıklanmadan önce onayının alınmasını bildirdi. Çalışma Bakanı, olaya bulunan böylesine uygun çözümün hiç bir güçlükle karşılaşmadan sonuca vardırılacağı yolunda güvence verdi.

Bütün bunlar bir arınma görevi yaptı ve Diktatörü ezen kasvet dağıldı. Yirmi dakika sonra çalışma odasından yatak odasına geçebilecek ve bir anda o gün, bütün gelecek, yaşamının tüm koşulları yeniden parlaklık ve tat kazanacaktı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

22 Ağustos sabahından itibaren, Hükümet Sarayı'nın önünde protestocular toplanmaya başladı. Sayıları her gün değişiyordu. Örneğin bu sabah çok erken saatlerde, bir avuç insanın sessizlik içinde kaldırımda bir aşağı bir yukarı dolaşmasıyla gösteri başladı. Az sonra herkes işine gitmek üzere yollara dökülünce göstericilerin sayısı daha da yükseldi. Öğle tatilinde ise pek çok erkek ve kadın yeniden işe dönmeden önce on beş dakika ya da yarım saat kadar gösteriye katılarak kalabalığı büyüttüler.

Fakat öğle tatilinde işyerlerinden çıkanlar olmasa da, göstericilerin sayısı saat on sularında iyiden iyiye çoğaldı ve bu arada düzinelerle polis de gösteri yapanların arasında, daha doğrusu çevresinde yerini aldı. Polisler, halkı tehlikeli bir beladan koruyacaklarmış tavrı içinde onları kuşatıyorlardı. Önce sadece şehir polisi vardı. Sonra şehir polisi eyalet polis kuvvetleriyle takviye edildi. Daha sonra Hükümet Sarayı'ndan bir blok kadar ötede bir araba durdu. İçinde, ellerinde tomsonlarla dört kişi oturuyor, gerekirse müdahale etmeye ha-

zır bekliyorlardı. Ancak, onların müdahalesini gerektirecek ne gibi bir olay olabileceğini göstericilerden kimse kestiremiyordu. Göstericilerin çevresine yığılan polis kitlesi ile yarı askerî kuvvetlerin gerçek amacı, koruyuculuktan çok yıldırmaktı ve polis bu yıldırma işleminde tamamen başarısız sayılmazdı.

Üç gündür, Sacco - Vanzetti davasıyla ilgilenenler, Birleşik Devletler'in dört bucağından akın akın Boston'a geliyorlardı. Eyalet Valisinin, Sacco ile Vanzetti'nin 22 Ağustos gece yarısı öldürülmelerine kesin karar verdiği açıklandığı zaman, Birleşik Devletler'in çeşitli bölgelerindeki birçok kimse, Boston'dan yükselen kısık, ama acı iniltiyi duyar gibi olmuştu. Bu duygu, birbirlerinden çok başka yapıda kişiler tarafından paylaşılıyordu. Doktorlar ve ev kadınları ve çelik işçileri ve şairler ve yazarlar ve demiryolu makinistleri ve hatta batının en uzak köşelerinde, herkesten kopuk çalışan çiftlik ırgatları, Sacco ile Vanzetti'nin yaşamları, umutları ve korkularım tuhaf ve ürkütücü bir yakınlıkla ortaklaşmışlardı. İdam, insanlık tarihi kadar geçmişi olan bir olaydı ve suçsuz yere ölüme sürüklenmiş olanların sayısı da çok fazlaydı. Yine de bu ülkede hiç bir idam cezası, yaklaşmakta olan bu seferki infazın etkilediği kadar çok sayıda kişiyi etkilememiş, sarsmamıştı.

Washington'un Seattle kasabasında 22 Ağustos'tan bir gün önce Zenci bir Metodist papaz, Sacco ve Vanzetti davası ile ilgili bir vaaz verdi. Vaazına, çocukluğunda Alabama eyaletinde başından geçen bir olayı anlatarak başladı. Papazın anlattığı tür olaylar, dinleyicilerinin hepsini duygulandıracak ölçüde bilinen, Güneyde doğup büyümüş bütün Zencilerin ortaklaşmış olduğu şeylerdi. Papaz, oturduğu ufak kasabada, insanların nasıl kana susamış bir tavırla harekete geçtiklerini anlatıyordu. Yarı deli, histerik bir kadın ırzına geçildiğini ileri süre-

rek, havaya kan kokusu salmış, bunun üzerine cehennemin bütün av köpekleri delicesine koşuşmaya başlamıştı. Zenci papaz o zamanlar ufak bir çocuk olduğu halde, suçsuz bir adamın çevresinde ağın nasıl daraltıldığını ve sonunda adamcağızın nasıl linç edildiğini görmüş, olayı kavramıştı. Papaz bunları anlatırken, bu tür olayların kaçınılmazlığını ve bu koşullara kıstırılmış insanların çilesini, acısını dile getiriyordu.

Vaaz verdiği kürsüden,

«Sacco ile Vanzetti davasında ne görüyorum?» diye sordu. «Aziz cemaatim, sizlerle bir Tanrı adamı olarak konuşmaya çalışıyorum. Bu kolay bir iş değildir. Ama aynı zamanda, sizlere kara derili biri olarak da seslenmek istiyorum. Bu dünyada yaşarken, ruhumdan nasıl kopamazsam, tenimden de öylesine kopamam. Bu Sacco ve Vanzetti davası hakkında uzun uzun düşündüm ve kendi kendime hep, artık susamayacağım, bu konuda vaaz vereceğim bir Pazar gününün geleceğini söyledim durdum. Bir kişinin vereceği vaazın, bu iki zavallı insanı bekleyen yazgıyı değiştireceğine inanmak gibi bir aldatmacaya girmiyorum. Ama iş böyle diye ses çıkarmamayı da aldatmaca sayıyorum.

«Dün gece, karım ve çocuklarımla Sacco ve Vanzetti'den söz ettik. Biz, zaman zaman bir lokma ekmeğin acısını çekmiş beş kara derili insan, konuşurken ağlamaya başladık. Sonradan, neden ağladığımızı kendi kendime sordum. Ve son zamanlarda, Tanrımızın, Hazreti İsa efendimizin çektiği çilenin tarihte kanıtı olmadığını ileri süren birtakım tarihçiler türediğini anımsadım. Bunlar ne akılsız kişiler! Tarih on milyon kişinin çarmıhta can verdiğini yazarken, bunlar tutup bir İsa'nın ve bir çarmıha germe olayının kanıtını arıyorlar. Dün, ben ve benden olanlar birer zincirli köleydik. İki bin yıl önce de, halkını zincirleri kırmaya, ayaklanmaya ve

özgürlüklerini elde etmeye yönelten Spartaküs adında öfkeli bir köle vardı. Spartaküs yenildiği zaman, peşindekilerden altı bin kişi Romalılar tarafından çarmıha gerildi. Peki öyleyse, kim çıkıp da bana tarihin Hazreti İsa'nın çilesinden söz etmediğini söyleyebilir?

«Ve bundan bin yıl sonra, Sacco ile Vanzetti'nin çilesini tarihin sayfaları arasından bulup çıkartmaya çalışanlar olacak mıdır? Onlar da bu çilenin hangi Bapta, hangi dizede yer aldığını soracaklar — ve bulamazlarsa Hazreti İsa'nın ölmediğini mi söyleceklerdir? Kendi kendime bunları sorduğumda, yüreğime bir hüzün çöktü ve bir ışık, bir çıkış yolu bulma umuduyla gözlerimi karanlığa çevirdiğim zaman hiç bir şey bulamadım. O zaman kendi kendime, **Sen inancı yetersiz, kavrayışı kıt bir adamsın** dedim ve kendime öfkelendim. Bu iki İtalyan göçmeni ölecek diye, çevrelerinde onları kıstıran bir ağ örülmüş diye, dünyada hiç bir güç onları kurtaramıyor diye karım ve üç çocuğumla birlikte gözyaşı döktüğümüzü bu denli çabuk unuttuğum için kendime öfkelendim. Eğer bütün bu olup bitenlerden sonra, çevreme bakınca karanlıktan başka şey görmüyorsam, o zaman Tanrıya da, onun Oğlu Hazreti İsa Efendimize de inancımı gerçekten yitirmişim demektir.

«Ama her zaman karanlıktan mutlak bir pırıltı doğar. Bir vaaz vermek istedim ve kendi kendime kime vaaz vereceğim diye sordum. Cemaatimi sıralara oturmuş beni dinlerken gözümün önüne getirdim. Onlara, daha önce hiç bakmadığım bir gözle bakıyordum. Emekçilere, odunculara, suculara vaaz verdiğimi daha önce hiç düşünmemiştim. Onları sadece halk olarak düşünüyor — emekçi halk olarak tanımlamak gereğini duymuyordum. Gözyaşlarınızı sildiğinizi görüyorum. Haklısınız. Daha sonra hıçkıra hıçkıra ağlayacaksınız. Çünkü Sacco ile Vanzetti'nin çilesi, aynı zamanda sizlerin ve

benim de çilemizdir. Onların çilesi, ister beyaz ister kara derili olsun, çağımızdaki tüm emekçilerin çilesidir. Onların çilesi, çocukluğumda tanık olduğum, yüreklerini kin bürümüş, delice haykıran yığının eline düşüp asılarak ölen yoksul zencinin çilesidir. Onların çilesi, karısının ve çocuklarının karnını doyurmak için ellerinin gücünü satabilmek umuduyla oradan oraya dolaşan emekçinin çilesidir. Onların çilesi, bir marangoz olan Tanrının Oğlunun çilesidir.

«Biz sabırlı bir halkız. Sabırlı olmayı ne denli çabalar sonunda öğrendiğimizi kestiremem — çünkü kan, gözyaşı ve yürek acısı nasıl ölçüye vurulur ki? Ama biz sabırlı ve kolay öfkeye kapılmayan bir halkız. Ne var ki, şu anda bunun bir erdem mi, yoksa bir kusur mu olduğunu bilemiyorum. Sacco ile Vanzetti'nin birkaç gün içinde öleceği söyleniyor. Bizlere, bu denli uzakta olan bu bir avuç insana düşen ödev nedir, onu da bilmiyorum. Bir zamanlar Peter diye biri varmış. Tanrısının ve yoldaşının öldürülmesine dayanamayıp kılıcını çekmiş. Bunun üzerine İsa Peter'e dönüp, 'Kılıcını kınına sok. Babamın bana sunduğu kadehi başıma dikmeyecek miyim?' demiş.

«Bu sözleri çok düşündüm. İçimden yükselen, **Hayır, bu yetmez** diyen sesi susturmak istedim. Bir cevap bulamadım. Yüreğim acıyla dolu ve bu acıyla karşınıza geliyor, bu iki insan için dua etmemizi istiyorum. Onlar bizim için ölecekler...»

Papazın bu sözleri, birtakım kişilerin duygularını dile getiriyordu. Başka birtakım kişilerse duygularını başka türlü dile getiriyorlardı. Pek çok kişi, derinden duydukları acı yüzünden Boston'a gitme kararını verdi. Bunu yapanların çoğu, orada ne yapacaklarını önceden tasarlamadan yola düştüler. Tıpkı zenci papaz gibi onlar da yüreklerinin ta derinliklerinde güçlü bir ses yükselt-

mek gereğini ve isteğini duyuyorlardı. Ne var ki, bu tür öfke ve protesto için, insanların disipline sokulması ve eğitilmesi gerekiyordu. Oysa onlar bu tür işler için ne disiplin, ne de eğitim görmüşlerdi. Boston'a gelenler arasında, burada sözlerle tanımlanamayacak bir acının varlığını bilen şairler, burada yetenek ve bilgilerinin iyileştirmeye yetmeyeceği bir sızı ve hastalığın var olduğunu bilen doktorlar, ve daha da ötesi, kendilerinin de ölüme mahkûm edildiğini ve insanların karşı koymadan, protesto etmeden ölmemeleri gerektiğini derinden duyan işçiler vardı. Boston'a gelen bu insanlar, protesto gösterilerine katıldılar, kolay ya da belirli cevabı olmayan sorular sordular ve çoğu eninde sonunda adımlarını Hükümet Sarayı'na çevirdiler ve günlerdir toplanmakta olan göstericilerin yanında yer aldılar.

Kimi de göstericilere katılmaya cesaret edemedi. Korku, endişe, alışkanlık ve yasaklar sınırını aşıp da göstericiler safına katılmak öyle küçümsenecek şey değildi. Boston'a gelenlerin çoğu, daha önce gösteri yapan bir topluluk görmemişti. Daha da çoğu, böyle bir gösteriye hiç katılmamıştı. Bunlar onlar için yepyeni şeylerdi. Bunun ne anlama geldiğini, amacının ne olduğunu ya da neyi başarabileceğini pek kestiremiyorlardı. Ve içlerinden kimi, bütün bu gidip gelmelerin, pankartlar taşımanın, sloganlar haykırmanın ve bu iki kişi böylesine alçakça öldürülmesinler diye acı acı dua etmenin biraz da gülünç olduğu duygusuna kapılıyorlardı. Bu nedenle, bir kısmı göstericilerin arasına katılamıyordu. Göstericilere yaklaşmak için bedenlerini zorlasalar da, bu isteklerini durduran karşı bir güç vardı ve bu insanlar taş kesilmelerinin ne anlama geldiğini ve kendilerinden başka daha kaç kişinin duygusunu simgelediğini bilerek, bunun acısını duyarak put kesilmiş duruyorlardı. Put kesilenler sadece Boston'a gelenlerin bir

bölümü değildi. Boston'a gelmemiş daha milyonlarca kişi de donup kalmış, bu yüzden etkin olamamış ve İtalyalı bir kunduracı ile İtalyalı bir balıkçının ölümüne güçsüz gözyaşları akıtmaktan öte bir şey yapamamışlardı.

Oysa donup kalmayan, çekimserliklerini bir yana atan, öne çıkıp göstericiler arasında yer alan başkaları da vardı.

Bunlardan bir kısmı kendi kendilerine, «Al işte, hiç aklımdan geçirmediğim bir yeni silâh buldum! Başka silâhlar kadar işe yarayacak güçlü, yepyeni bir silâh!» diyorlardı.

Daha önce hiç görmedikleri kişilerle omuz omuza geliyorlar ve omuzdan omuza bir güç akımı dolanıyordu. Kimi genç, kimi geçkin, kimi yaşlıydı, ama daha önce hiç yapmadıkları bir şeyi yaptıkları ve böylece daha önce sahip olmadıkları bir güce eriştikleri için hepsi de birbirinden ayrımsızdı. Çoğu sürüye katılırcasına bilinçsiz bir atılımla göstericilere katılıyor, başlangıçta çekinerek, ürkek ürkek yürüyor, sonra daha bir güven kazanıyor ve gururla, kararlılık içinde yürümeye koyuluyordu. Omuzlarını dikleştiriyorlar, başlarını kaldırıyorlar, sırtlarını doğrultuyorlardı. Gurur ve öfke varlıklarının bir parçası oluyordu ve başlangıçta elleri boş kalanlar, saatlerdir pankart taşıyanların ellerindekileri coşkuyla devralıyorlardı. Pankartlar silâh oluyordu. Taşıyanlar silâhlanıyor ve omuzdaşları erkek ve kadınlarla birlikte yaptıkları, neredeyse sıradan denilebilecek bu sade gösteri yürüyüşünde, kendilerini bütün dünyaya yayılmış güçlü bir eylemle birleştirdiklerini kesinlikle kavramasalar bile sezinliyorlardı. Kafalarında yeni düşünceler, yüreklerinde yeni duygular oluşuyor, yürekleri daha bir hızlı çarpıyordu. Acıyı şimdiye kadar tatma-

dıkları bir biçimde duyuyorlar, içlerinde biriken öfke protestoya dönüşüyordu.

Polis durup dinlenmeden göstericileri kışkırtıyordu. 22 Ağustos gününün ilk yarısında göstericiler iki kez dağıtıldı ve her seferinde kadınlar, erkekler tutuklanıp arabalara tıkıldılar ve karakollara götürüldüler. Göstericilerin çoğu için bu da hiç bilmedikleri bir deneydi. Bütün ömürlerini huzur ve büyük güven içinde geçirmiş şairler, yazarlar, avukatlar, küçük esnaf, mühendisler, ressamlar, bir anda adi suçlular gibi itilip kakıldıklarını gördüler. Güvenleri yıkılıp gitmiş, bunca zamandır onları koruyan yasalar, şimdi öldürücü bir öfke silâhı olarak kendilerine çevrilmişti. İçlerinden kimi korkudan dehşete kapıldı. Ama kimi de öfkeye öfkeyle, nefrete nefretle karşı koydu ve tutuklanma süresi içinde, bundan böyle ömürleri boyunca kopamayacakları ve etkisinden kurtulamayacakları bir değişim geçirdiler.

Tutuklanan işçiler için bu işlem daha az şaşırtıcı oldu. Çünkü onlar için yeni ve olağandışı olmayan bu olay, ne şaşkınlığa ne de korkuya yol açıyordu. Bunlardan biri, Rhode Island'ın Providence kesimindeki bir tekstil fabrikasında çöpçülük yapan bir zenci işçiydi. Boston'a gelip ölümün karşı konulmadan Sacco ile Vanzetti'yi altetmesi düşüncesine, kendisi gibi dayanamayan başkalarının ne yaptıklarını görmek için bugün ücretsiz izin almıştı. Bu Zenci işçi, Sacco ile Vanzetti davasını uzun uzadıya, ya da derinlemesine düşünmemişti. Ama bu dava yalın ve dolaysız bir biçimde yıllardır vicdanının ve onu çevreleyen dünyanın ayrılmaz parçası olmuştu. Davada ileri sürülen kanıtları, verilen ifadeleri araştırıp incelememişti. Ama arada bir Sacco'nun ya da Vanzetti'nin bir sözünü okur veya onların geçmişinden bir bölüm, onların geçmişine ışık tutan bir şeyler gö-

züne ilişirdi ve bunları okudukça, yine çok yalın ve dolambaçsız bir biçimde, bu iki insanın suç işleyemeyeceklerini, kendisi gibi yalansız dolansız birer işçi olduklarını anlardı. Bazen aralarındaki bu benzerliği başını sızlatan bir düşünceyle tartıp değerlendirmeye çalışırdı. Bu duyguyu, örneğin gazetelerden biri Vanzetti'nin şu sözlerini yayımladığı zaman duymuştu:

«Katillerimize duyurabilmek için dostlarımız seslerini yükseltmelidirler. Düşmanlarımızın ise meramlarını anlatabilmeleri için fısıldamaları, hatta hiç ses çıkarmamaları bile yeter.»

Zenci bu birkaç sözcüğü uzun uzun düşünmüş ve bu sözler giderek onun kararının bir parçası olmuştu. Bu karar, Zenci'yi 22 Ağustos günü Boston'a ve Hükümet Sarayı önündeki göstericilerin arasına getirdi. Bu eylemi ne abartıyor, ne de gerektiğinden az önem veriyordu. Bu eylemi olduğu gibi değerlendiriyor; gücü ne dünyayı sarsmaya, ne de uzun süredir kendine dost gördüğü iki kişiyi kurtarmaya yetmeyecek ufacık bir eylem olarak tanımlıyordu. Ama bu adam, bütün ömrünce yok olmamak için mücadele vermiş ve bu savaşı öylesine önemsiz, öylesine umutsuz eylemlerle sürdürmüştü ki, ufak eylemleri önemsememenin başlı başına eylemi önemsememek demeye geldiğini kendi deneyleriyle öğrenmişti. Yarın için düş kurarak yaşamaz, bugün pratik olarak yapılabilecekleri yapmaya çalışırdı. Göstericilerle birlikte yürüdüğü saatler boyunca, çevresindeki erkek ve kadınlara kendinden bir şeyler aktarabildi. Çok uzun boylu değildi, ama tıkız yapısında güven uyandıran bir sağlamlık taşıyordu. Köşeli, sevimli bir yüzü vardı ve hiç bir hareketi kontrolsüz, aceleci değildi. Bu nedenle de, çevresindekilerde güçlü bir insan izlenimi uyandırıyor ve onlara güven duygusu veriyordu. O da, öteki işçilerin çoğu gibi, bu yürüyüşü yaşamının ender rastla-

nılan ya da olağanüstü bir olayı olarak yorumlamadan, bir ödevi yerine getirmenin sadeliği içinde yürüyordu. Polisin göstericileri dağıtmaya ve tutuklamaya ilk girişiminde, Zenci işçi «Telaşlanmayın. Onlara aldırış etmeyin, biz kendi işimize bakalım,» diye diye çevresindekileri yatıştırdı ve kalabalığın disiplini ve bütünlüğü sürdürmesini sağladı. Ancak, onun bu ağır ve kasıtlı tavrı polisin dikkatini çekti. Siviller onu birbirlerine gösterdiler. Böylece ona mim konulmuş oldu ve önemi büyüdü. Göstericilerin ufak mücadelesi ve dramı içinde, oradan uzaklaştırılması gereken kişi olarak o seçilip belirlendi ve polisin ikinci kışkırtması onu hedef aldı. Yakalandı, tutuklandı ve 22 Ağustos günü öğleden sonra saat birde emniyet müdürlüğüne getirilerek tek başına hücreye atıldı.

Polisin onu ötekilerden ayırması ve özel işlem uygulaması Zenci işçiyi tedirgin etti. Tutuklanan otuza yakın göstericiden sadece biriydi ve o öteki tutuklananlar arasında beyaz derili ayakkabı işçileri, beyaz derili tekstil işçileri, ev kadınları, New York City'den gelmiş ünlü bir oyun yazarı ve uluslararası ünü olan bir şair vardı. Ama onların hepsini bir araya koymuşlardı. Öyleyse kendisini neden onlardan ayırmışlar, neden bir başına kapatmışlardı?

Bu sorunun cevabı gecikmedi. Bu, infazdan önceki son gün olduğu için, zaman artık saatler, hatta dakikalarla ölçülüyordu ve bu nedenle olacaklar fazla geciktirilemezdi. Zenci bunu seziyordu. Hücreye atılmasından az sonra gelip onu aldılar, birtakım adamların kendisini beklediği bir odaya götürdüler. Odada iki üniformalı, iki sivil polis, bir de Adalet Bakanlığı'nın bir görevlisi vardı. Bunlardan başka, odanın bir köşesindeki masaya oturmuş, olabilecek olanları, duyulabilecek acılı sesleri ya da itirafları yazacağı kâğıtları hazırlamış

bekleyen bir tutanak memuru vardı. İki sivil polisin ellerinde, iki buçuk santim çapında, otuz santim uzunluğunda coplar vardı. Zenci işçi içeri girerken, sivil polislerin ellerindeki copları büküp durduklarını gördü ve kendisini nelerin beklediğini anlaması için, odadakilerin yüzlerini, odanın çıplaklığını ve çirkinliğini görmesi yetti. Bu Zenci işçi hiç bir olağanüstülüğü olmayan, hatta basit sayılabilecek bir adamdı ve kendisini neyin beklediğini sezince, yüreği ezildi, içi korkuyla doldu. Bütün gövdesi gerildi, kaçmak için değil de, fiziksel yapısının kendiliğinden gelen bir karşı koyuşuyla kendini bir yandan bir yana çevirdi. O zaman odadakiler gülümsediler ve Zenci işçi, bu gülümsemelerin ne demeye geldiğini kavradı.

Adalet Bakanlığı temsilcisi, onu buraya neden getirdiklerini açıkladı.

«Başını derde sokmak istemiyoruz. Sana acı çektirmek istemiyoruz. Bazı sorular soracağız, bunlara doğru cevap vermeni istiyoruz, o kadar. Bunu yaparsan, korkulacak bir şey kalmaz, az sonra da serbest bırakılırsın. Seni buraya bu iş için getirdik — sorularımıza cevap veresin diye. Namuslu bir adamsın, üstelik iyi bir Amerikalısın, değil mi?»

Zenci içtenlikle,

«İyi bir Amerikalıyım.» diye karşılık verdi.

İki sivil polis, copları bükmeyi bırakıp, Zenciye sırıttılar. İkisinin de ağızları yayvan, dudakları incecikti ve kardeş gibi benziyorlardı. Kolayca, hiç bir zorluk çekmeden gülümsüyorlardı, ama gülümsemelerinde sevimlilik yoktu.

Adalet Bakanlığı'ndan gelen adam,

«Madem iyi bir Amerikalısın, o zaman mesele yok, hiç yok. Öğrenmek istediğimiz basit bir gerçek — bu yürüyüşe katılman için sana kim para verdi?»

«Kimse vermedi.» diye cevapladı Zenci.

Bunun üzerine sivil polisler gülümsemekten vazgeçtiler ve Adalet Bakanlığı temsilcisi de üzülmüşcesine omuzlarını silkti. Öncekı kadar dostça davranmayı bıraktı. Ama yine de pek düşmanca sayılmazdı.

Zenci işçiye,

«Adın ne?» diye sordu.

Zenci adını söyledi. Adalet Bakanlığı görevlisi, sözlerini tutanak memurunun duyabileceği biçimde daha yüksek sesle tekrarlamasını söyledi. Zenci adını yüksek sesle tekrarladı.

Adalet Bakanlığı temsilcisi,

«Kaç yaşındasın?» diye sordu.

Zenci otuz üç yaşında olduğunu söyledi.

Adalet Bakanlığı temsilcisi,

«Nerelisin?» diye sordu.

Zenci, Providence'lı olduğunu, Boston'a o sabah New York - New Haven - Hartford treniyle geldiğini söyledi.

Adalet Bakanlığı temsilcisi,

«Providence'da mı çalışıyorsun?» dedi.

Bu soru üzerine, Zenci artık umuda kapılmanın boşuna olduğunu anladı. Bu noktadan sonra ne yaparsa yapsın, hiç bir şeyi değiştiremezdi. Nerede çalıştığını onlara söylemezse, onlar kendi yöntemlerine göre bunu öğrenecekler ve bu öğrenme işlemi sırasında müzik başlayacaktı. Zenci müziğin hangi melodiyi çalacağını, kimin düdüğü üfleyip kimin oynayacağını iyi biliyordu. Korkuyor ve korktuğunu kendine itiraf etmekten utanmıyordu. Sonucu bir an için erteledi, müziği daha sonraya aktardı. Nerede çalıştığını söyledi. Yazdılar. Bir daha orada çalışamayacağını biliyordu. Bir daha ülkenin bu kesiminde hiç bir yerde çalışamayacağını biliyordu. Karısı ve üç yaşında bir kızı vardı ve bu nedenle, ül-

kenin bu kesiminde hiç bir yerde bir daha çalışamayacağını bilmek daha bir acı, daha bir yıkıcı geliyordu. Ama olan oluyordu ve bunun olmasına göz yummaktan başka yapabileceği bir şey yoktu. Olan oluyordu, olmaya başlamıştı ve sürecekti.

Adalet Bakanlığı'ndan gelen adam, nazik bir tavırla, «Boston'a neden geldin?» diye sordu.

«Sacco ile Vanzetti'nin böylesine ölüp gitmemeleri, hiç bir protesto sesi yükselmeden, hiç bir protesto hareketi yapılmadan ölmemeleri gerektiğine inandığım için geldim.»

«Buraya gelmekle onların ölümünü engelleyebileceğini mi sanıyorsun?»

«Hayır, efendim. Öyle sanmıyorum.»

«Öyle sanmıyorsan, kendi kendinle çelişkiye düşüyorsun ve söylediklerin bir anlam taşımıyor. Sence taşıyor mu?»

«Evet, efendim. Bence anlamı var.»

«Öyleyse sence ne anlamı olduğunu bana da bir anlat bakalım.»

«Efendim, ya hiç bir şey yapmayacaktım, ya da Boston'a gelip, bu iki zavallı için yapılabilecek, benim yapabileceğim bir şey olup olmadığını görecektim.»

«Ne gibi bir şey?»

«Bugünkü gösteri yürüyüşüne katılmak gibi bir şey.»

Adalet Bakanlığı temsilcisi sesini birden öfkeyle yükselterek,

«Allah kahretsin seni, pis yalancı!» diye haykırdı. «Senin gibi bacak kadar çocukların yalanını yutacak değilim! Yalan söylemek yararına olmaz.»

Sonra Adalet Bakanlığı temsilcisi tahta bir sandalyeye oturdu. Sivil polisler de odanın bir köşesindeki eski masanın başına çöktüler. Üniformalı polisler, kapalı kapının iki yanına geçip, kapının pervazına yaslandılar.

Bu, odada bir hareket akımı yarattı. Zenci bu akımı iyice duyuyor, bunu büyük bir duyarlılıkla algılıyordu. Çünkü bu akım kendisi hakkındaki niyetlerinin birinci bölümünün sona erdiğini, ikinci bölümün başlamak üzere olduğunu belirliyordu. Onu bir süre odanın ortasında yapayalnız bıraktılar. Ama gözlerini ondan ayırmıyorlardı. Zenci, bir sürü beyazın bir Zenciye böyle bakmasının ne anlama geldiğini biliyordu. Karısını ve çocuğunu düşündü. Bir yakım ölmüş gibi büyük bir acıya kapıldı. Havada ölüm kol gezdiği için bu duyguya kapıldığını sezdi. Ölümün kol gezdiğini anlaması için böyle yapıyorlardı.

Adalet Bakanlığı görevlisi,

«Yalan söylediğine inanıyorum.» dedi. «Doğruyu söylemeni istiyoruz. Yalan söylersen, kötü olur. Doğruyu söylersen seninle dost olabiliriz. Bana öyle geliyor ki, Boston'a gelmenizi biri düzenledi. Üstelik yürüyüşe katılmanız için de sizlere para verdi. İşte bize bunu söylemeni istiyoruz — seni buraya kim getirdi, yürüyüşe katılman için kim para verdi? Belki bunu yapanın sana dost olduğunu sanıyorsun, ama öyle sanıyorsan aptallık ediyorsun. Şöyle bir çevrene bak, başına bunların gelmesine her kim yol açmışsa, sana dost olmadığını anlayacaksın. Sana iyilik etmek için bir şey yapmadı, bu nedenle ona borçlu değilsin. Onun için yapacağın en iyi şey, bu adamın kim olduğunu ve kaç para verdiğini açıkça söylemendir.»

«Aman yarabbi,» diye düşündü Zenci. «Tanrım, sabrımı tüketecekler.» Sonra başını salladı, kendisine kimsenin para vermediğini söyledi. Buraya kendiliğinden gelmişti. Kimse ona şunu yapacaksın dememişti. Sacco ile Vanzetti davasını bildiği için, onların çektikleri acıyı derinden duyduğu için kendiliğinden kalkıp gelmişti. Boston'a geliş nedenlerinden biri de, Sacco ile Van-

zetti'nin kendisi gibi yalın emekçiler oluşuydu. Zenci bütün bunları anlatmaya, açıklamaya çalıştı, ama daha ağzını açar açmaz üzerine yürüdüler ve öylesine dövdüler ki, anlattıklarının bu bölümü güme gitti.

Az sonra başlangıçtaki gibi dövmekten vazgeçtiler. Sivil polislerin biri bir yanından, öteki arkasından Zenciye yaklaştılar. Arkasında duran sivil polis, elindeki copu hızla sağa sola sallayarak Zencinin böbreklerine indirmeye başladı. Zenci acıyla haykırmaya başlayınca, polis copu çekti. Bu sefer de yanında duran polis, copunu Zencinin gözlerine ve burnuna inidrmeye koyuldu. Zencinin gözleri acıyla ve yaşla doldu. Burnu kanamaya başladı. Hafif hafif inleyerek birkaç adım geriledi. Peşinden gelmediler. Gömleğinden aşağı sızan kanları gördü. Cebinden mendilini çıkardı, kanı sildi, sonra mendili burnuna tıkadı. Sırtı, böbreklerine cop indirdikleri yerler sızlıyor, gözlerinin üstüne inen coplardan başı ağrıyordu. Çevresini bir sisin gerisinden görür gibiydi. Gözleri yaşla dolmuştu ve yaşlar durup dinmek bilmeksizin boyuna akıyordu.

Adalet Bakanlığı'ndan gelen adam,

«Bak şimdi,» dedi. «Sen yola gelip bize yardımcı olursan, biz de seni dövmeyiz, oldu mu? Tanrı biliyorya, seni dövmeyi hiç de istemiyoruz. Yargıcın evine bomba atmaya kalkıştıklarını biliyor musun? Aklın alıyor mu bunu? Düşün bir kere! Koskoca Birleşik Devletlerin bu koskoca Eyaletindeki adil mahkemenin başında bir yargıç var. Sacco ile Vanzetti denilen bu iki orospu çocuğunu yargıcın karşısına getiriyorlar. Yargıç da tanıkları dinlemek, kanıtları incelemek, bunları değerlendirmek ve sonradan yargısını vermek gibi anayasanın kendisine verdiği onurlu bir görevi yerine getiriyor. Böyle bir adam canlarımızın, benim olduğu kadar senin yaşamının da güvencesi ve desteğidir. Böyle olun-

ca, sanırsın ki ona övgüler düzülecek. Ne gezer efendim, ne gezer. Onu övgülemek yerine, bu iki kızıl dürzüyü mahkûm etti diye evine bomba atmaya kalkışıyorlar. Bomba atmak sence çok kötü bir tutum değil mi?»

Zenci başını sallayarak onayladı. Evet, o da öyle düşünüyordu. Bomba atanların, adam öldürenlerin, başkasının canını alanların, şiddete başvuranların kötü şeyler yaptıkları kanısındaydı.

Adalet Bakanlığı temsilcisi,

«Senin de böyle düşündüğüne sevindim.» dedi. «Senin bu görüşte olman, işimizi kolaylaştıracak. Senin anlayacağın, o bombayı kimin attığını biliyoruz. Üstelik, senin de bildiğine inanıyoruz. Şimdi ben bu konuda bildiklerimi yazacağım. Senin bütün yapacağın iş, benim bildiklerimin doğru olduğunu kabul edip imzayı basmak. Böylelikle Devlet yasalarına uyan bir tanık ve iyi bir Amerikan vatandaşı olduğunu göstereceksin. Sonra da seni serbest bırakacağız. Bir daha hiç ilişmeyeceğiz sana.»

Zenci işçi,

«Ama bilmiyorum ki.» dedi. «Bilmediğim bir şeye nasıl imza atarım? O zaman yalana imza basmış olurum. Böyle bir konuda yalan söylemek istemem. Bu ciddi bir iş.»

Zencinin son sözü Adalet Bakanlığı temsilcisinden başka hepsine pek gülünç gelmişti. Sivil polisler sırıttılar, üniformalılar da öyle. Sadece Adalet Bakanlığı temsilcisi asık suratla bakmasını sürdürdü, çünkü yapılması gereken iş vardı.

Yapılacak iş bittiğinde Zenciyi karga tulumba taşıyarak bir hücreye götürdüler, hücredeki kerevetin üstüne attılar. Ceza Hukuku Profesörü, Zenciyi işte o hücrede gördü. Profesör, ya bu davayla yakından ilintili olan ya da Sacco - Vanzetti davasına gönüllü katılan çok sa-

yıdaki avukattan biriydi. Ne var ki bugün, yani Ağustos'un 22'sinde, bu avukatlardan her biri alabildiğine işe gömülmüş, son dakikada bir şeyler yapmaya, içinde umut kırıntıları olan umutsuzca çareler aramaya, infazın ertelenmesi için gerekli yerlere başvurarak ricada bulunmaya, gösteri yürüyüşü ya da başka bir çeşit protesto davranışı yüzünden tutuklanmış olanlar adına çeşitli hukuk işlemlerini yürütmeye dalmıştı.

Gösteri yürüyüşü sırasında tutuklanan beyazlar Zencinin başına gelenleri merak ettiler ve polisin bir Zenciyi alıp götürdüğünü Savunma Komitesi'ne haber verdiler. Savunma Komitesi de, Ceza Hukuku Profesöründen bu konuyla ilgilenmesini rica etti. Profesör de ricayı sevinçle kabul etti ve doğrusu istenirse, bu denli dolaylı da olsa bu davayla ilgili bir şeyler yapabilmek fırsatını bulduğu için sevindiğini, çünkü bugün eli kolu bağlı durmaya dayanamayacağını söyledi. Sonra ihzar emri çıkardı, Polis Müdüriyetine gitti ve Zenciyi görmek istediğini belirtti. Onun kim olduğunu, ününün küçümsenmeyecek gibi olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle polis şefi, Adalet Bakanlığı temsilcisini aradı ve ne yapmaları gerektiğini sordu.

Adalet Bakanlığı temsilcisine,

«Üniversitedeki Yahudi avukat gelmiş, sizin arabı görüp konuşacakmış. Elinde de ihzar emri var.» dedi.

«Zenciyi görmesi gerektiği kanısında değilim.» diye cevap verdi Temsilci.

Orada duran sivillerden biri,

«Siz Washington'dan beyler gibi geliyorsunuz. Elinizi kolunuzu sallaya sallaya gelip gidiyorsunuz. Oysa bizler bu şehirde yaşamak zorundayız. Bu şehirdekilerle geçinmek zorundayız. Yarın belki Sacco - Vanzetti davası sona erecek, ama biz yine ekmeğimizi Boston'da

kazanacağız. Bu arabı ne yapmak niyetindesiniz? Donduracak mısınız? Bundan böyle ömrünün sonuna kadar buz kalıbı içinde mi tutacaksınız? Bırakın da avukat onunla görüşsün. Ne fark eder ki? Biraz itilip kakıldı diye kimse olay çıkarmak istemez nasıl olsa.»

Polis şefi,

«Zencinin durumu pek iyi görünmüyor.» diye karşı çıkacak oldu.

«Ne olur yani. Tut ki buraya geldiğinde de durumu pek iyi değildi. Bırakın da bu Yahudi ne konuşacaksa konuşsun. Kimin umurunda? Kimsenin şamataya aldırış edeceği yok.»

Böylece avukata izin verildi. Avukat, Zenci işçinin yattığı hücreye girdi. Zencinin yüzü kan pıhtılarından görünmüyordu. Gözleri şişip kapanmış, burnu kırılmıştı ve çatlak dudaklarının arasından kan sızıyordu. İnleyerek, sızlanarak, kıvranarak yatıyordu. Ceza Hukuku Profesörü, onu avutmaya, bir iki saat sonra serbest bırakılacağına inandırmaya, yatıştırmaya çalıştı.

«Bayım, böyle davrandığınız için size gerçekten şükran duyuyorum.» dedi Zenci. «Her yanım ağrılar içinde olduğu için doğru dürüst konuşamıyorum ve size gerektiği gibi teşekkür edemiyorum. Gözlerimi de kör ettiler, belki bir daha gözlerim görmez diye korkuyorum.»

Ceza Hukuku Profesörü,

«Gözleriniz açılacak.» dedi. «Şimdi size doktor getireceğim. Bunun için endişe etmeyin. Neye böyle yaptılar?»

«Bomba attı dedikleri adamı tanıyorum diye ifade imzalamadığım için böyle yaptılar.» dedi Zenci. Ağır ağır konuşuyor ve konuşurken acı duyuyordu. «Ben kimsenin bomba attığını bilmiyorum, görmedim. Bu adamlara da inanmıyorum. Birine dolap hazırlıyorlar. Birini tuzağa düşürmeye çalışıyorlar. Ben ne tanrı katın-

da, ne kendi gözümde, kendimi yalancı yerine koyamazdım.»

Ceza Hukuku Profesörü, acılı, hüzünlü bir sesle,

«Elbet koyamazdınız.» dedi. «Şimdi bırakın bunları. Ben size doktor getireceğim. Birkaç saat içinde de buradan kurtulacaksınız ve her şey kapanıp gidecek.»

DOKUZUNCU BÖLÜM

22 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat iki sularında, Birleşik Devletler Başkanı'na, Faşist İtalya'nın Diktatörü tarafından iletilen rica mesajını bildirdiler. Diktatör, «Massachusetts Eyaleti yasalarınca ölüme mahkûm edilmiş iki zavallı ve bahtsız İtalyan»a herhangi bir yoldan merhamet göstermenin olasılı olup olmadığını soruyordu. Zaman azalmıştı ve bu iki kişinin ölümünün çok yaklaşmış olması, Diktatörü doğrudan doğruya Başkan'a başvurmak zorunda bırakmıştı. Çiftliğinde tatil yapan Başkan'la bu konuyu görüşmeye gelen Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, İtalya Diktatörünün kitlelerin baskısı sonucunda böyle bir formaliteye yönelmek zorunda kaldığını anlattılar. Diktatörün en sevmediği kişilerin başında her çeşit radikalin geldiği ve Diktatörün Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin ardından gözyaşı dökmeyeceği herkesçe bilinen bir gerçekti.

Başkan, derin düşünen adam olarak ün yapmıştı. Dayanılmayacak ölçüde uzun suskunluklara gömülmesi bu ününü pekiştirirdi. Nedense, genellikle az konuşan kişilerin, boş insanlar oldukları için bu yola sapacak-

kı pek kabul edilmez. Suskunluk, çoğunlukla kafanın doluluğundan çok boşluğunun sonucudur. Oysa halk kültürü bu boşluğu bir akıllılık kisvesine bürümüştür. Her neyse, bir adam belirli erdemleri, üstünlükleri olmadan durup dururken Başkan olamayacağına göre, herhalde bu Başkan'ın da birtakım üstünlükleri vardı. Başkan'ın ince dudakları, kısık gözleri, uzun, sivri burnu vardı. Sürekli buruşuk duran suratında cana yakınlıktan da, sevimlilikten de iz yoktu. Sesi de kişiliği gibi sert ve vurucuydu. Başkan'da, madem ki aranılan erdemler görünmüyordu, o zaman hiç değilse akıllı olması gerekti. Birtakım kişiler, Başkan'ın bu erdemini yakalamak için boşuna uğraştılar. Başka birtakım kişiler ise, bu erdemi gördüklerini ileri sürerek, Başkanı az **konuşur - öz konuşur** diye tanımladılar. Bundan sonra, Başkan tutup da, «Beden hareket ederken sağ ve sol eller de hareket eder ve beden bir tehlikeyle karşılaşırsa, eller onu korur. Politikadaki sağ ve sol da böyledir.» gibi bir söz söylediği zaman bunlar «özlü sözler» olarak kabul edilmeye başlandı.

Basın bu tür sözlerden hoşlanıyordu. Oysa Başkan'ın yakınları, onun başka türlü konuştuğuna da tanık oluyorlardı. Başkan New England'lıydı. Vermont'da doğmuş, ama Massachusetts'de büyümüştü. Hatta Massachusetts'de polislerin grevini kırmıştı. O sıralarda Massachusetts Eyaleti Valisiydi. Ve yine o sıralarda çocuklarının açlığına ve karılarının dırdırına dayanamayan Boston polislerinin sabrı taşmıştı. Karıları, köpeklerin bile açlık ve susuzluk karşısında harekete geçeceklerini söyleyerek, kocalarını insanlıktan uzak yaratıklar olmakla suçlamaya başlamışlardı. Bunun üzerine, hemen hemen eşi benzeri duyulmamış bir olay olmuş ve polisler greve gitmişti. Ülke, bu beklenmedik durumun önemini kavradı ve işi olduğundan da fazla abarttı. İşte bu

duruma, şimdi Başkan olan adam el koydu. Birtakım düşüncesizce davranışlarda bulundu ve o tarihten sonra da polis grevini önleyen adam olarak tanındı ve hep öyle anıldı.

Gerçekten de 22 Ağustos günü Eyaletin şimdiki Valisi bile bunu anarak, «O polis grevini nasıl kırdığını anımsıyor musunuz?» dedi. «Onda, kamu hizmeti görenlerde pek az rastlanılan bir kararlılık ve kesinlik vardı. Tıpkı bir yarış kazanmaya çabalıyormuş gibiydi. Ben şimdi, halkın benim için söyleyeceklerinden çok, onun itibarını düşünüyorum.»

Oysa bütün bu sözlerin temelinde, şimdiki Valinin, Beyaz Saray'da oturan adamın da bir zamanlar aynı Eyalette Valilik yaptığı düşüncesi yatıyordu. Bunun bir kez daha tekrarlanmayacağını kim bilebilirdi ki? Her halükârda, kızıl, kızıla bakan, kızıla çalan veya pembe ve benzeri renklere karşı şaşmaz nefret beslemek, Beyaz Saray'a gidecek yolda sağlam, güvenilir bir rehber olurdu. İnsanların çoğunun Başkan olmak istedikleri hep söylenir zaten.

Oysa şimdi Başkan olan adam, pek az şey söylerdi. Bütünüyle kavrayamadığı bir durumla karşılaştığı ya da kolayca varamadığı bir karar vermek zorunda kaldığı zamanlar, suskunluğun ardına gizlenmeyi yeğlerdi. Bugün, bu 22 Ağustos günü, Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, Başkan'ın karşısında duruyor ve ona Sacco - Vanzetti davasında Beyaz Saray'ın hangi tutumda olduğunu kesinlikle anımsatmaya çalışıyordu. Ve sonunda Başkan, Beyaz Saray'ın bu konuda hiç bir tutumu olmadığını iyice anımsadı. Beyaz Saray'ın bu konuda herhangi bir görüşü yoktu.

Bunun üzerine Başkan,

«Bu işe müdahale edemem.» dedi.

«Edemez misiniz?»

«İl Duce'nin karşı karşıya bulunduğu sorunu çok iyi anlıyorum —» Başkan sözü burada keserek, havada bıraktı. Büyük, oymalı masasının bir yanında stenosu oturuyordu. Ama görünüşe bakılırsa Başkan'ın dikte ettirmeye niyeti yok gibiydi. Ufak, kısık gözlerinde hiç bir dalgalanma yoktu. Donuk bakıyordu. Belki de başında bulunduğu ulusun, yönettiği ülkenin büyüklüğüne dalmış düşünüyordu. Bu ülkede düzenli çalışan ve iyi yağlanmış bir hükümet ve toplum mekanizması vardı. Hemen hemen tanrının her günü, bu ikisi gibi olanlar, yani Sacco ile Vanzetti gibileri, komünistler, kışkırtıcılar, işçileri örgütlemeye çalışan bozguncular, bu iyi işleyen makinenin sımsıkı dişlileri arasına sıkışıverirlerdi. Böylesine yakalanmak kadar istedikleri başka bir şey yokmuş, bundan büyük tat alıyorlarmış sanırdınız. Ama sonra da başlarlardı acı acı sızlanmaya, feryad etmeye...

«İl Duce'nin zor durumda kaldığı anlaşılıyor. Bu iki adam İtalyan oldukları için, olay ulusal onur sorunu durumuna getiriliyor, ve kuşkusuz bu konuda en büyük yaygarayı da komünistler koparıyorlar. Turin'de, Napoli'de, Cenova'da, Roma'da oldukça büyük protesto gösterileri yapıldı.» Dışişleri Bakanlığı temsilcisi bir yandan bunları anlatıyor, bir yandan da elindeki notları karıştırıyordu. Bol istatistikler ve belgelerle donanmış olarak gelmişti buraya. Az önce okuduklarının İl Popolo gazetesinden alındığını söyledikten sonra, sözünü sürdürdü, «Buna kesinlikle resmî olmayan bir yorum denilemez, Bay Başkan —»

«Duce'nin basını ne dereceye kadar elinde tuttuğunu bir türlü kavrayamamışımdır.»

«Oldukça sıkı tutuyor efendim. Bizim bilmediğimiz, tanık olmadığımız oranda sıkı tutuyor. Kendisine söz düşmeden konuşan bir başyazar, bundan sonra başına

gelecekleri uzun uzadıya beklemeden, kendi kafasını uçursa yeridir. Faşistler çok düzenli oluyorlar ve Duce de her şeyde kendi parmağının olmasını istiyor. Bakın burada ne yazıyorlar: «Amerika, bütün tanrıçaların önünde gelen özgürlüğün adaletine sahiptir, bu nedenle mahkemelerinin kararı tartışma konusu olamaz ve olmamalıdır —.» Görüyorsunuz ya, düzene ne kadar bağlı kişiler, bu faşizmin somut belirtisidir. Yazı şöyle sürüyor: «ama adalet ve özgürlük yerine getirildikten sonra, bağışlamanın da yerinde, adil ve akıllıca bir davranış olacağına inanıyoruz.» Bu sözleri yüzeyden değerlendirmek doğru olmaz. Gazetede böyle bir yazı çıkartmak **İl Duce**'yi güçlendirir. Halk, «**İl Duce** bütün İtalyanları tek tek düşünür» demeye başlar. Öte yandan yargılamaya ve karara dil uzatılmıyor, sadece bağış isteniyor. **İl Duce**'nin kaç komünisti kurşuna dizdirdiği, hapse attırdığı, tutukevlerine doldurttuğu ve hintyağı işkencesi uygulattığı düşünülürse, şimdiki tutumu oldukça ikiyüzlü bir davranış gibi görünüyor —»

Başkan, hintyağı işkencesini merak etti. «Bunu boyuna duyuyorum. Nedir bu?»

«Anladığımız kadarıyla, kızıllara uygulanan bir işkence. Adamları bağlıyorlar, ağızlarını zorla açıp bir litre kadar hintyağını boğazlarına döküyorlar. Korkunç bir şey olmalı. Ama sanırım kızılları yıldırmak için bu tür bir işkenceye başvurmak zorunda kaldılar.»

«Gerçekten de yıldırdı onları.» dedi Başkan. «Hepsini hizaya soktu. Ama bizi anlayamıyorlar. Eyalet kendi başına devlettir. Başkan müdahale edemez. Müdahale edemeyeceğimi **İl Duce**'ye bildirin. Hüküm infaz edilecek ve bu gece her şey bitmiş olacak. Ben Massachusetts'e gidip, Valiye ne yapacağını öğretemem ki. Adil bir mahkemede yargılandılar, üstelik kanıtların, ifade-

lerin yeniden gözden geçirilmesi için de yeterinden fazla zaman harcandı—»

Başkan'ın sesi kısıldı. Kendisi için aşırı sayılacak kadar çok konuşmuştu. Başkan öfkeli değildi. Yine de Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, onun ne türden olursa olsun kızıllardan hoşlanmadığını bilirdi. Bunların tümü huzur bozucu kişilerdi. Ne var ki, nerede huzursuzluk çıksa, buna gereken önemi vermek zorunluydu. Durum kendisine bildirilmeliydi. Örneğin şu anda Londra'daki Amerikan elçiliğinin önüne toplanan kalabalık on - on beş bin kişiyi buluyordu. Dışişleri Bakanı, buraya gelmeden birkaç dakika önce bunu haber almıştı.

«Bizi sevmiyorlar.» diye kestirip attı Başkan.

«Fransa'da gece gündüz gösteri yapılıyor. Paris'te yirmi beş bin kişi toplanmış. Toulouse'da, Marsilya'da, Lyons'da gösteriler yapılmış. Almanya'da da öyle — Berlin'de çok büyük bir gösteri düzenlenmiş. Ayrıca Frankfurt ve Hamburg'da da—»

Başkan bunlara aldırmaz görünüyordu. Yüzünde şaşkınlık ya da inanmazlık belirtisi yoktu. Yürüyen bir milyon işçinin kopardığı gök gürültüsü, bu işçilerin Moskova, Pekin, Kalküta, Brüksel sokaklarındaki ayak sesleri, delegasyonların bağış istemleri, protestoların ürkütücü öfkesi — hepsi, hepsi buraya vardıklarında bir fısıltıdan öteye geçmiyordu.

«Bu, yönetimi ilgilendiren bir sorun değil.» dedi Başkan.

«Dış işleri Bakanı, Latin Amerika'daki durumu bilmeniz gerektiğini söyledi. Orada büyük huzursuzluk var.»

«Bundan onlara ne, doğrusu anlamıyorum» dedi Başkan. Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, Başkan'ın bu tavrı karşısında, bir insanın nasıl olup da çeşitli akımlara ve güçlere karşı bu denli kapalı olabileceğini düşündü. Aldırmazlık başka bir şeydi, ama bu tür kayıtsızlık ak-

la sığmıyordu. Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, ayrıntılı rapor vermeye başladı — Kolombia'da, Venezuela'da, Brezilya'da, Şili'de, Arjantin'de ve hatta hatta Güney Afrika'da grevler, protesto gösterileri, yürüyüşler, elçilik ve konsoloslukların camlarının kırılması gibi olaylar gırla gidiyordu.

Başkan,

«Güney Afrika'da da mı — gerçek mi söylüyorsunuz?» diye sordu.

«Temsilciliklerimizden gelen raporlar oldukça endişeli bir hava taşıyor. Bütün dünya bir anda bize öfkeyle haykırmaya başladı.»

Başkan gülümsedi. Bu, hoşlandığını belirten bir gülümseme değil, o ana kadar gösterdiği ilk inanmazlık belirtisiydi. «Gerçek mi? Çok tuhaf doğrusu. Mutlak bu işte Rusların parmağı vardır. Yoksa, iki kışkırtıcı için bunca gürültü koparılmasını nasıl açıklayabilirsiniz?»

«Açıklayamam, efendim. Ancak, İngiltere büyükelçiliği, infazın ertelenmesi için Massachusetts valisi nezdinde harekete geçilmesinin doğru olacağı görüşünde.»

Başkan, hayır anlamına başını salladı. «Adil bir mahkemede yargılandılar.» dedi.

«Evet—»

«Müdahale etmeye hiç niyetim yok.»

Dışişleri Bakanlığı temsilcisi kâğıtlarını çantasına kaldırdı ve gitti. Başkan, stenosunu da gönderdi. Sonra bir süre yalnız başına oturdu. Düşünceleri kendi düzenli yollarını izliyordu. Birleşik Devletler'in Başkan'ı olmak kolay iş değildi. Burada tatildeydi sözüm ona, oysa masasının üzerinden iş eksik olmuyordu ve şimdi de bir kunduracıyla bir balıkçı için kopartılan gürültüler yüzünden bütün işleri bekletmek gerekiyordu. Washington'dan uzakta, Kuzey Dakota'nın Kara Tepeler'indeki bir çiftlikteydi, ama yine de dünya parmaklarının ucun-

daydı ve arkasında da insanlık tarihi boyunca hiç bir ulusun düşlemeyeceği oranda zengin ve güçlü bir ulus vardı. Bu ülkede yeni bir peygamber zuhur etmişti. Bu peygamberin adı Henry Ford'du. Henry Ford yürüyen tezgâh denilen hareketli bir nesne icat etmişti. Bu nesnenin bir ucundan her otuz saniyede bir Ford arabası çıkıyordu. Ve bunun üzerine düşünceli kişiler, Marksizmin yerine Fordizmin geçmesi konusunda yazılar döşenmeye başladılar. Bu ülkenin her garajında iki otomobil, her tenceresinde bir tavuk olacaktı ve —zehir dilli bir fıkracının yazdığı gibi— her banyonun içinde ikinci bir banyo oluncaya kadar ağır ve düzenli bir gelişme sürecekti. Komünistlerin uydurduğu bunalım dönemi masalı da, çıktığı yalanlar torbasına tıkılmıştı. Bunalım diye, kriz diye bir şey yoktu ve ülke inanılmayacak ölçüde zengin, güçlü ve verimliydi. Bunun sonsuza kadar böyle sürüp gitmesi de olanaksız sayılmazdı.

İşte şimdi de, iki hırpani kışkırtıcı yüzünden, Akdeniz Havzasının —Anglo-Sakson'lardan alabildiğine başka ve onlara alabildiğine sevimsiz gelen— o kara ruhlu, koyu tenli insanları türeten havzanın kustuğu iki cahil yüzünden bu ülkenin bütün o zenginliği, gücü, verimliliği tehlikeye giriyor; bu iki adam bütün bunlara meydan okuyordu. Bu adamlar, bu ülkeye nefret ve öfke dolu ruhlarla gelmişlerdi. Buna karşılık, ülkenin yüceliği onları öfkesiz karşılamış ve hukukun ellerine teslim etmişti.

Yine de bütün dünya öfkeliydi ve alınan sonuçla yetinmiyor, bu iki kişi için koparılan gürültülerle sarsılıyordu. Olup bitenleri **Rusların marifeti** diye bir yana itmek kolaydı. Ancak, bu damgalama, Kara Tepeler'de oturan adamın kafasındaki sorun için bir çözüm getirmiyordu. Bu adam, nefretle de avunamıyordu. Nefretinde de kayıtsızdı. Üstelik, kunduracı ile balıkçıyı,

nefrete değer insancıl varlıklar olarak da görmüyordu. Kedilerle köpekler, nefret duyulmadan boğazlanırdı...

Başkan'ın düşünceleri kendi yollarını izlediler — düzenli bir biçimde, belirli bir anımsama şeridini izliyordu düşünceleri. Daha geçenlerde Washington'dayken, sekreteri usulca odasına girmiş ve «Yüce Divan Başkanı içerde.» demişti.

«Burada mı?»

«Evet, hemen içerde. Randevunuz var mıydı—»

«Aldırmayın. Anlamıyor musunuz? Saçma sapan konuşmayın öyle! Madem gelmiş — alın içeri.»

Yüce Divan Başkanı için başka bir tanıma gerek yoktu. Çoğunlukla, Başkan'dan başkalarının gözünde de, adalet, hukuk ve adalet ile hukuk adına ne varsa tümü bu adamın yaşlı, kurumuş teninin altında toplanmıştı.

Yüce Divan Başkanı, odaya girdi. Başkan yerinden doğruldu. Yüce Divan Başkanının gelişine karşı çıktığını belirten sözler söylemeye çalıştıysa da, ihtiyar elini sallayarak onu susturdu ve yerine oturttu. Bu, gerçekten yaşlı, hem de çok yaşlı bir ihtiyardı. Derisi parşömen gibi kurumuş, gözleri kafasının içine gömülmüştü. Sesi güçlüyse de, yaşlılığın getirdiği titremelerle çatlıyordu. Çoğu kişiler için uzun ömür sayılan yetmiş yaşını epey aşkındı. Gözlerinin ardında bir yerlerde pek çok anı taşıyordu. Gettysburg'da silâhların çatıştığını, tepelerin ölülerle örtüldüğünü bu gözlerle görmüş, Abraham Lincoln'le konuşarak uzun saatler geçirmişti. O zamandan bu zamana kaç kişi yaşamış, mücadele etmiş ve ölmüştü. Ve o bunların hepsine tanık olmuştu. Yaşlıydı, çok yaşamıştı. Onun odadaki varlığı, kolay kolay duygulanmayan Başkan'ı bile etkiledi. Bu yaşlı adam, eski New England'ın ve artık geri gelmemek üzere geçip gitmiş olan o Paul Revere'nin Boston City'de ufak

gümüşçü dükkânını işlettiği zamana kadar uzanan eski günlerin ta kendisiydi. Başkan ona merakla, şaşkınlıkla baktı. Çünkü kendisi Başkan da olsa, bu ihtiyarın ayağına gelmesi görülmüş şey değildi.

«Oturmaz mısınız?» diye sordu Başkan.

O gün Washington sıcaktan kavruluyordu. Yüce Divan Başkanı başını salladı ve buyur edilişini hoşnutlukla karşılayarak Başkan'ın masasının yanına oturdu. Sarı hasır şapkasını masaya koydu. Bastonunu da kemikleri fırlamış dizlerinin arasına sıkıştırdı.

Başkan'ın yanına kabul edilmesini, kendisine gösterilmiş bir ayrıcalık saymak yerine, bu gelişini kendisinin Başkan'a bir ayrıcalık bahşetmesi gibi biçimleyerek,

«Sizi görmeye karar verdim,» dedi. «Çünkü infazın ertelenmesi için bana geldiler. **Massachusetts Eyaleti ile Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti arasındaki kamu davasından** söz ediyorum. Bu iki kişi sonunda idama mahkûm edildiler ve Vali de hükmün infaz tarihini belirledi. Benden infazı ertelememem için ricada bulundular. Sanırım davanın gelişiminden haberdarsınız?»

«Yeteri kadar.» dedi Başkan.

«Evet. Ben bu konuyu dikkatle okumadım, fakat Boston'da bir hukuk profesörünün davayla ilgili yazısına göz gezdirdim. Genellikle, yargı divanını kamuoyunun baskısıyla etkilemeye çalışan bu tür yazıları pek hoş karşılamam. Ne var ki, bu yazı akıllıca yazılmıştı. Davanın ilginç yönleri var. Üstelik ulusal ve uluslararası bir taşkınlığa da yol açmış bulunuyor. İki sanığı birer aziz gibi göstermeye çalışan güçler var. Bugün infazın ertelenmesi için bana geldiklerinde, Anayasanın belirli yollarda ihlal edildiği dava dosyalarında açık seçik yer aldığı takdirde, bir Eyaletin verdiği kararı Birleşik Devletler Yüce Divanının bozabileceğini kendilerine söyledim. Savunma makamı, Anayasanın ihlal edildiği gerek-

çesiyle mahkeme hakkında soruşturma kararı almış bulunuyor. Ayrıca bir de ihzar emri almışlar. Ancak bu kabul edilmemiş. Bunun üzerine, mahkeme hakkındaki soruşturma isteminin işleme konulmasına kadar infazın ertelenmesi için bana geldiler. Doğal olarak, koşullar ne kadar olağanüstü olursa olsun, mahkeme yazın toplanamaz ve infaz tarihi de Ağustos olarak saptandığı için, mahkeme bu soruşturma istemini işleme koyduğu zaman sanıklar çoktan idam edilmiş olacaklar. Bu nedenle infazın ertelenmesi isteniyor. Takdir edeceğiniz gibi, durum son derece olağandışı bir nitelik göstermektedir ve bu konuda bize yol gösterecek bir içtihat bilmiyorum. Bu durumda ancak Anayasanın bana böyle bir yetki verip vermediği noktasında endişem olabilir. Şu var ki, durum gerektirdiği takdirde bu yetkiyi kullanacağım kuşkusuzdur. Kendi açımdan, mahkemenin verilmiş hükmü bozabileceği veya bir yana bırakabileceği bir durumun ortaya çıkacağını düşünemiyorum. Böyle bir şeyin olabileceğini hiç sanmam. Bu nedenle, infazın ertelenmemesi eğilimindeyim. Ne var ki, durum öylesine ciddiyet gösteriyor ki, sizin görüşünüzü de almak gereğini duydum. Belki siz, infazın ertelenmesini gerektirecek nitelikte ve benim bilmediğim bazı şeyler biliyorsunuzdur diye düşündüm.»

«Ben hiç bir şey bilmiyorum, efendim.» dedi Başkan.

«İnfazın ertelenmesinin, adaletin bağışçı yönü açısından ülkemize onur getireceği kanısında değil misiniz?»

«Hayır, değilim.»

Yaşlı adam, Başkan'ın görüşleri için teşekkür ederek, gitmek üzere, yerinden kalktı. Aradan günler geçtikten sonra şimdi Başkan bu olayı ve Massachusetts'deki bir Hukuk Profesörünün yazısından söz edildiğini anımsadı.

«Bu adamın adına nerede rastladımdı?» diye düşündü Başkan, ve masasının üzerindeki kâğıtlar arasından o gün gelmiş olan bir telgraf aradı. Telgrafı buldu, yeniden okudu.

«Bu iki adamın suçsuzluğuna gözlerimle tanık olduğumu —ki buna yemin ederim— göz önünde tutmanızı saygılarımla rica ederim, efendim. Bu tür kanıtın geçerliliği konusunda en ufak bir olasılık varsa, bunu denemeniz gerekmez mi? Sizden merhamet dilenmiyor, hukukun uygulanmasını istiyorum. Hukuk ortadan kalkacaksa, geride bizlere ne kalır? Kendimizi hangi kalkanla savunabiliriz? Hangi duvarın dibine sığınabiliriz? Sizden, Massachusetts Valisine telgraf çekerek infaz tarihini ertelemesini istemenizi rica ediyorum. Yirmi dört saatlik bir erteleme bile yararlı olacaktır—»

Telgraftaki direten tavır Başkan'ın sinirine dokundu. Sonra telgrafın altındaki adı okudu, Yahudi olduğu açık seçik belirli bir addı bu. Bu, Yüce Divan Başkanının sözünü ettiği ad değil miydi? Ve Yahudiler neden böylesine anlayışsızcasına diretici oluyorlardı?

Başkan, telgrafı sinirli bir hareketle bir yana koydu. Bugün aldığı düzinelerle telgraftan biriydi bu. Hiç birisine cevap vermemişti, vermeyecekti de. Çünkü bu konudan bıkmış usanmıştı artık.

ONUNCU BÖLÜM

Ceza Hukuku Profesörü geç kaldı. New York City'den gelen yazarla olan randevusu öğleden sonra saat üçteydi. Oysa saat üç buçuk olmuştu. Profesör, yazarı Savunma Komitesi'nin bürosunda bulamadı. Yazarın nerede olduğunu oradakilere sorunca, Hükümet Sarayı önündeki ya da Temple Sokağı'ndaki yürüyüşlerden birine katılmış olabileceğini söylediler. Ceza Hukuku Profesörü onu aramak için Beacon Sokağı'ndan Temple Sokağı'na doğru yürüdü. Bir yandan da —saatler ilerledikçe daha yoğun biçimde— bir taş atımı ötedeki Eyalet Cezaevi'nde yatan iki adamı düşünüyordu.

Bugün nasıl çeşitli olaylara tanık olmuştu, nasıl değişik duygular yaşamıştı! Şu ana dek ne kadar çok şey olmuştu ve kuşkusuz daha ne kadar çok şey olacaktı! Olayların doğal gelişimleri şaşırtıcı biçimde doğal olmayan gelişimlerle karışıyor, bir noktada Profesöre bu eşi görülmemiş korkunç gün boyunca her olayın, her hareketin ve her anın kendine özgü bir anlam taşıdığını düşündürtüyordu. Bu dilşünceler pek açık seçik değildi. Profesör de açık seçik ve düzenli düşünme yetene-

ğini yitirdiğini seziyordu. Profesör artık bu günün bir parçası durumuna geliyor ve hareketler, kızgın sıcak, gaddarlık, öfke ve acı onu son derece etkiliyor, rahatsız ediyordu. Profesörün bu tedirginliği öylesine bir noktaya ulaştı ki, bu sıcak yaz gününde hızla sokakları arşınlarken, bir yandan da kendi kendine günleri ve tarihleri saydığını farketti. Son birkaç saat içinde yaşadığı olaylar, ona çok yoğun olaylar içinden geçip gelen herkesin iyi bildiği bir duygu getirmişti. Zaman boyutu birbirine girmişti ve haftalar, hatta aylar, takvimin günolarak belirlediği zaman dilimine sıkışmış gibiydi. Pazartesi öğleden sonra olmasına karşın, yirmi dört saat önceki Pazar hemen hemen unutulup giden bir geçmişte kalmıştı.

Bu düşünceler Profesörü, Sacco ile Vanzetti için bugün zaman kavramının nasıl olduğunu, dakikaların hızlı mı, ağır mı geçtiğini düşünmeye yöneltti. Profesör, o Pazartesi günü Boston'da bulunan pek çok kişi gibi kendisinin de Sacco ve Vanzetti ile özdeşleştiğini duydu ve bu nedenle de, zamanın onlar açısından nasıl ilerlediğini düşününce korkuyla ürperdi. Profesör kendini bir anda bu iki insanın içinde buldu. Dünyaya onların gözlerinden bakmaya ve yaklaşan ölümün dehşet veren algılamasını onlarla paylaşmaya başladı. Düş gücünün etkisiyle yüreğinin korku içinde hızla çarpmaya başladığını duydu ve daha pek çok kişi gibi kendisinin de bu yaz gününde sayısız kereler öleceğini ve kunduracı ile balıkçının büyük acısını sonsuza dek yaşayacağını anladı.

Yazarın durumu da aynıydı, bu iki insanın acısı onun da acısıydı. Yoksa bugün onu Boston'a getiren neden ne olabilirdi? Ceza Hukuku Profesörü bir an önce görmek için peşinden gittiği ve şimdiye kadar hiç görmediği bu Yazarı çok iyi tanıdığı duygusuna kapıldı.

Yıllardır bu adamın yazılarını okur, onun vurucu taşlamalarından, sınırsız zekâsından ve sıcacık yüreğinden hoşlanırdı. Ceza Hukuku Profesörü gibi, Yazar da bir duygu adamıydı. Hem iğneleyici, hem duygusal davranır, iki duyguyu da aşırı uçlarda yaşardı. Duygusal yapılarındaki bu benzerliği düşünmek, Ceza Hukuku Profesörüne bugünkü buluşmalarının anlamını aktardı. Profesör, böyle bir günde bu tür şeyler düşünüp üzülmenin ne saçma olduğunu aklından geçirdi. Ama bir yandan da, böylesi bir günün büyük olaylar kadar ufacık olaylardan da, derin anlamların yanı sıra saçmalıklardan da oluştuğunu düşündü. Dünya batma noktasına da gelse, insanlar yine yiyip içecekler ve sindirmedikleri şeyleri gövdelerinden atacaklardı.

Profesör Hükümet Sarayı'na yaklaşmıştı. Göstericilerin yanına varmazdan az önce durdu, yürüyenleri süzdü ve aralarındaki iri yarı, babayani görünüşüyle Yazarı hiç duraksamadan seçti. Yazar uzun boylu, şişman bir adamdı. Hantal yürüyüşü kocaman bir ayıyı andırıyordu. Saçları dağınıktı. Sıcak Ağustos güneşinin altında bir aşağı bir yukarı gidip gelirken bir yandan da derin derin düşünüyordu. Profesör, buluşacağı adamın bu olup olmadığı konusunda en ufak kuşku duymadı. Bu adam Yazarın ta kendisiydi. Profesör Yazarın yanına gitti, kendini tanıttı. Yazar göstericilerin arasından çıktı, Profesörün elini sıktı ve sözü hemen Profesörün Sacco ile Vanzetti hakkında yazdığı yazının ne kadar mükemmel olduğuna getirdi.

«Yazınızı çok beğendiğimi yüzünüze söylemek için bunca zaman bekledim. Yazınızla bana, ölüm hücresindeki iki insana ve daha binlerce kişiye büyük hizmette bulundunuz. Bu davanın yürekler acısı karmaşasını ele almış ve bu karmaşanın içindeki yalın ve akla yakın gerçeği özümlemişsiniz. Kendi adıma size çok borçluyum—»

Profesör utandı. Övgülendiği için değil, yazısının bir başka zaman değil de bugün övgülenmemesi gerektiği kanısında olduğu için utandı. Başıyla Hükümet Sarayı'nı gösterip, yaşadıkları gerçeği Yazara anımsatarak, mantığı çiğneyen bir dünyada yaşadıklarından söz etti.

«Burası gerçeğin barınacağı yer değil, mantığa da kimsenin aldırış ettiği yok.»

«Yok ya. Vali ile olan randevumuza geciktik, değil mi?» diye sordu Yazar. Sonra endişeyle ekledi. «Onu görme şansımızı yitirmiş mi oluyoruz?»

«Biraz geciktik, ama bizi kabul edeceğini sanırım.»

«Bizimle görüşmeyi başlangıçta neden kabul ettiğini de anlamış değilim. Bu tavır adama aykırı, kişiliğine aykırı.»

«Ama bugün kendi kendisine de aykırı da ondan.» diye açıkladı Profesör. «Yanılmıyorsam bugün zaman ayırabildiği sürece her isteyenle görüşecektir. Hükümet Sarayı'ndaki makamına oturacak, herkesle görüşecek, herkesi dinleyecek ve iş tamamen sona erinceye kadar yerinden ayrılmayacaktır. Kendi yargılanmasını ve kendi ruhunun temize çıkmasını yaşayacak bugün. Sanırım, bugün sona erdiği zaman, kendisiyle Birleşik Devletler Başkanı arasında hiç bir ayrım kalmadığına inanacaktır. Arada engel olan adaylık ve seçimler sorunu ise gelecekle ilgili önemsiz bir formalite olacaktır Valinin gözünde.»

Yazar, konuşması boyunca Profesörü dikkatle süzdü. Sesindeki yumuşak, ama dirençli acılığı ilgiyle izledi. Bu acılığı duymak ve bu adamı görmek, Yazara bu tuhaf yaz gününde Boston'un nasıl şaşırtıcı bir karmaşa durumuna geldiğini bir kez daha anımsattı. Yazar olduğu için, kendisine bile belirli bir nesnellik içinde bakması gerekiyordu. Hükümet Sarayı'na girerlerken, Yazar birkaç saat önce Boston'a ayak bastığından bu

yana karşılaştığı kişileri ve olayları kafasında bir düzene koymaya çalıştı.

Kendi kendine, «Şimdi Massachusetts Hükümet Sarayı'na giriyorum.» diye düşündü. «Burada bugün için tanrılaştırılmış bir adam oturuyor. Kendimi toplamalı, bu adamı incelemeli ve ona acımak gerekip gerekmediğine karar vermeliyim. Kötü yürekli olduğunu daha önceden de kestirmiştim. Bu çok eski çağlardan beri bilinen ve süregelen bir kötülüktür. Bu adam da, taşlaşmış yüreğiyle bir Firavun gibi oturuyor makamında. Kırk milyon dolardan fazla serveti olduğu söyleniyor. Bu açıdan, Firavunla eş değerde, belki onu bile geçer. Bu adamın serveti, Mısır'ın bütün hazinelerinden aşağı değil. Massachusetts Eyaletine hükmediyor ve yaratıklara can vermek gizemine sahip olmasa da, yaşayanların canını alma gücüne sahip. Günlük çarkı çeviriyor. Ve korkutucu bir kişiliği var. Burada pek çok yanlış var, ama bir insanın ölüm kalım kararının tek kişiye bırakılmasından daha korkunç bir yanlış olabilir mi acaba?»

Yazarın kafasında, olaylar bölük pörçük biçimleniyor ve bir yazın bütününde birleşiyorlardı. Bu onun çalışma tarzıydı ve nasıl kendi isteğiyle soluk almasını engelleyemezse, kafasındaki bu yaratıcılık sürecini de öylesine durduramazdı. Ceza Hukuku Profesörünün durumu daha başkaydı. Onun kafasında kuşku ve korku usançla birleşiyordu. Çevrelerini gazeteciler sarıp ona soru sormaya başladıkları zaman, Profesör başını sertçe sallayarak,

«Lütfen şu anda yolumuzu kesmeyin.» dedi. «Saat üçte Vali ile randevumuz vardı. Zaten geç kaldık. Hem Vali ile görüşmeden önce size ne söyleyebiliriz ki?»

Gazeteciler,

«Vanzetti'nin ablasının buraya geleceği doğru mu?» diye sordular.

Profesör,

«Bu konuda hiç bir şey bilmiyorum.» dedi. Oysa aynı anda Yazarın kafasındaki görüntü genişledi ve kardeşinin canının bağışlanması için dünyanın bir ucundan kalkıp gelen bir kadın da bu kurgunun içinde yerini aldı. Olayın yalın ve eşsiz dramı —ancak yaşamın böylesine katı çizgilerle çizebileceği dramı— Yazarı iyiden iyiye sarıyordu.

Valinin makamına geldiler. Valinin sekreteri onları kibarca karşıladı ve Valinin odasına götürdü.

Massachusetts Eyaleti Valisi, yüzünde bir dostluk ya da düşmanlık anlatımı taşımadan onları karşıladı ve ikisini de süzdü. Vali masasının başına oturdu. Bu masa, büyük masaların ardına oturan küçük adamların dünyasının bölünmez bir parçasıydı ve bu adamlar masalarının başına oturunca karşılarına gelenlere yarı saldırgan, yarı savunucu, yarı ilgili bir tavır takınırlardı. Vali de şimdi böyle yapıyordu, çünkü bunlar, onun sahip olduğu onur makamına ayak basmış garip ve tedirgin iki kişiydiler.

Çok çok eskiden, ilk göçmenler bu ülkeye geldiklerinde evlerini ham keresteden yaparlardı. Evlerin tavanları basık olurdu ve en gösterişsiz evde bile yalın bir onurluluk vardı. Zamanla bu ilk göçmenler başka yaşam biçimleri öğrendiler ve o gösterişsizliğin içindeki gurur alçakgönüllülükten koptu. Hükümet Sarayı eski bir yapıydı, ama o yalın onurun varolduğu günlere kadar uzanmıyordu geçmişi. Valinin oturduğu bu oda, aristokratik bir güzelliğe sahipti. Her yan yaldızlarla, usta oymalı pervazlarla kaplıydı. Duvar kaplamaları beyaz çini işlemeliydi ve odadaki eşyanın her parçası usta elinden çıkmıştı. Burası, kırk milyon doları hatta daha fazlası olan bir adamın yadırgamayacağı bir odaydı. Oysa Ceza Hukuku Profesörü ile New York City'den gelen

Yazar, birer suçlu gibi tuhaf tuhaf duruyorlardı odanın ortasında.

Giysileri buruşmuş, terden lekelenmişti. Fildişi renginde yazlık bir kostüm giymiş olan Yazar, bu odada, insan kılığına girmiş bir ayının insanların oturduğu bir yerde görünebileceği ölçüde aykırı görünüyordu. Ceza Hukuku Profesörü her zaman hırpani giyinirdi. Şimdi de hasır şapkasını terli parmakları arasında sinirli sinirli çevirip duruyordu.

Ricada bulunmaya gelmişlerdi ve Vali, bu iki kişinin bugün buraya gelenlerin tümüyle ortak yönlerinin bu olduğunu anladı. Yoksulu, zengini, Valinin gözünde önemlisi önemsizi, irili ufaklı bir yığın kişi bugün bu odaya gelmişti. Hepsi de ricada bulunmaya, iki pis kışkırtıcının, doğru dürüst konuşmasını bile beceremeyen iki adamın, ömürlerini Valinin dünyasındaki o güzelim dikmeleri yıkmaya adamış iki herifin canını bağışlatmak için yalvarıp yakarmaya gelmişlerdi. Vali olayı bu gözle görüyordu ve bu iki ricacıya bakarken kafasının içinden geçenlerin özeti buydu. Fazla duygulanmıyordu. Onun için, bugün duyguların dışında bir gündü. Üstelik, düşüncelerini burada, bu Hükümet Sarayı'ndaki makam odasında tutmak, aklını sürekli bu rica işine takmak da Vali için pek kolay değildi. Her şeyin ötesinde, Valiinin üzerinde iş göreceği sağlam bir temel vardı. Amacı vardı. Nereye yöneldiğini, nereye varmayı amaçladığını ve ne yaptığını kafasında kesinlikle belirlemişti ve bu nedenle de bugün kendisiyle görüşmek isteyenlerin hiç birini geri çevirmemeye karar vermişti. Herkes gelsin ve görsündü ki, Vali dar görüşlü bir insan değildi.

Vali bu kararı aldıktan sonra her geleni dinlemişti. Herkesin anlattığını birbirine vurmuş, değerlendirmişti. Sabırlı adamdı, yüreksiz değil. Belki bu Profesörle Yazar da öteki gelip gidenler gibi kendisini gaddar bi-

ri olarak göreceklerdi. Ama bunda yanılacaklardı. Duygusallığa kapılmamak demek, katı yüreklilik demek değildi. Kendi ödevine onca kişinin göstermek istediği gözle baksa, görevini nasıl yerine getirebilirdi? Vali şu anda, kendisiyle olan randevularına böylesine kılıksız gelen bu iki meymenetsiz, yakışıksız adama, biri Yahudi bir öğretmen, öteki aşırı görüşleri ve radikal eğilimiyle tanınan gazete yazarı olan bu iki adama bakarken, bu berbat iş doruk noktasına yaklaşmaya başladığı andan bu yana nasıl bir işkence içinde olduğunu düşünerek kendine acıdı.

Ona «Pontius Pilate» diyorlardı. Oysa hiç benzerliği yoktu. O sadece gastriti olan, nedeni belirsiz mide sancıları çeken, kalp krizi geleceğinden korkan, her işi kolayca ve rahatça yapmayı, fikirlerine karşıt olduklarına bile kendini sevdirmeyi isteyen basit bir iş adamıydı. Çok zengin olduğu için ille de kötü insan olması gerekmezdi. Daha bir ay önce kalkmış, nehrin öte yakasındaki Cezaevine gitmiş, Sacco ve Vanzetti ile yüzyüze görüşmüştü. İnsan bunu duyunca sanır ki, Sacco ile Vanzetti onun gelmesinden hoşnut oldular ve kendisi gibi koskoca bir eyalet valisinin iki hırsız ve caniyi görmek, olayı bir de onların ağzından dinlemek için cezaevine gelmesinin ne demek olduğunu kavradılar. Ne gezer. Şükranlarını belirtecek yerde, Sacco onunla konuşmaya hiç yanaşmamış ve öylesine kin ve dehşet dolu gözlerle bakmıştı ki, Vanzetti özür dilercesine, «Size karşı kişisel bir nefret duymuyor, Vali bey, ama onun nefret ettiği güçleri siz simgeliyorsunuz.» demek zorunda kalmıştı. Vali «Neymiş bu güçler?» diye sormuş, Vanzetti de serinkanlılıkla cevap vermişti : «Para ve iktidar güçleri.» Sonra biraz daha konuşmuşlar ve Vali, daha önce Sacco'nun gözlerinde gördüğü öfke ve nefreti Vanzetti'nin gözlerinde de görmüştü.

Vali o bakışı hiç unutmuyor ve hiç bağışlamıyordu. Vanzetti'nin bakışını gördüğü anda da kendi kendine, «Pekâlâ, sizi gidi kahrolası kızıllar, canınız ne isterse düşünün bakalım.» demişti.

Şimdi ise, «kahrolası kızıllar» için ricacılar gelip duruyordu. Bütün dünya Validen bağış rica ediyordu. İşte şimdi de bir profesörle bir yazar vardı karşısında. Onlardan önce bir din adamı, bir şair gelmişti. Bunlardan sonra da iki kadın gelecekti.

Profesör, geç kaldıkları için özür dilemekle söze başladı. Tam zamanında gelmelerini engelleyen birtakım durumlar olduğunu ve buna çok üzüldüğünü, çünkü ömründeki bütün randevular içinde belki de en önemlisinin bu olduğunu belirtti.

Vali, «Bunları neden söylüyorsunuz?» diye sormak istedi. Ama öylesine içten bir tavır takınamadı. Ceza Hukuku Profesörü, Vali hakkında hemen yargıya varamadı, oysa Yazar, Valinin ahmağın biri olduğunu bir bakışta anladı ve böylesine aptal, böylesine duygusuz, böylesine mantıktan yoksun bir adamın Massachusetts Eyaleti Hükümet Sarayı'nda oturmasının ve can alma gücüne sahip olmasının bu lanetli gün gördüğü bütün olaylardan daha inanılmaz ve daha korkunç olduğunu düşündü. Bu nedenle de, gözlerinin ve kulaklarının söylediklerinden çoğu Yazarın mantık yapısının kabul edemeyeceği nitelikte oluyordu. Mantığı, ahmaklar iktidar koltuğunda oturmaz, ahmaklara kırk milyon dolar verilmez diyordu.

Kendi kendine, «Şimdi bir davanın tartışmasını yapmak ve af istemek üzere buradasın. Bunun için karşında oturan adamın kurnazlığını küçümseme.» dedi.

Bu arada Ceza Hukuku Profesörü konuşmaya başlamıştı ve alçakgönüllü olmakla birlikte kesin bir tavır içinde bugün buraya Valinin zamanını boşuna harca-

mak için gelmediğini anlatıyordu. Buraya gelmişti, çünkü kendisinin Ceza Hukuku Profesörü olmak nedeniyle, Sacco ile Vanzetti davasına herhangi bir vatandaştan daha yakın olduğu gerçeğini bütün dünya kabul ediyordu. Buraya gelmişti, çünkü uzun yıllardır bu davayla yakından ilgilenmiş, çeşitli yönlerini ayrıntılarıyla incelemiş ve vardığı gerçekler yeni birtakım görüşlere ve tartışmalara gidilmesini gerektirmişti. Profesör, konuşmasına bu biçimde girerken öylesine değersiz ve önemsiz bir kişi gibi görünüyordu ki, Yazar, bir adamın nasıl olup da bu derece alçakgönüllü ve içtenlikli olabileceğini düşünmekten kendini alakoyamadı. İnsanları birtakım davranışlara yönelten neden ve itiler, Yazarın yaşam süreci içinde ekmeğin değilse de, en azından yağın yerini tutacak değerdeydi ve Yazar, Ceza Hukuku Profesörünü harekete getiren nedeni olduğu kadar, Valiyi iki kişinin canını almaya iten nedeni de merak ediyordu.

«Sabırlı olmak istiyorum,» dedi Vali. «Ancak, günlerdir bir yığın insan bana geldi, ya yeni kanıtlar bulduklarını, ya da eski kanıtlara yeni yorumlar getirdiklerini anlattı. Hepsini, sabrın son noktası diyebileceğim bir tutum içinde dinledim, fakat hiç biri bana yeni bir kanıt göstermeyi ya da benim davaya yaklaşımımı temelden değiştirecek yorumda eski kanıtlar ileri sürmeyi başaramadı. Dava kayıtlarını incelememin ve bu konudaki tanıkların çoğuyla görüşmek dahil kişisel araştırmalarımın sonucunda, Sacco ile Vanzetti'nin suçlu oldukları noktasında jüriyle aynı görüşe vardım ve onların adil bir yargılanma sonunda mahkûm edildiklerine inandım. Canlarıyla ödeyecekleri suç, bundan yedi yıl önce işlendi. Altı yıldır, birtakım erteleme yöntemleriyle, peşpeşe ileri sürülen istemlerle, infazın geri bıraktırılması için akla gelecek her yoldan yararlanıldı —»

Ceza Hukuku Profesörü dehşetle ürperdi. Az önce-sine kadar alev alev yanıyordu. Oysa şimdi bir anda sıtmaya tutulmuş gibi üşümeye başlamıştı. Son birkaç gündür, af ya da infazın ertelenmesi isteğiyle Valinin karşısına çıkanların, Valinin papağan gibi ezberlediği ve daha 3 Ağustos'ta infaz tarihini kamuoyuna açıklarken kullandığı aynı cümleleri tekrarladığınr duymuştu. Profesör bunları ilk duyduğunda, inanmak istememiş ve Valinin gerçekten işlediği yığınla günaha eklenecek birtakım dedikodular olduğunu düşünmüştü. Oysa şu anda kendisi aynı durumla karşı karşıya bulunuyordu. Massachusetts Valisinin verdiği resmî kararın bir bölümünü ezberden okuyuşunu dinliyor ve bunu dinlemek, ömründe görüp geçirdiği en ürkütücü ve en dayanılmaz olaylardan biri oluyordu. Profesör, Valinin söylevini ezberden tekrarladığını farkettiği anda, odadaki hava değişiyormuş, gerçek dünya bir karabasanın düzensiz kalıbına giriyormuş gibi oldu ve Profesörün karşısındaki adam, güçlü bir eyaletin reaksiyoner de olsa güçlü valisi olmaktan çıkıp gizemli ve bomboş bir kalıp durumuna girdi. Bu boş kalıbın insan biçimindeki görüntüsü, durumu daha da güçleştirmekten, daha da dayanılmaz kılmaktan öte anlam taşımıyordu. Profesör büyük irade gücü kullanarak düşüncelerini toparlayabildi ve konuşmasını sürdürdü.

«Beni bağışlamanızı rica ederim, ekselans.» dedi. «Ama önünüze getirdiğimiz konuya önyargıyla bakmanızın doğru olmadığını sanıyorum. Buraya gelmeden önce, sizden merhamet dileğinde mi, adalet dileğinde mi bulunmam gerektiğini kendime sordum. Kafamda birtakım kuşkular ve endişeler kalmakla birlikte, yine de merhamet dilememek kararım aldım.»

«Daha başından anladım ki,» diye Profesörün sözünü kesti Vali. «Sanıkların suçlu mu suçsuz mu olduk-

larını ve yargılamanın adil olup olmadığını içtenlikle merak eden birçok aklı başında, vicdanlı kadın ve erkek var. Bana öyle geldi ki —»

Profesör, Valinin bir kez daha ezberden okuduğunu kavrayınca, içine düştüğü çıldırtıcı dehşet daha da yoğunlaşmaya başladı. Profesörün yüreği sıkıştı, yükselen bir mide bulantısı dalgasına karşı durmak, kusma isteği ile sıcağın, soğuğun ve çılgınlığın üzerine abanmasıyla boğuşmak zorunda kaldı. Valinin sözlerini bitirmesini beklerken, bayılmamak için kendini zor tuttu. Vali ezberini tamamlayınca, Profesör, Valinin kendisini dinleyip dinlemediğinden, dinlese bile dediklerini kavrayıp kavrayamadığından kuşku duymasına karşın, yine de sözünü sürdürdü. Ve oraya merhamet değil, adalet istemek için geldiği yolundaki savı açıklamaya çalıştı. Sacco ve Vanzetti davasında tanıklık edenleri tek tek ve özenle sıraladı, yüzü aşkın tanık bulunduğunu belirtti. Yeminli ifadelerinde, gerek Sacco'nun gerek Vanzetti'nin kendilerine yüklenilen suçların işlendiği sırada olay yerinde bulunmalarının olanaksızlığını belirten tanıkların ifadelerini tekrarladı. Kamu tanıklarının başlarına gelenleri anlattı. Sözünü fazla uzatmadı, çünkü konuyu çok iyi biliyordu ve sanıkların suçsuzluğunu tartışma götürmez, somut biçimde özetlemesi on beş dakika bile sürmedi. Ceza Hukuku Profesörü, kanıtları böylece ortaya döküp tek tek çözümledikten sonra, sözlerini şöyle bitirdi:

«İşin buruk ama gülünç yanı şu ki, ekselans, Vanzetti South Braintree'ye ömründe ayak basmamış. Bunu düşünmek, Vanzetti bu gece ölecek olursa, güya işlemiş olduğu suçun geçtiği olay yerini bir kez bile görmeden ölmüş olacağını düşünmek çok acı.»

Vali, Profesörün sözünü bitirip bitirmediğini kestirmek için kibarca bekledi. Profesörün sözlerini bitir-

diğini anlayınca, Vali son derece tekdüze ve duygusuz bir tonda konuşmaya başladı. «Geçmiş altı yıla başkalarının gözleriyle yeniden bakmak çok güç bir iş. Tanıkların çoğu hikâyeyi bana öylesine anlattılar ki, bunun belleklerinin bir ürünü olmaktan çok düşlerinin bir ürünü olduğu kanısına vardım. Birtakım tanıklar da, altı yıl içinde bazı olayları unuttuklarını, bu nedenle her şeyi tam olarak anımsayamayacaklarını söylediler. Anlıyorsunuz ya, bu tatsız bir olaydı ve bunu unutmak istemekte haklıydılar.»

Vali sözünü kesti ve Profesör ile Yazara araştıran bakışlarla baktı. Ceza Hukuku Profesörü buz kesilmişti. Midesi bulanıyor, başı dönüyordu. Çünkü, Valinin yine ezberlediği konuşmayı tekrarladığını anlamıştı. Profesör, sözünü sürdürmek gücünü kendinde bulamadı ve Yazara dönerek, yalvarırcasına onun gözünün içine baktı. Valinin bu düşünceli ve kontrollü konuşma yeteneğinin kaynağını Yazarın da sezip sezmediğini merak ediyordu.

Yazar kısaca,

«Oysa ben merhamet isteyeceğim.» dedi. «Acı çekmiş, çile çekmiş İsa'nın anısına, Hıristiyanlık erdemi olan merhameti dileyeceğim.»

Vali serinkanlılıkla,

«Bu işte merhamet söz konusu değil.» dedi. «South Braintree cinayeti merhametsizliğin somut örneğiydi. Soygunun başarılması için mutemedle muhafızın ille de öldürülmesi gerekmezdi. Merhamet istemek yanlıştır. Bu adamlar mahkemede yargılandılar. Altı yıl boyunca, çeşitli ertelemeler bu davayı mahkemelerde süründürdü. Bu geciktirmelerin tutarlı bir nedeni yoktu. Ben de olayı daha fazla ertelemeyi gerektirecek bir neden görmüyorum.»

Yazar, titreyen sesine hakim olarak ölçülü bir tavırla,

«Yanımdaki arkadaş, erteleme için neden olarak mantıkla karşınıza çıktı.» dedi. «Ben ise Hıristiyanlığa yaraşan merhameti istiyorum. Cezanın — sallantılı — geçerliliği ancak suça olan oranıyla belirlenir. Bu adamların, radikal inançları dışında hiç bir suç işlemediklerine inandığımı size söylemeyecek olursam, sizi aldatmış olurum ekselans. Fakat, bunların suçlu olduklarını bile kabul etsek, cezalarını yeterince çekmediler mi? Tanrının insana verdiği en değerli armağan, bir kez ölmek ve ne zaman öleceğini bilmemektir. Oysa bu iki zavallı insan, yıllardır kaç kez öldüler. Bugüne varmadan önce, belki bin kez öldüler. Bugünün onlara nasıl geldiğini, bugünü nasıl geçirdiklerini ne ben, ne de bir başkası anlatabilir. Bu sizi hiç etkilemiyor mu, hiç duygulandırmıyor mu ekselans? Arkadaşım ve ben onurlu, gururlu kişileriz. Oysa ikimiz de, efendilerine canlarını ve insanlık onurlarını sunan köleler gibi alçakgönüllülükle karşınıza ricacı geldik.»

Vali tek sözcük söyledi ve «Neden?» diye sordu. Birden bire içtenlikli bir tavra girmişti ve bu tek sözcük, onun kavrayış gücünün tamamını içeriyordu. Sacco ile Vanzetti'nin canlarının bağışlanması için kendisine neden geldiklerini öğrenmek istiyordu. Karşısındaki iki kişiden biri, Sacco ile Vanzetti'nin neden ölmemesi gerektiği kanısında olduklarını kendisine anlatsa, gerçekten şükran duyacakmış gibi bir tavrı vardı.

O zaman, New York'lu Yazar da Ceza Hukuku Profesörünün duymakta olduğu dehşeti paylaştı. O basit ama korkunç soru, Valinin kendilerine yönelttiği tek sözcük, onların dilini bağlamıştı. Bu sözcüğü ne izleyecek diye ses çıkarmaksızın beklemekten başka bir şey yapamadılar. Vali de bekliyordu. Odadaki hava ağırlaştı ve dondu. Havadan can çekildi. Köşedeki eski model saat, bir cevap beklercesine yüksek sesle tıkırdıyor,

ama odadakilerin üçü de ses çıkarmadan bekliyorlardı. Bu suskunluk ne doğururdu bilinmez, çünkü sinir bozucu gerginlik kopma noktasına yaklaşırken kapı açıldı ve Valinin sekreteri, Bayan Sacco ile Bayan Vanzetti'nin —adı Luigia Vanzetti idi, Vanzetti'nin ablasıydı ve kardeşinin canının bağışlanmasını dilemek için ta İtalya'dan kalkıp gelmişti— dışarda beklediklerini haber verdi ve Valinin onları kabul etmeye hazır olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Vali, son derece nazik bir tavırla Ceza Hukuku Profesörü ile Yazara döndü ve özür dilemeye başladı. Zaten randevularına da geç gelmişlerdi. Gerçi Vali onlarla daha uzun görüşemediğine üzülüyordu, ama bu iki kadının kendisiyle randevuları vardı. Üstelik onlardan sonra da başkaları gelecekti ve Vali bugün programını aksatmamak zorundaydı. Acaba Profesör ile Yazar gitmek mi isterlerdi, yoksa burada kalıp Bayan Sacco ile Bayan Vanzetti'nin Valiyle yapacakları görüşmede bulunmak mı isterlerdi?

Profesöre kalsa, bir an önce oradan gitmekten sevinç duyardı. Oysa Yazar hemen atıldı ve ikisi adına da konuşarak, Vali bir sakınca görmediği takdirde orada kalmak istediklerini söyledi.

Vali, bir sakınca olmadığını söyledikten sonra onları duvarın dibine sıralanmış, ayakları aslan pençesi biçimindeki koltuklara buyur etti. Böyle daha rahat edeceklerini, böylesi sıcak ve yorucu bir günde yapılacak en iyi şeyin mümkün olduğu ölçüde rahat etmeye bakmak olacağını söyledi. Vali son derece nazik ve düşünceli bir evsahibi gibi davranıyordu. Yine de Profesör, onun bu tavrının da, tıpkı ezberden okuduğu söylev gibi insanlıkla hiç bir ilişkisi olmayan yapmacık, üzerinde çalışılmış, ölçülü biçili bir rol olduğunu anladı. Oturdular. Kapı açıldı ve sekreter iki kadını ve bir adamı içeri aldı. Anlaşıldığı kadarıyla adam hem ka-

dınların dostu, hem de hiç İngilizce bilmeyen Bayan Vanzetti'nin çevirmeniydi. Bayan Vanzetti ufak tefek, inanılmayacak derecede ince yapılı bir kadındı. Profesör ve Yazar onu merakla incelediler. Şu ana kadar, Sacco ve Vanzetti iki soyut ad niteliğindeydi. Kadınların odaya girmesiyle, her iki adam da Profesörün ve Yazarın gözünde somutlaşıverdiler. Yazar çok duygulanmıştı. Bayan Sacco'nun güzel bir kadın olduğunu duymuştu, ama bu güzelliğin yürek parçalayıcı yanına hazırlıklı değildi. Çünkü bu, kendini sergilemeyen bir güzellikti. Bayan Sacco, kendinden esirgenen erkeğin dışında dünyada başka hiç bir erkeğe güzel, çekici görünmeye çalışmayan bir kadındı. Bu kendini bırakmışlık, ona eski ve kusursuz bir Rönesans tablosundaki Madonna görünümü, ancak Raphael'in ya da Leonardo'nun yakalayabileceği bir dişilik veriyordu. Bu kadının güzelliği, dişiye soyluluk katmak için değil, onu alçaltmak için uydurulmuş olan ve bu ülkenin kültürünün bir parçası durumuna gelmiş bulunan her türlü ucuz ve değersiz klişeleri tüketiyordu. Yazar ona bakarken, bir başka kadın için bugüne kadar aynı şeyleri düşünüp düşünmediğini, bir başka kadını böylesine güzel bulup bulmadığını aklından geçirdi. Sonra silkinerek bu duygudan kendini sıyırdı, çünkü bu duygunun, Valinin karşısında duran acılı ve ürkek kadına bir haksızlık, bir saygısızlık olacağını düşündü. Bayan Sacco'nun acısı çok kişisel, çok kendine özgü bir acıydı ve Vanzetti'nin ablasının o garip ve süskun suçlayıcı tavrından çok başkaydı.

Nicola Sacco'nun karısı hiç bir giriş yapmadan konuya geçti. Sözcükler ağzından, pınardan kaynayan su gibi yumuşacık dökülüyordu. «Sizi tanıyorum, Vali bey.» diye fısıldadı. «Çocuklarınız olduğunu biliyorum. Karınız olduğunu biliyorum. Karınıza ve çocuklarınıza ba-

karken ne düşünüyorsunuz? Hiç onlara bakıp da, hoşça kalın, hepinize elveda, bir daha ne siz beni, ne ben sizi görmeyeceğiz diye düşündüğünüz oluyor mu Vali bey? Hiç böyle şeyler düşündüğünüz oluyor mu? Kocam, kendini sevdiğinden çok beni sever. Onun ne biçim bir insan olduğunu size nasıl anlatayım? Nicola Sacco, iyi huylu, yumuşacık, soylu bir insandır. Size nasıl anlatsam, bilmem ki Vali bey? Evinize bir karınca girse, ezip öldürürsünüz. Karınca bir böcektir ve insan böceği hiç düşünmez. Oysa Nicola Sacco eve giren karıncayı alır, dışarıya, toprağa bırakırdı. Bu davranışına güldüğüm zaman, bana ne derdi bilir misiniz? Onun da canı var, bu yüzden onun yaşamına, can onuruna saygı duymalıyım derdi. Yaşam çok değerlidir derdi. Bu sözleri bir düşünün Vali bey. Size onu çocuklarının yanında olduğu zamanki tavrıyla anlatmak istiyorum — hiç öfkelenmez, hiç bir zaman haşin davranmaz, hiç bir zaman sabrı taşmaz, işim var diye çocuklarını hiç başından savmazdı. On parmağını çocuklarına köle etmişti. Çocuklar ne isterlerdi ondan? Eşek olup onları sırtında dolaştırmasını mı? Dolaştırırdı. Ozan olup onlara türküler çağırmasını mı? Onu da yapardı. Onlarla yarış etmesini mi? Koşar, yarışırdı. Hele çocuklar hastalanmaya görsünler — hemen hastabakıcı kesilir, yataklarının başından bir an ayrılmazdı. **Yataklarının** mı dedim? Görüyorsunuz ya, yıllar nasıl tüketiyor beni? **Yatağının** demeliydim, çünkü sadece oğlumuzun, Dante'nin yatağının başından ayrılmazdı. Kızımızın yanında hiç olamadı ki, o babası hapisteyken büyüdü.

«Hele bir bakın bana, Vali bey. Ben bir katille evlenecek kadın mıyım? Size, kılı kıpırdamadan adam öldürebilen birinden mi söz ediyorum? Onu neden öldüreceksiniz? Yanmış bir kurbanla hangi korkunç şeytanları doyurmak zorundasınız? Size daha başka ne söyle-

yebilirim? Size söyleyeceklerimi tek tek düşünmüştüm, oysa şimdi bütün dediklerim, bahçesinde bir ermiş gibi gezinecek ölçüde sevgiyle, iyilikle, tatlılıkla dolu bir adamı anlatmaktan öteye geçmiyor. Nicola Sacco ne isterdi, bilir misiniz? Bütün dünyanın, kendisinin sahip olduğu o azıcık şeye sahip olmasını, yani herkesin iyi bir karısı, çocukları ve çalışıp günlük nafakasını çıkaracağı bir işi olmasını isterdi. Bütün istediği buydu. Bunun için radikaldi. Dünyadaki bütün insanların kendi mutluluğuna ulaşması gerektiğini söylerdi. Adam öldürmek mi? Hiç, ama hiç bir zaman öldürmedi. Hiç kimseye elini kaldırmadı. Hiç bir zaman. Ne olur, onun canını bağışlar mısınız? Dilerseniz önünüzde yere kapanayım, ayaklarınızı öpeyim, ama onun canını çocuklarına ve bana bağışlayın.»

Vali bütün bunları, sinekkaydı traşlı yüzünün belirgin, düzgün çizgilerine ve kırışıklarına en ufak bir duygu gölgesi düşürmeden dinledi. Son derece nazik ve ilgili bir tavırla dinledi. Vanzetti'nin ablası taşan bir ırmak gibi İtalyanca konuşmaya başlayınca da Vali sesini çıkarmadı. Bayan Vanzetti'nin arkasında duran adam, onun söylediklerini onun sesindeki duygusallık olmaksızın çeviriyordu, ama sözler yeterince anlamlı ve güçlüydü. Vanzetti'nin ablası, Fransa'dan nasıl geçtiğini, işçilerin kendisini nasıl binlerce kadın ve erkeğin önüne geçirip Paris sokaklarında yürüdüklerini anlattı.

«Bana yürekli olun, sesinizi yükseltin, çünkü Valiye gidecek ve ona öylesine iyi bir insan olan, öylesine haklı ve duru düşünen, öylesine onurlu Bartolomeo Vanzetti'nin gerçeğini anlatacaksınız dediler. Buraya sadece bunları mı söylemeye geldim? Babam gönderdi beni. Babam çok, çok yaşlandı. İncildeki koca ihtiyarlar gibi yaşlı bir adam oldu. Bana dedi ki, oğlumun hapis olduğu Mısır ülkesine git. Ülkenin başındaki adama git ve oğ-

lumun canını bağışlaması için yalvar.»

Yazarın ağladığını görmek, Profesöre şok etkisi yaptı. New York'tan gelen Yazar utanmaksızın ağlıyordu, sonra ağladığını iyice vurgulayarak gözlerini sildi ve Valiye baktı. Bakışları karşılaştı ve Yazarın ağladığını görmek eyaletin başındaki adamın hiç istifini bozmadı. Vali kadınların söyleyeceklerini dinledi ve Profesör konuşurken yaptığı gibi, şimdi de onların sözlerini bitirip bitirmediklerini anlamak için nezaketle bekledi. Sözün bittiğini anlayınca, duygusuz bir tonda konuşmaya başladı.

«Acınızı hafifletmek için elimden bir şey gelmediğine çok üzgünüm. Acınızı anlıyorum, ama bu durumda yasalar bağışlayıcı değil. Geçmiş altı yıla başkalarının gözüyle bakmak kolay olmadı. Tanıkların çoğu, hikâyeyi bana öylesine aktardılar ki, bunun belleklerinden çok düş güçlerinin ürünü olduğu kanısına vardım—»

Ceza Hukuku Profesörü daha fazla dayanamadı. Yazara, «Buradan gitmem gerek.» dedi. «Anlıyor musunuz? Buradan çıkıp gitmem gerek!» Yazar başını salladı. Kalktılar ve hızla çıktılar. Dışarda koridorda gazeteciler bekliyordu.

Gazetecilerden biri,

«Vali infazı erteledi mi?» diye seslendi.

Profesör hayır anlamına başını salladı. Yazarla birlikte dışarıya, güneşin altında göstericilerin yürüyüp durdukları sokağa çıktılar. Yazar Profesöre döndü, elini sıktı.

«İşte, yaşadığımız dünya bu.» dedi. «Bir başkası olduğuna da inanmıyorum. Sizinle tanıştığıma sevindim. Sizi ve yürekliliğinizi unutmayacağım.»

Ceza Hukuku Profesörü alçakgönüllülükle,

«Yürekli değilim hiç.» dedi.

Sonra Yazar göstericilerin arasına döndü. Artık yapacağı başka bir şey kalmamış olarak, yeniden yürümeye başladı. Ceza Hukuku Profesörü de ağır adımlarla Savunma Komitesi'nin bürosuna doğru yöneldi.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

22 Ağustos öğleden sonra daha saat dört olmadan protestocu işçiler New York City'deki Union Alanı'na toplanmaya başladılar. Yüzlerce kişi vardı. Kimi ufak gruplar halinde toplanmış sessizce duruyor, kimi ağır ağır yürüyor, kimi de kolay bulunamayan bir şeyi aracasına dolaşıyordu. Polisler de gelmişti. Alanı çevreleyen yapıların çatılarında polis gözetleme noktaları kurmuş ve buralara makineli tüfek yerleştirmişti. Alanda duranlar başlarını kaldırıp baktıklarında, gökyüzünün parlaklığı önünde polislerin silüetlerini ve kendilerine çevrilmiş makinelilerin çirkin, duygusuz namlularını görüyorlardı. Yukarı bakanlar, «Bunlar ne olacağını umuyorlar?» diye düşünüyordu. Alana ağır bir sessizlik çökmüştü. Yoksa buradan, New York'taki Union Alanı'ndan bir ordu toplanıp da Sacco ile Vanzetti'yi kurtarmak için Boston'a mı yürüyecek sanıyorlardı?

Hem polis böylesine çılgınca bir şey düşünse bile, artık çok geç kalmış olduklarını da anlamaları gerekirdi. Pazartesi günü öğleden sonrası olmuştu işte. Boston'a geceyarısından önce varmak için, insan yüreğini

uçuracak olsa, onun bile hızı yetmezdi.

Saat dördü az geçe alan dolmaya başladı. İşin tuhaf yanı, önce kadınlar geldi. Pek çok kadın vardı. Kadınların neden önce geldiğini kimse anlayamıyordu. Kadınların çoğu işçi sınıfının anaları, karılarıydı. Yoksul giyimliydiler. Yaşamın yükünü taşımış, kuru, çatlak elleri vardı. Çoğu çocuklarını da yanlarına almıştı. Kimi iki üç çocuğu ellerinden tutmuş, kimi daha ufak çocukları kucaklarına almışlardı. Ve çocuklar, bu gezmenin neşeli olmayacağını biliyor gibiydiler. Kadınlar gelince, iki ufak, düzensiz miting başladı. Konuşmacılar sandıkların üzerine çıkıp konuşuyorlardı. Polis hemen işe karıştı ve bu mitingleri dağıttı.

Saat dördü geçince, büyük işçi grupları alana gelmeye başladı. Bugün protesto ve dayanışma amacıyla işi bırakmış yüzlerce kürk ve şapka işçisi alanı doldurmuştu. Şimdi onların arasına, sabahın yedisinde işe gidip öğleden sonra dörtte çıkan İtalyan işçiler de katıldılar. İşten çıkar çıkmaz, ellerinde sefertaslarıyla, günün yorgunluğunu, terini ve kirini üzerlerinden atmadan doğruca Union Alanı'na geliyorlardı. Şu ya da bu işyerinden çıkıp, dört kişilik, yedi kişilik, on kişilik gruplarla geliyorlardı. Saat dört buçukta bu gelenler bir miting başlattılar. Polis toplananlara doğru yürüdü, ama başka işçiler de o yana yöneldiler ve kalabalık bir anda ilişilemeyecek kadar büyüyüverdi ve polis hiç ilişmedi.

Sonra bir grup şilep tayfası alana geldi. İçlerinde İrlandalısı, Polonyalısı, İtalyanı ve yarım düzine Zencisi ile iki Çinlisi de vardı. Sıklaşan insan saflarının arasında ilerlerken birbirlerinden hiç ayrılmadan yürüyorlardı. Ağlayan iki kadının yanına kadar geldiler ve orada bir çeşit utangaç, çekingen bir saygı ile durdular. Onlardan az ötede bir papaz dizlerinin üzerine çökerek,

«Kardeşler, hemşireler! Gelin dua edelim!» diye haykırdı. Çevresinde birkaç kişi toplandı, ama çok değil. O sırada Centre Sokağı'ndaki karakolun polislerini taşıyan üç arabalık polis konvoyu Broadway'den dolaşıp Ondördüncü Sokak'tan alana vardı. Polisler arabalardan atladılar, gözleriyle alanı taradılar. Sonra kafa kafaya verip toplandılar. Yeniden arabalara bindiler ve Batı Yakası'ndaki Onyedinci Sokağa saparak orada bir uzaktan - kumanda noktası oluşturdular. Silâh ve gözyaşartıcı bombalarla dolu arabaları bir düzine polis koruyordu.

Çatılardaki polisler, alanın kalabalıklaşmasını ilgiyle seyrediyorlardı. Başlangıçta, aşağı baktıkça orada burada duran tek tek kadınlar ve erkekler görürlerken, bu görünümü izleyen değişim mekanik bir düzenle ve kimyasal bir işlemin kaçınılmazlığı kadar doğal olup bitiverdi. Hiç bir işaret verilmeden, kimsenin yerinden kıpırdadığı farkedilmeden, bireyler bir anda gruplaştılar. Her şey sessizlik içinde oldu ve yine aynı sessizlikte kadın ve erkek kümeleri, üç ya da dört büyük yığında kitlendiler. Alanın çevresi tekstil fabrikalarıyla doluydu. Saat beşte bu fabrikalardaki işçiler sokağa döküldüler ve Union Alanı göz açıp kapayana kadar birbirlerine kenetlenmiş bir insan denizine dönüştü — oysa gösteri daha yeni yeni başlıyordu. Kadın çamaşırı işçileri kentin yukarı kesiminden geldiler. Mobilya ve kâğıt işçileri kentin aşağı kesimindeki Ondördüncü Sokak'tan gelip alana sıkıştılar. Dördüncü Cadde'deki yayınevleri ve matbaalardan gelen işçiler akın akın alana doğru aktılar. Yüzler binlere dönüştü ve kalabalığın tedirgin, bir şeyler ararmışcasına kıpırtısı kesildi. Şimdi alanda bir insan kütlesi vardı. Ve bu kütleden kesik, sözsüz bir ses, öfkeli bir duanın fısıltılı başlangıcı gibi yükseldi.

Çatıların üstündeki polislerin, böyle binlerce kişinin bir araya gelişinden belirli bir ürküntü duymamaları, iki çaresiz, hükümlü insanın böylesine sevgi ve ilgi toplamak için ne gibi bir güç gösterdiğini —hiç değilse biraz— merak etmemeleri için duygudan yoksun olmaları gerekirdi. Ama bunu merak etseler bile, onlarla aşağıdakiler arasında koca bir dünya vardı ve aralarında tek bağlantıyı şuraya buraya yığdıkları makineli tüfek fişekliklerinden oluşabilirdi. Polislerin çoğu dini bütün, kiliseye gitmeyi sektirmeyen kişilerdi. Ne var ki, aşağıdaki Episkopal papazının tersine, Pilate'ın askerleri İsa'yı götürürlerken, Kudüs kentinde de işçilerin böyle bir araya geldikleri, bu birleşme, dayanışma ve güçlenmeden beklenmedik bir sonuç doğması umuduyla dua ettikleri polislerden hiç birinin aklına gelmedi.

Episkopal papazı ömründe hiç böylesi bir olaya katılmamış, emekçilerin gösterilerinde yer almamış, kitlesel protesto mitinginde bulunmamıştı. Hiç gösteri yürüyüşü yapmamış, ellerindeki uzun sopaları sallayan atlı polislerin baskısını algılamamış, çılgıncasına can almaya çalışan bir makinelinin tarrakasını duymamış, göz yaşartıcı bombanın iğne gibi sızısını gözlerinde yaşamamış, nefretten çılgına dönmüş polislerin copundan kafatasını sakınmak için başını hiç elleriyle örtmemişti. Papazın yaşamı hep güven içinde geçmişti. Bu açıdan onun yaşamı ile binlerce orta sınıftan Amerikalının yaşamları arasında büyük ayrım yoktu. Yoktu ya, bu oluşum ona kadar ulaşmıştı işte. Amerika'da yaşayanların çoğu gibi papaz da kendi benliğinden sıyrılmış ve Massachusetts'deki iki mahkûm için binlerce kişinin duyduğu acıyı o da paylaşmaya başlamıştı. Gün geçtikçe Massachusetts'te olan biteni daha derinden kavrar gibi olmuştu. Bugün ise yalnız kalmak düşüncesine

ve beklemenin azabına dayanamayarak Union Alanı'na gelmiş ve kendisiyle birlikte İsa'nın çarmıha gerildiği tepeye tırmanacak pek çok yoldaş bulmuştu.

Şu anda acısı azalmış değildi, ama daha bir huzurluydu. Kalabalığın içinde dolandı. Oradakilerin bir kısmı ona merakla baktılar; sırtındaki papaz kılığı, solgun, ince yüzü, kırlaşmış saçları ve neredeyse kırılıverecekmiş gibi tavrıyla kendilerinden öylesine başkaydı. Oysa papaz buna aldırış etmiyor, çevresindekilerin bakışlarından da tedirgin olmuyordu. Onların arasında kendini bu kadar rahat, güvenli hissetmesine biraz şaşırdı; bir yandan da bir Tanrı adamı olan kendisinin neredeyse altmış yılını bu insanların hiç uğramadığı yerlerde geçirmiş olduğunu düşünerek ürktü. Bu nasıl olabilirdi — işte bunu hiç anlayamıyordu. Ama zamanla anlayacaktı.

Çevresindekilere baktı ve onların günlük nafakalarını kazanmak için ne yaptıklarını düşündü. Bir ara ayağı takıldı, tökezledi. Boya ve vernik kokan, deri yelekli bir Zenci onun doğrulmasına yardım etti. Sonra yanında araç gereçlerini de taşıyan bir marangoz gördü. Boynunda haç asılı bir kadın, o yanından geçerken sevecen bir tavırla koluna dokundu. Bir grup kadın sessiz sessiz ağlıyorlar ve papazın bilmediği bir dilden konuşuyorlardı. Papaz bu alanda pek çok çeşitli dilin konuşulduğunu duyuyor ve hemen hiç tanımadığı bu insanların böylesine yabancı ve değişik oluşlarına şaşmaktan yine kendini alakoyamıyordu.

Sonra biri papazı durdurdu ve kalabalığın önüne geçip dua ettirmesini rica etti. Papaz adımlarını Union Alanı'na yöneltirken bunu hiç aklına getirmemişti. Ama dua etmeyi nasıl reddedebilirdi? Korku ve dehşetle titremekle beraber başını sallayarak, dua edeceğini söyledi. Kendisinin Episkopal mezhebinden olduğunu, bu-

radakilerden belki de pek azı aynı mezhepten olsa da, kendisinden istenilen duayı yine de edeceğini belirtti.

«Hangi mezhepten olursanız olun.» dediler. «Dua duadır.»

Birileri koluna girdi, onu kalabalığın arasından geçirdiler ve bir platformun üzerine çıkardılar. Papaz, karşısında sıralanmış yüzlerden oluşan sonu belirsiz insan denizine baktı.

Kendi kendine, «Tanrı yardımcım olsun.» dedi. «Tanrım bana yardım et. Böyle bir olaya uygun düşecek dua bilmiyorum. Hiç bir zaman buna benzer bir kilisede bulunmadım, hiç buna benzer insanlarla karşılaşmadım. Onlara ne söyleyeceğim şimdi?»

Ağzını açıncaya kadar da ne söyleyeceğini gerçekten bilemedi. Sonra nasıl olduğunu kendi de anlamadan şöyle konuştuğunu fark etti: «... Tanrım, bizde bir güç varsa onu al ve Charlestown Cezaevi'ndeki iki iyi yürekli, içten insana ver. Ver ki onlar yaşasınlar ve insanlık onların ölümü günahından arınsın...» Papaz sözlerini bitirdiği anda yanlış yaptığını sezdi; bir inanç adamı olmaktan çıkmış, ürken ve sorular soran, tartışan bir adam olmuştu ve bundan böyle artık hiç bir zaman eskisi gibi olamayacaktı...

Alan giderek dolmaya devam ediyordu. Tezgahtarlar ve vatmanlar ve yorgun bakışlı terzi çırakları ve fırıncılar ve makinistler ve fabrika işçileri — ardı arkası gelmeyen sessiz bir geçit törenindeymişlercesine Union Alanı'na akıyorlardı. Çoğu gidiyor, ama gidenlerden daha çok sayıda yeni gelenler onların yerini alıyordu ve o büyük insan denizi hiç değişmeden ve hiç kıpırdamadan duruyor gibiydi.

Bunun haberi Boston'a gitti. Sacco ile Vanzetti'yi Savunma Komitesi'nin New York'taki bürosu, Union Alanı'ndan birkaç blok ötedeydi. Büroda çalışanlar, gün-

lerdir durup dinlenmeden, uyku yüzü görmeden çalışmışlardı ve şimdi sızılı yorgunlukları içinde, alandaki halk kitlelerini gördükçe heyecanlanıyorlar, dinlenmiş kadar huzura kavuşuyorlar ve seviniyorlardı. Bu duygularla Boston'a haber verdiler. Telefonda, «Binlerce kişi sel gibi Union Alanı'na akıyor.» diye haykırdılar. «Buna benzer bir protesto gösterisi bugüne kadar görülmüş şey değil. Kuşkusuz bunun önemini oradakiler de anlayacaklardır.»

Böyle bir protesto gösterisinin bir eşi daha görülmediği kanısında olanlar sadece bürodakiler değildi. Union Alanı'nın bir bölümünü gören bir pencerede duran adam, gelenleri seyrediyor ve o da eşi görülmemiş korkunç ve olağanüstü bir şeye — Amerikalı emekçilerin bundan önceki güç gösterilerinde hiç benzeri olmamış bir şeye tanık olduğu duygusunu yaşıyordu. Bu adam, alanı kendi bürosundan seyretme olanağına sahipti ve bütün öğleden sonrayı kendisiyle görüşmek için gelmeleri gereken birtakım kişileri bekleyerek geçirmişti. Gelecek olanlar da, kendisi gibi sendikacılardı. Saat üç buçukta pencereden Union Alanı'na bakarken, o gün buluşacakları gruptan ilk gelen kentteki örgütlü dikiş sanayii işçilerinin liderlerinden biri oldu.

Yeni gelen odaya girince, —bundan böyle Başkan diye sözedeceğimiz— penceredeki adam sevinçle gülümsedi ve elini uzattı. Eski dosttular. Başkan çocukluğundan beri bu adamın örgütlediği iş kolunda çalışmıştı. Önceleri ayak işleri görmüş, iş yerinde ve mal getirip götürmede çalışmıştı. Sonra işi öğrendikçe işçiliğe ve makastarlığa yükselmişti. Şimdi ise sendikasının liderlerinden biri olmuş, New York kentindeki örgütlü işçiler arasında giderek etkinlik ve önem kazanmaya başlamıştı. Konforlu bir bürosu ve cebinde her zaman bol parası vardı. Geç gülen talihin getirdiği bütün bu

koşullara karşın, arkadaşlarının ötedenberi tanıdıkları aynı insan olarak kalmıştı. Yalın, dobra dobra konuşan, ilerlemek hırsıyla tutuşan bir adamdı. Uzun boylu değildi, oysa uzunmuş izlenimi bırakırdı. Kemikli, sevimli bir yüzü vardı. Tıknazdı. Davranışlarının sıcaklığında ve içtenliğinde öylesine yalın bir hava vardı ki, çoğu kişi bunu karşı konulmaz bulurdu. Başkan, dikiş sanayii sendikasının liderini omuzlarından tuttu, pencereye doğru çevirdi ve alanı gösterdi.

«Şuraya bak hele! Görülecek şey doğrusu!» dedi.

Sendika lideri,

«Evet — öyle sanırım.» diye cevap verdi. «Ama aynı zamanda da Ağustos'un 22'si.»

«Bu, mücadele bitti anlamına gelmez.»

«Gelmez ha? Öyleyse ne anlama gelir? Önümüzdeki birkaç saatte ne yapabiliriz?»

«Bir yol bulup infazı erteletebiliriz. Yirmi dört saatlik erteleme bile yeter. O süre içinde Federasyon başkanlarına yeniden ricada bulunuruz. Sacco ile Vanzetti'yi ve bu arada bizi de kurtarabilecek tek şey, Amerikan işçi hareketidir.»

«Neymiş o hareket?»

«Genel grev.»

Sendika lideri, hemen hemen öfkeli bir tonla,

«Sen düş kuruyorsun.» dedi.

«Öyle mi? Öyleyse, bu gerçekleşecek bir düş.»

«Peki ya infaz ertelenmezse?»

«Ertelenmesi gerek.» diye Başkan diretti.

«Ben olsam ötekilere genel grevden hiç söz etmem, çünkü bu düşten başka bir şey değil. Gerçekleştirilemez ve genel grev çağrısında bulunacak olursak, bindiğimiz dalı keseriz.»

«Öyleyse ölmelerine göz mü yumacaksın?»

«Onları ben mi öldürüyorum? Ama kurduğumuz

düşler onları kurtarmaya yetmez.» Union Alanı'nı gösterdi. «Al işte, şu anda bütün yapabileceğimiz bu. Aç telefonu, Massachusetts Valisine bağış dileğinde bulun. Ama genel grev düşleme. Bu tür işleri yapabilecek olanlar satıldılar, hem de kaç kez. Kendilerini de işçilerini de sattılar ve genel grevin başını çekebilecek sendikalar ezildi, kanla yıkanıp yok edildi. Artık düş kurmaktan vazgeç.»

Başkan, «Ben yine de düşleyeceğim.» dedikten sonra sustu ve kendi düşüncelerine daldı.

Bir süre ikisi de tek söz etmeden aşağıdaki gösteriyi izlediler. O sırada New York'taki İtalyan yapı işçilerinin en önde gelen liderlerinden biri de onlara katıldı. Daha sonra, on yıldır Indiana Eyaletindeki Gary'de sendikayı örgütlemeye çalışan ve New York'a bu sabah gelmiş olan bir çelik işçisi ile Montana bakır madenlerinden iki işçi daha geldiler. Bakır madeni işçileri New York'a birkaç saat önce gelmişlerdi. İkisi de oldukça genç sayılırdı. Uzun, katı yüzleri maden pisliğinin lekeleriyle kaplıydı ve derileri kuruyup çatlamıştı. Butte'den buraya kadar onca yolu trenle gelmişler, kimi bagaj vagonunda, kimi yük vagonunda, kimi zaman da vagonların altındaki rodlara tutunarak New York'a varmışlardı. Belki randevularına tam zamanında yetişememişlerdi, ama Başkan'a söz verdikleri saati de pek fazla aşmamışlardı. Başkan'ın elini içtenlikle sıktılar. Bu arada onu belirgin bir merakla süzüyorlardı. Çünkü Başkan hakkında çok şey duymuşlar, ama bugüne kadar hiç görmemişlerdi. Başkan da onları uzaktan iyi tanıyor ve dağlık eyaletlerdeki bakır ve gümüş madenlerinde çalışan işçileri örgütlemek için beş yıldır nasıl çalıştıklarını da çok iyi biliyordu. Katı bir okulda yaşamı öğrenmişler ve bunun doğal sonucu olarak da, okuldan katı insanlar olarak çıkmışlardı.

Zaman ilerledikçe, başka sendika liderleri de gruba katıldı. Şimdi Başkan'ın odasında on iki kişiden fazlaydılar. Bir kundura işçisi, Demiryolu Derneği'nden bir Zenci, çamaşırhane işçileri sendikasından bir başka Zenci gelmişti. Kuyumculardan, şapkacılardan, fırıncılardan da gelenler vardı. Başkan'ın görüşüne göre bunların hepsi bir arada oldukları zaman, bu 1927 yılının 22 Ağustos günü böyle alelacele toparlanabilecek en seçkin bir sendika temsilcileri grubunu oluşturuyordu.

Başkan toplantıyı açtı, ama konuşurken kendini tutamıyor, arada bir gözünü pencereye çeviriyordu. Sözleri de hareketleri gibi tedirgindi ve saatin çok ilerlediğini tekrarlayarak odada bir yukarı bir aşağı dolanıyordu.

«Bir hafta ya da bir ay önce toplanmamız gerekirmiş.» dedi. «Bir kısmımız toplandık ve elimizden geleni yaptık.» Konuşurken dili çalıyordu. Sesi, bir başka çağın, bir başka yerin vurgulamasıyla çınlıyordu. Fakat odadakilerin hepsinin dilinde, hepsinin konuşmasında göçmenliğin, göçebeliğin izleri vardı.

Başkan,

«Her neyse, bugün toplandık.» diye sözünü sürdürdü. «Anlayabildiğim kadarıyla, bugün son gün. Bu işler hep böyle olur. Sonun gelebileceği hep olanaksız görünür de, son geldiği zaman da şaşırır kalırız. Sabahtan beri ne yapabileceğimizi düşündüm, daha da kesinlikle bilmiyorum. Adamlarımız işi bıraktı. Çoğu da aşağıda Union Alanı'ndalar. Elbise ve palto terzilerinden çoğu da işi bıraktı — ama bu yeterli olmaz. Hiç bir şeyi de değiştirmez. Bütün gece gözümü kırpmadan ne yapabileceğimizi düşündüm.»

Çelik işçisi,

«Ne yapabiliriz?» diye sordu. «Önümüzde ancak birkaç saat kaldı. Birkaç saat içinde dünyayı tersine çe-

viremezsiniz ya. Bizim buradaki eylem, Avrupa'nın birtakım yerlerinde yapılanlar gibi değil. Çelik fabrikalarında çalışan bizler, kafalarımız yarılana kadar dayak yedik ve artık fısıldaşarak konuşuyoruz. Şimdi ne yapabiliriz ki?»

Fırıncılar sendikasından gelen adam,

«Belki de yeterinden fazla fısıldaştınız.» diye karşılık verdi. «Hey tanrım! Başlarımız önümüzde yürümenin, fısıltıyla konuşmanın hiç sonu gelmeyecek mi?»

Başkan,

«Belirli bir açıdan bakarsak, belki de sonu gelir.» dedi. «Bu iki insanın bu gece neden ölüme gittiklerini kendime sorup duruyorum. Soruma, bir tek şeyin dışında başka cevap bulamıyorum — onlar bizim için ölüyorlar, sizin ve benim için, işçilerimiz için, dikiş ve çelik işçileri için ölüyorlar. Konuyu apaçık ve dobra dobra söyleyeceğim. Patronlar korkuyor — ama sizden ve benden değil. Keşke sizden ve benden korksalar! Ama değil. Dünyanın dört bucağında harekete geçen, kaynaşan, tersine dönen her şeyden korkuyorlar. Halkın Rusya'da yaptığı şeyden korkuyorlar. Rusya'dan kızıl bir ses yükseliyor ve patronlar bu sesten hoşlanmıyorlar. Onun için bu sefer gösterilerini bize yaptılar. Bize diyorlar ki, Sacco ile Vanzetti elimizde ve sizler — durmadan örgütlenmiş işçilerden, örgütlü işçilerin gücünden söz eden sizler, istediğiniz kadar bağırıp çağırsanız da, protesto etseniz, ağlasanız, tepinseniz de, zerre kadar yararı olmayacak. İstediğiniz kadar bağırın! Bu gece Sacco ile Vanzetti ölecek ve herkes dersini alacak. Düpedüz böyle. İşte ben durumu böyle görüyorum.»

Bakır işçilerinden biri,

«Gerçekten de öyle.» dedi. «Kardeşler, bu hep böyle oldu. Eldivenlerini çıkarıp, bize çıplak yumruklarını gösterdiler hep.»

Yapı işçilerini örgütlemeye çalışan ve satmalınamadığı için iki ay önce kafatası çatlatılan İtalyan bir şey söyleyecek gibi duruyordu. Oysa Başkan başıyla ona işaret edip söz verince, İtalyan hayır anlamına kafasını salladı ve sesini çıkarmadı. Dikiş sanayi sendikasının lideri ağır ağır ve sözcükleri özenle seçerek konuşmaya başladı.

«Arkadaşlar, bugün bize, konuşmanın nasıl pahalıya malolan bir lüks olduğunu öğretiyor. Konuşmayı huy edindik. Oysa konuşarak geçirdiğimiz dakikalar bir daha yerine gelmez. Artık sonuna geldik. Bir şeyler yapmamız gerektiği kanısındayım. Ne yapılabileceğini, nasıl yapılabileceğini bilmiyorum. Bunu sizin söylemenizi bekliyorum. Burada uzaktan, ülkenin çok uzak köşelerinden gelmiş kardeşlerimiz var. Onların bulundukları yerlerde de kendileri gibi milyonlarca işçi var. Bu işçiler Sacco ve Vanzetti için ne düşünüyorlar ve ne yapacaklar?»

Çelik işçisi,

«Şu anda ne yapabilirler?» diye sordu. «İşçiler hakkında konuşmak, onların neleri bilmeleri gerektiğini söylemek kolay. Ama işçinin kafası yarıldı, midesi göçtü ve ağzını açacak olursa Rus casusu olacağını da gazetelerde okudu. Biz iki hafta önce adamlarımızı greve çağırdık. Kimi işi bıraktı, kimi de bırakmadı. Ellerindeki aletleri bırakıp Sacco ve Vanzetti için greve gidenler, bunun bedelini ödediler. Bugün çoğu karılarının karşısında oturmuş, acıkan bir çocuğun ne gibi sesler çıkardığını dinliyor. Ve bu gece Sacco ile Vanzetti ölecek. Kaç saat kaldı? Sendikalarımız olsaydı, Fransa'daki gibi büyük, güçlü örgütlerimiz olsaydı, harekete geçerdik. Ama yok ve kendimizi aldatmanın da anlamı yok. Federasyonun iyi ve güçlü bir sendikası olduğu yerlerde de suratımıza gülüp alay ediyorlar ve bu alla-

hın belası İtalyanların başlarına geleni hak ettiklerini söylüyorlar. İşte durum bu.»

Bakır işçilerinden biri umutsuzca, hırsla sordu:

«Buradaki liman işçilerinden ne haber? Şu anda bile işi bırakacak olsalar, yine de yararı olur. Burası yeterinden fazla suskun. Koca kent kılını kıpırdatmadan duruyor. Aşağıda alandaki insanlar bile kıpırdamıyorlar. Onlar böyle kıpırtısız durdukça hiç bir şey olmaz. İsterseniz yarım milyon işçiye işi bıraktırın, onlar yürüyüşe geçmedikçe dünya tersine dönmez. Anlayamıyorum. Neden böyle hareketsiz duruyorlar? Onları harekete getiremez misiniz? Bu iki insanın, bu gece bizim için öleceklerinden söz ettiniz. Biraz daha açık konuşacağım arkadaşlar. Ben bu kenti bilmem. Burada işler nasıl yürür anlamam. Ama bizim olduğumuz yerde, her şey açık seçik ortada. O yüzden her şeyi bir yana bırakmaya ve New York'a gelmeye karar verdik. Belki tartışabilir, ayağa kalkıp bu böyle olmalıdır deriz diye düşündük. Geride kalan saatler ve dakikalar sayılı olunca, insan put gibi duramaz.»

Başkan hüzünlü bir sesle,

«Ben saatleri de dakikaları da saydım.» dedi. «Ben de senin duygularını paylaşıyorum, arkadaşım. Burada kendi kendimizle didişmeyi biliyoruz da, aşağı inip, on bin kişiyi nasıl yürüteceğimizi bilmiyoruz. Yürümeyi kendileri istemeliler. Bunun için de, yürümeye başladıkları zaman alanı çevreleyen yapıların üstündeki makinelilerin ağızlarını açarak onları çiğneyip yutmayacağına kendilerini inandıracak bir durum gerekli. İnsan yavaş yavaş öğreniyor. Hem öylesine yavaş ki, hırsından başını vurup ağlamaklı olursun. Ama yine de çok az öğrenirsin ve engelleyemediğin bir şeyin engellenmesi gerektiğini haykırmak da hiç bir işe yaramaz. Belki bir şeyler yapabiliriz sanıyorum, o da ancak infaz ertelenirse.»

Bu kez İtalyan konuştu. Önlerindeki kısa sürede çok şey yapılıp yapılamayacağını kimsenin bilmediği görüşüne o da katıldı. O da Başkan gibi ağır ağır konuşuyor, başka bir dilden ve başka bir kültürden oluşan düşüncelerini ve sözcükleri düzene sokmaya çalışıyordu. Ellerinden geleni, kuşkusuz yapacaklarını söyledi. Massachusetts Valisine ve Birleşik Devletler Başkanı'na telgraf çekilmeli, telefonun etkili olabileceği yerlere telefon edilmeliydi. Hatta şimdi, geriye kalmış şu birkaç saat içinde işçilere de gidilebilirdi. «Peki ama,» diye sözünü sürdürdü. «Başvurduğumuz her yol boş çıkar ve Sacco ile Vanzetti ölürse ne olacak? Benim yüreğim sızlayacak sanırım. Belki Sacco'nun karısı kadar, çocukları kadar acı çekmeyeceğim, ama yine de acı duyacağıma inanın. O zaman dünyanın sonu mu gelecek? Onlar boşuna mı ölüyorlar? Bu yenilgi midir? Biz bir hiç uğruna ezilmiş, suratlarına tükürülmüş kişiler mi olacağız? Hayır. Ben diyorum ki, savaş sürer. Belki yarın yeniden toplanır ve bunu yarın konuşuruz. Eğer yarın ölmüş olurlarsa, o zaman aramızda onların anısına sıcacık bir yer ayırırız. Benim diyeceklerim bu kadar. Tamam mı?»

Ötekiler ona baktılar. Aralarında, dikiş işçisi, ufak tefek, çalışmaktan yıpranmış bir kadın vardı. Kadın da ona baktı. Soluk mavi gözleri yaşla doluydu ve yaşlar yanaklarından aşağı süzülüyordu.

«Haklısın, kardeş.» dedi kadın. «Haklısın.»

Bir süre sessiz oturdular. Sonra bakır işçilerinin iki temsilcisi yerlerinden kalktılar, pencereye gittiler, Union Alanı'na baktılar. Şimdi alanı büyük bir insan kitlesi dolduruyordu. İki bakır işçisi, saygı duruşunda bulunuyormuşcasına suskun onlara baktılar. Bir yandan alanı seyrederken bir yandan da Başkan'ın önerisini dinliyorlardı. Başkan, infaz erteletilebildiği takdir-

de, hepsinin birden kent işçilerine genel grev çağrısında bulunabileceklerini, ulus çapında bir protestoya gidilebileceğini ve Union Alanı'ndan Hükümet Sarayı'na büyük bir yürüyüş düzenlenebileceğini söylüyordu. Böylece tasarıları, düşleri ve umutları sözcüklere yüklenmiş oldu. Bu söylenenler, bir ölçüde kendi güçlerini aşıyordu ve bakır işçileri teptikleri uzun yoldan, arkada bıraktıkları ve sille tokat yürütmüş oldukları mücadeleden yorgundular. Oysa orada durmuş, Union Alanı'ndaki insan kitlesine bakarlarken, güçlerinin ve sağlıklarının yeniden yerine geldiğini duydular ve Başkan'ın önerdiği eylemde bir umut pırıltısı görmeye başladılar. Şu anda yeniden damarlarına dönen güç, kendi güçleri ve kendileri gibi olanların güçleriydi. Ve bu eylemi, büyük halk kitlesinin sarsıcı atılımını, gerçekleştirilir ve sonuna vardırılırsa önünde durulamayacak olan eylemi hiç değilse kurgularında yaşadılar.

Saat beşte Yargıç sinirli bir tavırla karısına sordu:

«Daha gelmedi mi bu adam? Neden gelmediğini anlamıyorum doğrusu. Saat beşte burada olacağını söylemişti.»

Karısı,

«Ben de senin neden bu kadar sinirlendiğini anlayamıyorum.» diye cevap verdi. «Birkaç dakika geç kalsa ne çıkar — bir işe takılmıştır.»

«Öyle ya. Ne zaman ona bir işimiz düşse, bir yere takılır. İşimiz olmadığı zaman da buraya damlar. O zaman hiç bir yere takıldığı yok. Evet, burada bulunmasının hiç gereği yokken mutlak buraya gelir.»

Yargıcın karısı,

«Bugün sinir bozucu bir gün.» dedi. «Üstelik içerisi çok sıcak. Neden terasa çıkmıyorsun? Hem o zaman papazı gelir gelmez görürsün. O da neredeyse gelir.»

Yargıç terasa çıkmaya karar verdi. Bu iyi fikirdi doğrusu. Teras serin olurdu. Karısı terasa soğuk limonata ile papazın sevdiği fındıklı kurabiyelerden getireceğini ve papaz gelince de rahat rahat konuşsunlar di-

ye onları yalnız bırakacağını söyledi.

Yargıç eski tarzda yapılmış, geniş terasa çıktı. Hasır koltuklardan birine oturdu. Teras gölgelik ve serindi, üstelik gözden de uzaktı. Çünkü terasın çevresi uzun bambularla kaplanmıştı. Bambuların arasından ışık sızıyor, ama dışardan bakanlar içeriyi göremiyorlardı. Yargıç hasır koltuğun arkasına yaslandı, kendini toplamaya çalıştı. Bugün sol göğsünün altına birden sancı girmişti. Sancı saplandığı anda Yargıcın aklına ilk gelen, «İşte, bütün o zor günlerin, bütün çektiklerimin sonu geldi şimdi.» demek olmuştu. Sonra hemen doktor çağırdılar. Doktor, Yargıcı uzun uzun muayene etti, bunun gaz sıkıştırmasından başka bir şey olmadığını, sabah kahvaltısında yediği bir şeyin dokunmuş olabileceğini söyledi.

Bunun üzerine Yargıç doktora,

«Bugünün nasıl bir gün olacağını biliyorsunuz.» dedi.

Doktor da,

«Sanırım yorucu ve sinir bozucu bir gün olacak.» diye karşılık verdi.

«Hem de nasıl sinir bozucu, hem de nasıl.» dedi Yargıç. «Artık genç değilim. Bu devirde erdemi nasıl ödüllendirdiklerini görüyorsunuz, sanki kocamış bir köpeğe kemik atar gibi. Yargıç olmayıp da doktor olduğunuza şükredin.»

Doktor,

«Herkes kendi mesleğinin zorluğunu bilir.» dedi. «Benim mesleğim de pek matah değil.»

Yargıç şimdi hasır koltukta oturmuş bunları düşünürken, günün büyük bölümünü atlattıklarını ve birkaç saat sonra 22 Ağustos'un geçip gideceğini sırtından bir yük atarcasına anımsadı. Her şey söylendikten, her şey yapıldıktan sonra, Yargıç başkalarına oranla bu çetin

dönemi daha serinkanlılıkla geçiriyor sayılırdı. Kuşkusuz evin kapısına dikilen iki polisin bu serinkanlılıkta payı vardı. Ama Yargıcın bugün karşılaştığı sarsıcı tehditler fiziksel, somut tehlikeler olmaktan çok, ruhsal sarsıntılardı. Sabah postasından çıkan yüzlerce mektup, Yargıcın sağlığını değil, huzurunu bozmuştu. Bu mektuplardan ancak birkaçını okumuştu, ama öteki mektupların da aşağı yukarı bunların eşi olacağını kesinlikle biliyordu. Mektupların kendisini tehdit eden ve iki adamın canlarının bağışlanmasını isteyen anlatımı öylesine birbirine benziyordu ki, insan bu mektupların hepsini bir araya gelmiş birkaç kişinin yazdığını sanabilirdi. Mektuplardan daha önemlisi ise, kimin gönderdiği belirtilmeden Yargıca postalanmış birtakım dergilerdi. Davadan ve dolayısıyla Yargıçtan söz eden bir yazının bulunduğu bir dergi, bu yazının olduğu sayfa dışa katlanarak postalanmıştı. Kendi adının çevresine derenkli kalemle kalın bir çizgi çevrilmişti. Başka bir dergide de kendi adı beceriksizce çizilmiş kırmızı bir okla işaretlenmişti. Bu sabahki postadan da böyle bir dergi çıktı. Yargıcın «kasap kâğıdı» dediği kaba kâğıda basılmış olan bu dergideki yazıda adı hem okla gösteriliyor, hem de çevresi çiziliyordu. Yargıç, hiç istemediği halde kendini tutamayarak yazıyı okumaya başladı ve sonuna kadar okumadan elinden bırakamadı. Yazıda şöyle diyordu:

«İnsan, Yargıcın 22 Ağustos gününü nasıl geçireceğini merak etmekten kendini alamıyor. Bir kutlama töreni mi düzenleyecek? En yakın, en iyi dostlarından birkaçını çağırıp, yüz yıl önce bu kutsal topraklara getirilmiş New England şarabı açarak, kunduracı ile balıkçının ölümleri şerefine kadeh mi kaldıracak? Yoksa Yargıç bütün günü yalnız başına geçirip, kendi açısından doğru gördüğü ve kendi vicdanının onayladığı bir

ödevi yerine getirmiş olmanın hazzını mı yaşayacak? Belki de Yargıç, hergünkü programını sürdürecek, dürüst bir adamın doğruluk zırhına bürünmüş olarak bugünün öteki günlerden ayrı olmadığını söyleyecektir.

«Yargıç bugünü nasıl geçirmeye karar verirse versin, ona gıpta etmiyoruz. **Şan ve şeref yolu da sonunda mezara varır,** diyen şair ne güzel söylemiş. Yargıç, 22 Ağustos Pazartesi gününü nasıl geçirmeye karar verirse versin, bütün gün boyunca kendisinin de bütün erkekler ve kadınlar gibi ölümlü olduğu bilincini yaşayacaktır. Kafasının içinde bir yerlerden hep şu sesi duyacaktır : **Yargılama, ola ki sen de yargılanırsın.»**

Yargıç bunu okuyunca önce sinirlendi ve bu sinir savaşını açan derginin hangi kızıl, hangi komünist, hangi radikal, hangi sosyalist ya da hangi anarşist dergi olduğunu anlamak için hışımla sayfaları karıştırdı. Sonra büyük şaşkınlık içinde, okuduğu yazının, kendi mezhebine çok yakın olan bir Protestan mezhebinin ulusal dergisinde yayımlanmış olduğunu gördü. İşin böyle oluşu, öylesine tedirginlik veren, öylesine sinir bozan bir gerçekti ki, yazı Yargıcın kafasından hiç çıkmadı ve artık dayanamayacak noktaya gelinceye kadar onu rahatsız etti. Yargıç daha fazla dayanamayacağını anlayınca, kendisinin sürekli gittiği kilisenin papazına telefon etti ve papazla görüşmek istediğini söyleyerek gelip gelemeyeceğini sordu. Papaz o gün çok işi olduğunu ve randevuyu akşamüstüne bırakmalarının Yargıca uygun düşüp düşmeyeceğini öğrenmek istedi. Yargıç da Papazın akşam beşte gelmesini ve birlikte yemek yemelerini kabul etti. Bu, öğleden önce oldu. Yargıç Papazla telefonda konuşurken, önündeki saatlerin yeni zorluklar, yeni sorunlar getireceğini hiç düşünmedi.

Oysa öğleden sonra, Yargıcın sandığından çok başka oldu. Yaşam, Yargıcın yakasını bırakmadı ve bütün

gün boyunca mesajlar, telgraflar, özel ulak mektuplar ve telefonlar peşpeşe yağdı. Yargıç, kendini her ne kadar doğruluk zırhına bürürse bürüsün, yine de epey sarsıntı geçirdi. Saat beşte, yani şu anda, Yargıç bir dostun, bir din adamının avutmalarına gereksinen tedirgin bir adam durumundaydı. Bu nedenle, bahçede bir ayak sesi duyunca haklı olarak sevindi ve Papaz terasın loşluğuna girince de Yargıç onu bugüne kadarki ilişkilerinin gerektirdiğinden de aşırı bir sevinç, şükran ve heyecanla karşıladı. Papaz, bugünün Yargıcın yaşamında olağanüstü bir gün olduğunu biliyordu ve ihtiyarın her türlü beklenmedik veya alışılmamış davranışını hoşgörüyle karşılamaya hazırdı.

Yargıç, Papazın elini dostça sıktı ve onu büyük hasır koltuklardan birine buyur etti. Papaz koltuğa oturdu. Hasır şapkasıyla bastonunu da, üzerinde gazete ve dergilerin yığılı olduğu alçak masaya özenle yerleştirdi. Hizmetçi elindeki tepside limonata sürahisini, bardakları ve kurabiyeleri getirince, Yargıç ikisine de birer bardak limonata koydu. Papaz da alnındaki teri kurulayarak, soğuk limonatayı içti. Sonra fındıklı kurabiyelerden aldı, ısırdı ve kurabiyenin çok güzel olduğunu söylerken hazla gülümsedi.

«Hanımınızın limonatasını da severim.» dedi. «Çok taze oluyor — başkalarının yaptığı limonata hep bir hafta beklemiş de bayatlamış gibi olur. Yazın herkes limonata yapar da, böyle yeni sıkılmış limon tadını çok az kişinin limonatasında bulursunuz. Limon sağlığa yararlıdır derim hep. Limonata içmek, yaz sıcağının getirdiği rahatsızlığı atmak için bire birdir. Ayrıca, derler ki, limonata başdönmesine, baygınlığa, iştahsızlığa da iyi gelirmiş—»

Papaz, bir yandan limonata içip kurabiye atıştırırken böyle havadan sudan konuştu. Her şeyi iyi ve ay-

dınlık yanından görmeyi seven neşeli bir insan olarak tanınırdı. Bu davranışı da ününü doğruluyordu. Papazın görünüşü, Yargıcın kendini yiye yiye kurumuş görünümüne çok ters düşüyordu. Çünkü Papaz toparlacık bir adamdı. Göbeği iyiden iyiye büyüktü. Yanakları da dalından yeni koparılmış elma gibi yusyuvarlak ve parlaktı.

Yargıç, bir süre sabırla Papazı dinledi. Ama sonunda bu ardı arkası gelmez gevezeliğe daha fazla dayanamayacağını anlayınca, kendini tedirgin eden bazı konuları görüşmek istediğini Papaza söyledi.

Papaz kaşlarını kaldırarak,

«Tedirgin eden mi?» diye sordu. «Konuşmamızın başında bir an duralım, soruşturalım ve birtakım ters kavramları yerine oturtalım. Sizin tedirginlik duymanız için en ufak bir neden olamaz. Tıpkı papazlık gibi, yargıçlık da Tanrının isteğinin bir uzantısı olarak alınmalıdır. Yargı olmazsa anarşi olur. Papaz olmazsa dinsizlik olur. Biz ikimiz de sürüye yön veren, onu koruyan çobanlarız. Bizim benzerliklerimiz, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Siz öyle düşünmüyor musunuz, efendim?»

Yargıç,

«Ben durumu hiç bu biçimde değerlendirmemiştim.» dedi.

Papaz,

«Öyleyse şimdi değerlendirin. Mutlak değerlendirin.» diyerek limonatasını yudumladı.

Yargıç,

«Yine de ne durumda olduğumu anlarsınız.» dedi. «Bu dava yedi yıldır sürüklendi. Dava başladığından bu yana çöktüm, ihtiyarladım. Huzurum kaçtı. Şimdi nereye gidersem gideyim, beni gösterip fısıldaşıyorlar. **'O mu? Evet, anarşistleri mahkûm eden işte bu.'** diyorlar.»

Papaz, yatıştırıcı bir tavırla,

«Ne var bunda?» dedi. «Siz olmasanız bir başkası mahkûm edecekti. Ama Tanrının isteğiyle kader sizi seçti. Yargıç makamında birisinin oturması gerekiyordu, siz seçildiniz. Onları suçlu bulan siz değildiniz, jüriydi ve jüri bir kez suçlu bulduktan sonra, sizin hüküm vermeniz sadece yeminli ve vakur görevinizi yerine getirmek oldu. Her şeyin madde ile değerlendirildiği bu çağda kendilerini aşırı maddeciliğe kaptırmış kişiler,» diye sözünü sürdüren Papaz bir an durdu, bir kurabiye daha aldı ve bardağını yeniden dolduran Yargıca başıyla teşekkür ettikten sonra sözü bıraktığı yerden aldı. «sizin verdiğiniz hükümden sonra hüküm olmayacağını söylüyorlar. Oysa son hüküm henüz verilmedi. Bu iki adam bir başka parmaklığın daha önünde duracaklar. Yargıç yerinde bir başkası oturacak ve onların anlatacaklarını, onların yakarmalarını dinleyecek. Siz ödevinizi yaptınız, efendim. Başkası bundan fazlasını yapabilir mi?»

«Söylediklerinizi içime huzur veriyor. Ama bir de şuna bakın,» diyen Yargıç, din dergisindeki renkli kalemle çizilmiş yazıyı gösterdi.

Papaz yazıyı okudu ve öfkeyle parladı.

«Hah!» dedi. «Bunu yazan adamı görmek isterdim. Bu adamı görmek, hakkında bir şeyler öğrenmek, ne biçim Hıristiyan olduğunu anlamak isterdim. Yargılama diyor, ama bunu söylerken kendi de yargı veriyor. Bu adamın inancından da, mesleğinden de kuşku duyarım.»

«Öyleyse, bu yazıyı bir çeşit resmî tutum olarak görmüyor musunuz?»

«Resmî tutum mu? Ne münasebet efendim, ne münasebet!»

Yargıç,

«Biliyor musunuz,» dedi. «Uykularım bozuldu, çok

kötü düşler görüyorum. Dehşet verici düşler. Ama bu *vicdan azabı* değil. Böyle bir düşünceyi saçma bulurum.»

Papaz yeniden kurabiyelere uzanarak,

«Haklısınız.» dedi. «Saçma bulmakta haklısınız.»

«Vicdanım temiz. Yaptığıma pişman değilim. Eldeki kanıtları iyice inceledim, uzun uzun düşündüm. Fakat iş, kanıt sorunundan daha derine vardı. Size bir şey diyeyim mi, papaz efendi, bu iki adama ilk bakışta suçlu olduklarını anladım. Bunu yürüyüşlerinden, konuşmalarından, karşımda duruşlarından sezinledim. Suçlu oldukları her yanlarında, her hareketlerinde apaçık yazılıydı. Yedi yıldır, avukatları akla gelebilecek her girişimde bulundular. Her türlü itirazı yaptılar. Benden başka kim bu itirazları, bu istemleri benim kadar sabırla dinleyebilirdi? Reddettiğim bir tek istem oldu mu? Ama ilk günkü görüşümü nasıl değiştirebilirdim?»

«İlk görüşünüzün aksine bir kanıt ortaya çıkmadıkça, bunu değiştiremezdiniz kuşkusuz.»

Yargıç yerinden fırladı ve terasta bir aşağı bir yukarı dolanmaya başladı. Öfkeyle,

«Bir şey daha var.» dedi. «Biliyor musunuz, ne düşünüyorum? Biliyor musunuz bana nasıl geliyor? Bana öyle geliyor ki, bu iki adam kendi karanlık amaçları adına ölümü sevinçle karşılıyorlar, ölümü istiyorlar. Başlangıçta bu iki adamın sadece bir düşüncesi, bir isteği vardı — Bugüne kadar kurduğumuz, geliştirdiğimiz, değer verdiğimiz, saygı duyduğumuz ne varsa tüm varımızı yoğumuzu yıkmak, devirmek, bir yana atmak. Bizim günlerimizden kalma New England'a bakarken, ağaçların gölgesindeki evlere, yeşil bahçelere, temiz yüzlü, parlak gözlü çocuklara bakarken, bütün bunların meşaleler ve alevlerle yok edileceğini düşünerek ürperi-

yorum. Eskiden beri bizim olan bu topraklarda bir şeyler oldu. Yabancılar geldi. Esmer tenli, iğrenç, korkak, gözünüzün içine bakmaktan ürken adamlar. Buraya kendi dillerini getirdiler, ahır gibi kulübelerde oturmaya başladılar ve ülkenin dört bucağına suratlarındaki karanlığı yaydılar. Onlardan nasıl da nefret ediyorum! Onlardan böyle nefret etmem yanlış mı?»

Papaz,

«Nefret beslemek, korkarım ki yanlıştır.» derken bunu söylemek zorunda kaldığına pişman olmuş gibiydi.

Yargıç,

«Sizin bakış açınızı anlıyorum.» diyerek terası arşınlamaya devam etti. «Ama komünistlere, sosyalistlere, anarşistlere ne buyrulur? Tutun ki, mahkemeler onların elinde. O zaman sizin ve benim gibi insanlar için, ya da onlardan önce bu ülkede yaşayanlar için ne ölçüde adalet olur? Temiz bir ses, ya da insanın gözünün içine kaçınmadan bakan bir çift mavi göz görsünler, hemen ölüm dansına başlayıverirler. Bu yabancılar o lanet olası kışkırtıcılıklarıyla, o lanet olası bildirileriyle buraya geldiler, kendi halinde çalışıp gidenlerin arasına huzursuzluk, hoşnutsuzluk tohumları ektiler, kardeşi kardeşe düşürdüler. Her yere sokulup, **'Daha çok ücret! Daha fazla para! Patronlar kötüdür! Onun sahip olduğu şeyler neden sizin olmasın?'** diye fit soktular. Eskiden huzur ve hoşnutluk olan yerlerde, şimdi sadece nefret ve mücadele var. Eskiden çiçek açan bahçeler, kuruyup çöle döndü. Bizim olan bu kutsal New England topraklarında Rusya'daki o lanet olası nefretin ve cehaletin, sürgün kamplarının, açlığın ve zorunlu çalışmanın yayılabileceğini düşündükçe, kanım tepeme çıkıyor, yüreğim duracakmış gibi oluyor. Öyleyse, benim ülkemin huzurunu bozanlar, Amerika adından ve

Amerika'nın geçmişinden nefret edenlerden benim de nefret etmem yanlış mı?»

Papaz,

«Şeytana hizmet edenlerden nefret etmek yanlış olmaz.» derken, yeniden avutucu olabildiğine, huzur verecek sözler söyleyebildiğine sevinç ve şükran duydu. «Bu noktada içiniz rahat edebilir. Yoksa Karanlık Prensi ile nasıl baş edebiliriz ki?»

Yargıç birden Papaza dönerek,

«Hiç yanlış yapmadım demiyorum!» diye haykırdı. «Bazı konularda aptalca, düşüncesizce davrandım. Ama böyle ufak tefek yanlışların bedelini ömrüm boyunca ödemek zorunda mı kalacağım? Sinirli olduğum bir sırada bu iki anarşist dürzüye böyle yapmakla iyi ettim diye bir söz kaçırdığım doğru. Sert konuşmuşsun diyeceksiniz, ama bu sözler dudaklarımdan dökülürken de katı duygular içindeydim. Üstelik bu sözleri kendilerine güvenilir, centilmen insanların yanında konuştuğumu sanıyordum. Oysa hiç de öyle değilmiş, konuştuğum insanların centilmenlikle uzak yakın ilgileri yokmuş. Daha ertesi gün, ne söylemişsem dört yana yayıldı. Şimdi de herkes benim kişisel nefretim ve kötü yürekliliğim yüzünden böyle davrandığımı ileri sürüyor. Gerçekten öte hiç bir şey olamaz. Bakın size söylüyorum papaz efendi, gerçekten öte hiç bir şey olamaz. Bu dava benim enerjimi eritip tüketti. Canımı verdim bu davaya. Sağlığım gitti. Bir daha ne zaman huzura kavuşacağım?»

Papaz çiğnemekte olduğu kurabiyeyi çabucak yutarak başını salladı.

«Bu konuda umutsuzluğa kapılmak olmaz.» dedi. «Zaman her şeyi iyileştirir. Zaman en büyük doktordur. Tanrıdan başka her şey, zamana yenik düşer. Bugün çevremize bakıyor, o andaki yargılamalarımızın,

kararlarımızın yükünü taşıyoruz ve kendi kendimize bu ağırlığın, bu acının hiç geçmeyeceğini, bundan hiç kurtuluş olmadığını söylüyoruz. Oysa bu insana özgü bakış açısıdır ve yanlış yapmak insana özgüdür. Tanrı ise, kendi bildiği yoldan acıları dindirir. Zaman, Tanrının acıları dindirmekle görevlendirdiği bir memurdur. Zaman, her şeyi iyileştirir efendim, buna kesinlikle inanabilirsiniz.»

Yargıç,

«Sözleriniz beni çok rahatlattı.» dedi ve dolaşmaktan vazgeçip hasır koltuğa oturdu. «Gerçekten çok huzur verdiniz bana. Bizlerin, yani benim, savcının, jüri üyelerinin ve hatta kamu tanıklarından çoğunun neler çektiğimizi, nelere katlandığımızı kimse anlayamaz. Bizleri yabancılardan nefret etmekle, İtalyanlara karşı önyargılı olmakla suçladılar. Bu adamlar bizim ülkemize geliyorlar, kin ve nefret tohumları saçıyorlar, ülkemizi kirletiyorlar, soygunculuk yapıyorlar, kılları kıpırdamadan adam öldürüyorlar ve biz bu yaptıklarına yapılmaz dediğimiz zaman da, önyargılı olmakla, taraflı olmakla, nefret beslemekle suçlanıyoruz. İnanın bana papaz efendi, bütün bunlar taşınması çok ağır bir yük oldu. Ve hiç kuşkusuz, ülkemizdeki her kötü niyetli, her yıkıcı fikirli, her Amerika'ya karşı insan, bu davaya dört elle sarıldı. Bu davayı, devlet otoritesini sarsmak, benim ve sayın Vali hazretleri gibi insanları suçlamak için kullandılar. Sayın Üniversite Rektörü'nü bile lekelemek istediler. Oysa onun incelemeleri de bizim vardığımız sonuçları, yani bu adamların adil bir biçimde yargılandıkları sonucunu doğruluyordu.»

Papaz,

«Yiğit olan her zaman yiğitliğinin bedelini öder.» diye başını salladı. «Ama ödevinizi dürüstçe ve gerektiği gibi yapmış olmakla avunabilirsiniz.»

Papaz elini cebine soktu. İncecik, son derece ustaca yapılmış altın saatini çıkardı, baktı, «Aman yarabbi.» dedi.

Yargıç,

«Ama yemeğe kalacaksınız, değil mi?» diye karşı çıktı.

Papaz,

«Ne yazık ki kalamayacağım.» diye içini çekti. «Yemeğe kalırım demiştim ama, işimin başına dönmem gerek.»

Aslında Papaz artık sabrını yitirmek üzereydi. Çünkü konuşma boyunca, vereceği vaaz kafasında biçimlenmişti ve Papaz aklına gelenleri unutmadan hemen yazmak zorunluluğunu duyuyordu. Yargıç onun yemeğe kalamadığına çok üzüldüğünü belirttikten sonra, konuşmalarının kendisine büyük huzur verdiğini de sözlerine ekledi. Papazı bahçe kapısına kadar geçirdi, sonra terasın serinliğine döndü.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Papaz gittikten sonra Yargıç hasır koltuğuna rahatça gömüldü, ayaklarını da bir tabureye uzattı. Kafasındaki düşüncelerden kopabilmek umuduyla heyecanlı bir roman aldı. Fakat terastaki ışık okumaya yeterli değildi. Yargıç zorla birkaç satır okuduktan sonra, kestirmeye başladı. Doğrusu istenirse, gün boyunca peşpeşe biriken gerilim Yargıcı çok bitkin düşürmüştü. Bu yorgunluk üzerine Papazın verdiği avuntuyla rahatlayan Yargıç hemen uykuya daldı. Ancak, gözünü kapar kapamaz uykuya dalmasına karşın, uykusu kısa sürdü ve deliksiz olmadı. Son zamanlarda sık sık olduğu gibi Yargıç karabasanlar görmeye başladı. Bu düşlerde genellikle geçmişteki olayları yeniden yaşıyordu.

Bu kez uykuya dalınca da, Yargıcın düşünceleri pek uzak geçmişte olmayan bir güne, bu yılın dokuz Nisan Cumartesi gününe, yani iki anarşist hakkında hüküm verdiği güne döndü. Aradan beş aya yakın süre geçmişti. Ama olay Yargıcın belleğinde derin izler bırakmıştı. Şimdi de yarı uyur yarı uyanık otururken, kendini yeniden kalabalık mahkeme salonundaki kürsüde gördü.

Kâğıtları önündeydi ve Yargıç, yedi yıl önce işlenmiş bir suç için, bu yedi uzun yılı hapiste geçirmiş iki kişi hakkında hüküm vermeye hazırdı. İki tutuklu salona girerlerken, Yargıç onlara nasıl da tuhaf tuhaf bakıyordu. Bu adamlar ona nasıl da yabancı geliyordu! Yargıç onların kim olduklarını ve neye benzediklerini neredeyse unutmuş gibiydi. Aradan bunca yıl geçtikten sonra, ikisi de Yargıcın belleğindeki kadar düşkün ve umutsuz görünmüyorlardı. Sanıkların oturdukları ve New England mahkemelerine özgü o kafese benzeyen barbarca parmaklıkların arkasına geçerken bile umutsuz, yıkkın görünmüyorlardı.

Yargıç elindeki çekiçle kürsüye vurdu ve Savcı ayağa kalkarak konuşmaya başladı:

«Sayın mahkemenin bugünkü oturumunda ele alacağı konu, 5545 ve 5546 sayılı iddianamelerle Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti aleyhlerine açılmış olan kamu davasıdır.

«Yüksek kurulunuzun da bildiği gibi, mahkeme tutanaklarına göre, 5545 sayılı iddianame ile açılmış kamu davasında Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti birinci derecede cinayetten sanık bulunmaktadırlar. Bu dava ile ilgili dosyalar tamamlanmış olduğu için mahkemenin karar vermesini talep ediyorum. Yasalar, verilecek hükmün infaz tarihini saptamayı mahkemenin ihtiyarına bırakmıştır. Bu maddeye ve savunma makamının isteğine göre, verilecek hükmün önümüzdeki Temmuz ayının onuncu günü ile başlayan hafta içinde infazını öneriyorum.»

Yargıç, Savcının görüşünü benimsediğini belirten bir tarzda başını salladı. Mahkeme kâtibi mahkûmlardan birincisine döndü ve,

«Nicola Sacco,» dedi, «size idam cezası verilmesine karşı bir diyeceğiniz var mı?»

Sacco ayağa kalktı. Konuşmadan önce uzunca bir süre Yargıcın gözlerinin içine baktı ve Yargıç, hiç istememekle beraber gözlerini önüne eğmekten kendini alakoyamadı. Sacco yumuşacık bir tonla konuşmaya başladı. Konuştukça sesi güçleniyor, ama tonu yükselmiyordu. Sanki o salonda değilmiş de, kendi kendine konuşuyormuş gibi bir tavırla şunları söyledi.

«Evet, diyeceklerim var efendim. Ben iyi bir konuşmacı değilim. İngilizceyi de iyi bilmiyorum ve bana söylediklerinden bildiğim kadarıyla yoldaşım Vanzetti daha uzun konuşacak. Onun için ona konuşma fırsatı vermek istiyorum.

«Ben bu mahkeme kadar zalim bir şeyi şimdiye dek ne gördüm, ne duydum, ne de tarihte okudum. Hakkımızda yedi yıl soruşturma yaptıktan sonra, bugün bile bize suçlu gözüyle bakıyorlar. Ve bu sayın baylar da bugün bizimle birlikte mahkemenin karşısına çıkmış olacaklar.

«Verilecek hükmün iki sınıf arasında verileceğini biliyorum — ezilen sınıf ve zenginler sınıfı. Biz insanları kitaplarla, yazılarla birbirlerine kardeş ediyoruz. Siz insanları kovuşturuyor, onlara baskı yapıyor ve onları öldürüyorsunuz. Biz her zaman insanları eğitmeye çalışıyoruz. Siz, bizlerle bir başka ulus arasında bir nefret uçurumu açmaya çalışıyorsunuz. İşte bugün ben bu nedenle, ezilen sınıftan olduğum için burada bulunuyorum. Siz ise ezen sınıftansınız.

«Siz çok iyi biliyorsunuz Yargıç bey — bütün yaşamımı, burada neden bulunduğumu çok iyi biliyorsunuz. Yedi yıl boyunca benim ve zavallı karımın hakkında kovuşturma yaptınız. Yine de bugün bizi ölüme mahkûm ediyorsunuz. Size bütün yaşamımı anlatmak isterdim, ama neye yarar? Söyleyeceklerimi zaten biliyorsunuz. Üstelik arkadaşım —yani yoldaşım—

konuşacak. O bu dili benden daha iyi biliyor. Ben de ona konuşması için fırsat vereceğim. Bütün çocukların dostu olan yoldaşım. Yedi yıldır bizi destekleyen, bizi savunan, bize güç vermeye çalışan, iyilik yapan onca insanı unutuyorsunuz. Onları umursamıyorsunuz. Bizi destekleyen halkın, yoldaşların ve işçi sınıfının arasında çok sayıda aydın insan da yedi yıldır yanımızda oldu, ama Mahkeme yine bildiğini okuyor. Hepsine, yedi yıldır bizden yana olan, yedi yıldır Sacco - Vanzetti davasına katılan bütün yoldaşlara teşekkür etmek isterim. Şimdi de arkadaşım Vanzetti'ye konuşma sırasını vermek istiyorum.

«Bir şey söylemeyi unuttum. Yoldaşım hatırlattı. Daha önce de dediğim gibi, Yargıç bütün yaşamımı biliyor ve hiç bir zaman suç işlemediğimi, suçlu olmadığımı da biliyor. Ne dün, ne bugün, ne de hiç bir zaman suçlu olmadım.»

Sacco sözlerini bitirdi. Mahkeme salonuna korkutucu bir sessizlik çöktü. Yargıcın düşünde bu sessizlik sonsuza dek sürmüş gibi geldi, oysa birkaç saniyeden uzun değildi. Sessizliği kâtip bozdu. Alışılmış bir görevi yapmanın kayıtsızlığı ve düzeni içinde ayağa kalktı, ikinci mahkûma işaret ederek sordu:

«Bartolomeo Vanzetti, size idam cezası verilmesine karşı bir diyeceğiniz var mı?»

Bu duygusuz soru ile Vanzetti'nin cevabı arasında bir sessizlik köprüsü uzandı. Vanzetti ayağa kalktığında önce bir şey söylemedi. Çevresini süzdü. Yargıca, savcıya, kâtibe ve dinleyicilere baktı. Vanzetti neredeyse insana yaraşmayacak bir serinkanlılık içindeydi. Ağır ağır, kendini zorlamadan ve heyecanlanmadan konuşmaya başladı:

«Evet. Suçsuz olduğumu söyleyeceğim. Sadece suçsuz olduğumu değil, ömrüm boyunca hiç hırsızlık et-

mediğimi, hiç adam öldürmediğimi, hiç kan dökmediğimi söyleyeceğim. Bunları söylemek istiyorum. Sadece bu kadar da değil. Sadece bize yüklenilen bu iki suçu işlemediğimi değil, sadece ömrüm boyunca hiç hırsızlık etmediğimi, adam öldürmediğimi, kan dökmediğimi değil, kendimi bildim bileli bütün yaşamımda yeryüzünden suçu yok etmek için mücadele verdiğimi de söylemek istiyorum.

«Bize yüklenilen bu suçları işlemediğim gibi, ömrümde hiç gerçekten suç işlemediğim gibi —ufak tefek günahlarım olmuştur, ama bunlar suç değildir—, bütün ömrümce suçu, yani bugünkü yasaların ve bugünkü ahlâkın suç saydığı şeyleri yeryüzünden yok etmek mücadelesi verdiğim gibi, bunların yanı sıra bugünkü yasaların ve ahlâkın haklı bulduğu ve kutsadığı suçu da, yani insanın insanı ezmesi ve sömürmesi suçunu da işlemedim. Ve burada bir suçlu olarak bulunmamın bir nedeni varsa, birkaç dakika sonra beni mahkûm etmeniz için bir neden varsa, o da işte bundan başka bir şey değildir.»

Vanzetti bir an durdu. Düşünceleri ve sözcükleri toparlamak istiyor olmalıydı. Vanzetti yeniden konuşmaya başlayınca, Yargıç onun neden söz ettiğini kavrayamadı. Sonra Vanzetti sözünü sürdürdükçe, Eugene Debs'in o sıskacık, yaşlı hayali sözcüklerden mahkeme salonuna giriverdi.

Vanzetti yumuşak bir tonda konuşuyordu :

«Doğduğumdan bu yana gördüğüm en iyi insandan, dünya durdukça duracak olan ve giderek insanların daha çok yakınlık duyacakları, daha çok sevecekleri insandan, iyilik ve fedakârlık bir değer olduğu sürece insanların yüreğindeki yerini koruyacak olan kişiden söz etmek istiyorum. Bu, Eugene Debs'tir.

«Eugene Debs, mahkemenin, cezaevinin ve jürinin ne

demek olduğunu gerçekten iyi bilirdi. Dünya olduğundan biraz daha iyi olsun istedi diye, çocukluğundan ihtiyarlığına kadar polis onun peşini bırakmadı ve sonunda onu hapishane öldürdü. Bizim suçsuz olduğumuzu o biliyor. Sadece o değil, dünyadaki bütün aklı başında, kafası çalışan insanlar da bizim suçsuz olduğumuzu biliyor. Sadece bu ülkedeki değil, başka ülkelerdeki insanlar da bizim yanımızda. Avrupa'nın en seçkin kişileri, en iyi yazarları, en büyük düşünürleri bizi savundular, bizim suçlu olmadığımızı göstermeye çalıştılar. Avrupa'nın bilim adamları, en büyük bilginleri, en büyük devlet adamları bizi savundular. Yabancı ülkelerin halkları bizi savundular.

«Jürideki birkaç kişinin, dünya serveti ve ünü pahasına kendi analarını bile suçlamaktan kaçınmayacak iki üç kişinin, bütün dünyanın haksız dediği ve benim de haksız olduğunu bildiğim bir şeye haklı demeleri doğru olabilir mi? Bütün dünyanın görüşüne ters düşen bu adamların görüşü doğru olabilir mi? Bunun doğru mu yanlış mı olduğunu bilecek biri varsa, o da ben ve şurada oturan adamdır. Yedi yıldır hapisteyiz. Bu yedi yıl içinde çektiklerimizi anlatmaya insan dili yeterli değildir. Oysa işte karşınızda titremeden durduğumu, dimdik gözlerinizin içine baktığımı, kızarmadan, benzim atmadan, utanç ya da korku duymadan durduğumu görüyorsunuz.

«Eugene Debs, iddia makamının bizim aleyhimize gösterdiği kanıtlarla hiç bir Amerikan jürisinin, tavukları öldüren bir köpeği bile —ya da buna benzer bir şey— suçlu bulmayacağını söylüyor.»

Vanzetti sustu, sözünü sürdürmeden önce Yargıcın gözlerinin içine baktı. Düşün, karabasan niteliğinde olan bölümü işte burasıydı. Oysa bu bakış gerçekten yaşandığı anda Yargıç buz gibi donuk bir kayıtsızlıkla oturmuştu. Vanzetti şöyle diyordu :

«Dünyada hiç bir yargıcın, sizin bize davrandığınızdan daha önyargılı ve daha gaddar olamayacağını kanıtladık. Bunu kesinlikle ortaya koyduk. Yine de bizi yeniden yargılama istemini reddediyorlar. Ta baştan beri, hatta bizleri görmeden önce bize karşı olduğunuzu biliyoruz. Bunu siz de yüreğinizde duyuyor ve biliyorsunuz. Daha bizi görmeden önce radikal olduğumuzu ve sonunda bizi haksız yere mahkûm edeceğinizi biliyordunuz.

«Görüşlerinizi açıkladığınızı, bize karşı olduğunuzu, bizi hakir gördüğünüzü trende, Boston Üniversite Kulübü'nde, Massachusetts, Worcester Golf Kulübü'nde dostlarınıza söylediğinizi biliyoruz. Bizim aleyhimize söylediklerinizi duymuş olanlar medeni cesaret sahibi olup da bunları açıklasalar —şimdi söyleyeceklerim için özür dilerim, çünkü yaşlı bir insansınız, ve benim de yaşlı bir babam var— belki şu anda siz de burada, bizim yanımızda yargılanıyor olurdunuz.

«Bugün tarihe geçmiş bir dönemde yargılandık. Bunu söylerken, o dönemin bizim ilkelerimizi savunanlara karşı, yabancı bir ülkeden gelmiş olanlara karşı bir öfke ve nefret histerisinin yaşandığı dönem olduğunu söylemek istiyorum. Ve bana öyle geliyor ki — daha doğrusu kesinlikle inanıyorum ki, gerek siz, gerekse savcı, jürinin hırsını, jürinin önyargısını daha da aleyhimize çevirmek için ellerinizden geleni yaptınız.

«Biz savaşa karşı olduğunuz için jüri bizden nefret ediyordu. Yapılan savaş haksız olduğu için ve kendisi bir başka ülkeye karşı kin duymadığı için savaşa karşı olan insan ile kendi yaşadığı ülkenin savaştığı ülkeden yana olduğu, yani casus olduğu için savaşa karşı olan insan arasında ayrım olduğunu da bilmiyordu jüri. Biz öyle insanlar değiliz. Savaş için gösterilen nedene inanmadığımız için savaşa karşı olduğumuzu savcı

pekâlâ biliyor. Biz, savaşın haksız olduğuna inanıyorduk ve aradan on yıl geçtikten sonra bugün buna daha da çok inanıyoruz, çünkü gün geçtikçe savaşın sonuçlarını ve getirdiklerini daha iyi anlıyoruz. Savaşın yanlış olduğuna bugün her zamandan daha çok inanıyoruz. Eğer burada durup bütün insanlığa, 'Dikkat edin, insanlık çiçeğini gömdükleri mezarın içindesiniz. Hem de ne için? Size bütün söylenilenler, verilen bütün sözler yalandı, aldatmacaydı, yutturmacaydı, suçtu. Hani nerede özgürlük? Size zenginlik getirmeye söz verdiler. Hani nerede zenginlik? Hani nerede refah? Sizi yücelteceklerini söylediler. Hani nerede yücelik?' diye seslenebiliyorsam, sanık sandalyesinde olduğuma sevinçliyim.

«Charlestown Hapishanesi'ne girdiğim günden bu yana, hapishanedekilerin sayısı iki katına çıktı. Öyleyse, savaşın dünyaya getirdiği ahlâk iyiliği nerede? Savaştan sağladığımız ruhsal gelişim nerede? Nerede can güvenliği? Nerede yaşamı sürdürmek için gereksindiğimiz şeylerin güvenliği? İnsan yaşamına saygı nerede? İnsanın iyi yönlerine, temelindeki iyiliğe duyulacak saygı ve hayranlık nerede? Savaştan önce hiç bugünkü kadar çok suç, bu kadar çok yozluk, bu kadar çok soysuzluk görülmemiştir.»

Mahkeme salonundaki adam — Yargıcın düşündeki adam, sözüne ara verdi ve Yargıç uykusunda inleyerek bir yandan bir yana döndü. Ne yaparsa yapsın sözün arkasını bu kez de, bundan sonraki düşlerinde de yine dinleyecekti.

Vanzetti, hüküm giymiş bir suçlunun değil, bir yargıcın tonuyla konuşarak sözünü sürdürdü:

«Savunma makamının, davayı sürdürmek amacıyla her türlü engellemeden yararlandığı söyleniyor. Bu doğru olmadığı için bunu söylemek de haksızlıktır. İddia makamı, yani kamu adına hareket eden Eyalet, hakkı-

mızda soruşturma yapmak için koca bir yıl harcadı. Yargılamanın sürdüğü beş yılın bir yılı, iddia makamının dava dosyasını hazırlamasıyla geçiştirildi ve yargıç önüne ilk çıkışımızdan önce koca bir yıl geçti. Sonra savunma makamı bir istemde bulundu ve buna cevap vermek için beklediniz. Mahkeme bittiği zaman ileri süreceğimiz bütün istemleri reddetmeye daha o zamandan kararlı olduğunuza inanıyorum. Cevap vermek için bir ay, ya da bir buçuk ay beklediniz ve kararınızı Noel akşamı, tam Noel akşamı verdiniz. Bizler Noel akşamı masalına, ne tarihte, ne de kilisede anlatıldığı biçimleriyle inanmıyoruz. Bazı insanlar bugün bile buna inanıyorlar. Biz inanmıyorsak, bu bizim insanlıktan yoksun olduğumuz anlamına gelmez. Biz de insanız ve Noel, herkesin yüreğine sıcaklık getirir. Kararınızı tam Noel akşamı verirken, ailelerimizin, sevdiklerimizin yüreğine zehir akıtmak istediğinize inanıyorum.

«Bize yüklenilen iki suçu işlemediğimden öte, ömrümde hiç suç işlemediğimi, hiç hırsızlık etmediğimi, hiç adam öldürmediğimi, hiç kan dökmediğimi ve ömrüm boyunca suça karşı savaştığımı, hatta yasaların ve kilisenin meşru bulduğu ve kutsadığı suçların ortadan kalkması için mücadele vererek kendimi feda ettiğimi söyledim.»

Yargıcın düşünde Vanzetti'nin sesi yükseldi, korkunçlaştı ve uyuyan adamı kızgın bir ütü gibi dağladı.

«Şunu söylemek istiyorum: İşlemediğim suçlar yüzünden bugüne kadar çekmek zorunda kaldığım acıları, bir köpeğin ya da bir yılanın, dünyanın en aşağı ve en bahtsız yaratıklarının bile çekmesini dilemem. Ama suçlu olduğum şeyler için çile çektiğime inanıyorum. Radikal olmak suçunu işlediğim için çile çekiyorum ve gerçekten de radikalim. İtalyan olmak suçunu işlediğim için çile çekiyorum ve gerçekten de İtalyanım. Yaptık-

larım için değil, inandıklarım için çile çekiyorum. Ama haklı olduğuma öylesine inanıyorum ki, beni üstüste iki kez idam edebilseniz ve iki kez dünyaya gelebilsem, yine de bu yaptıklarımı yapmak için yaşardım.

«Kendimden çok söz ettim de Sacco'dan söz etmeyi unuttum. Sacco da çocukluğundan beri işçilik yapar. İşinde ustadır, işini sever. İyi bir işi vardır. İyi kazanır. Bankada parası vardır. İyi yürekli, cici bir karısı, iki güzelim çocuğu ve bir koruluğun kıyısında, bir pınarın yanı başında derli toplu bir evceğizi vardır. Sacco bir yürektir, bir inançtır, bir kişiliktir, bir insandır, doğaya ve insanlığa gönül vermiş biridir. Her şeyini, parayı, rahatı, dünya hırslarını, karısını, çocuklarını, kendini ve canını özgürlük davasına ve insanlığa olan sevgisine adamış, her şeyi bunlara feda etmiş biridir. Hırsızlık yapmak, adam öldürmek Sacco'nun aklının ucundan bile geçmemiştir. Ne o, ne ben, çocukluğumuzdan bugüne kadar, alınterimizle kazanılmamış bir lokma sokmadık ağzımıza. Hiç bir zaman.

«Evet, benim ağzım ondan daha iyi lâf yapar. Ama Sacco'nun yüce bir inançla çınlayan yürekli sesini ne zaman duysam, onun büyük fedakârlığını ne zaman düşünsem, onun yiğitliğini ne zaman anımsasam, kendimi küçülmüş bulurum. Onun büyüklüğü yanında küçülürüm ve gözlerimdeki yaşları tutmak, yüreğimin çarpıntısını durdurmak, boğazıma tıkanan düğümü çözmek için kendimi zorlarım. Hırsız dediğiniz, katil dediğiniz, mahkûm ettiğiniz bu adamın büyüklüğü yanında ben hep küçülürüm. Ama sizin ve savcının kemikleri bile çürüyüp kaybolduğu zaman, Sacco'nun adı insanların yüreğinde ve şükran duygularında yaşayacak. Sizin adınız, savcının adı, yasalarınız, kurumlarınız ve düzmece tanrınız, **insanın insanın kurdu olduğu lanetli bir geçmişin silik anısı** olmaktan öteye geçmeyecek...»

Vanzetti bu sözlerle konuşmasını bitirdi. Vanzetti'nin son cümlesi, sessizlik içindeki mahkeme salonunun ortasına inen bir balyoz etkisi yaptı. Vanzetti, Yargıcın gözlerinin içine baktı. Vanzetti'nin gözleri, Yargıcın şu anda gördüğü düşün büyük ve korku salan bölümünü oluşturuyordu.

Vanzetti, «Sözüm bitti.» dedi. «Teşekkür ederim.»

Yargıç hemen çekicine davrandı. Oysa susturması gereken bir gürültü, bir kaynaşma yoktu. Çekici bıraktı ve elinin titrediğini gördü. Kendini toparladı ve sesinin titrememesine çalışarak konuştu.

«Massachusetts yasalarına göre, sanığın suçlu ya da suçsuz olduğunu jüri belirtir. Mahkemenin bu noktada yapabileceği bir şey yoktur. Massachusetts yasaları, bir Yargıcın davanın gelişmesiyle hiç bir ilişkisi olamayacağını belirler. Yasalarımız uyarınca, Yargıca düşen görev kanıtları ortaya koymaktır.

«Yargılama boyunca verilen ara kararlara pek çok itiraz yapıldı. Bu itirazların hepsi Yüce Divana sunuldu. Yüce Divan, itirazları inceledikten sonra, 'Jürinin kararı geçerlidir, itirazlar reddedilmiştir' kararına vardı. Durum böyle olunca, mahkememizin yapacağı tek şey vardır. Bu keyfî bir tutum değil, yasaların gereğidir ve böyle olunca da şu anda mahkememize düşen tek ödev hüküm vermektir.

«Mahkeme önce Nicola Sacco hakkında hüküm verecek. Nicola Sacco, mahkememiz, bindokuzyüzyirmiyedi yılının on Temmuz Pazar günü başlayan hafta içinde bedeninizden elektrik akımı geçirilerek idamınıza karar verdi. Yasanın hükmü budur.

«Bartolomeo Vanzetti, mahkememiz,—»

Vanzetti ayağa fırlayarak haykırdı, «Bir dakika durun, sayın yargıç. Bir dakika avukatımla konuşabilir miyim?»

«Kararı okumam gerekiyor,» diye sözünü sürdürdü Yargıç. «Bartolomeo Vanzetti, bindokuzyüzyirmiyedi yılının—»

Bu kez Sacco korkunç bir haykırışla yargıcın sözünü kesti. «Suçsuz olduğumu biliyorsunuz! Yedi yıl önce de aynı sözü söyledim! İki suçsuz insanı mahkûm ediyorsunuz!»

Yargıç sinirlerini topladı ve serinkanlılıkla konuşmasını sürdürdü:

«on Temmuz Pazar günü başlayan hafta içinde bedeninizden elektrik akımı geçirilerek idamınıza karar verdi. Yasanın hükmü budur.»

Sonra ekledi, «Şimdi oturuma ara veriyoruz.»

Ve bugün, 22 Ağustos akşam üstü, yani bir kaç ertelemeden sonra infazın yapılması için kesinlikle belirlenen bugünün akşam üstü, Yargıç kulaklarında bu söz çınlayarak uyandı. **Şimdi oturuma ara veriyoruz.** Yargıç uyandı ve kendisini yemeğe çağırdıklarını duydu. Aslında, şaşılacak kadar az huzursuzluk duyuyordu. Birden büyük bir iştahla acıktığını sezdi ve günün sonuna yaklaştığını sevinç ve rahatlık duygusuyla düşündü. Gün bittiği zaman, bütün bu iş de bir daha açılmamak üzere kapanacak ve unutulacaktı. Hiç değilse kendini bu düşünceyle avutuyordu.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

En uzun ve en yalnız yolculukların da sonu gelir. Bugün Ceza Hukuku Profesörü evreni dolanıp geldi. Uzayın en erişilmez uzaklıktaki noktalarında, yaşamın en derin gizlerini bir an için görüp yitirdi. Gördükleri acı ve huzursuzluk veren şeylerdi. Profesör evini, çocuklarını unutmuş gitmişti. Yemek yerken, lokmalar ağzında büyüyor, tatsızlaşıyordu. Profesör, az sonra ölecek iki kişiyle son kez görüşmek üzere kente gelen savunma avukatı ile yemek yedi. Bu avukat, yeni avukatların valiyi etkileyebileceği umuduyla davadan çekilmiş, ama şimdi Bartolomeo Vanzetti ile bir kez daha konuşmaya gelmişti. Avukat, Ceza Hukuku Profesörüne, Eyalet Hapishanesindeki ölüm hücresine birlikte gitmelerini önerdi. Ceza Hukuku Profesörünün, korktuğu başına gelmişti işte. Bütün gün bu korku peşini bırakmamıştı, şimdi de karşısına dikilmişti. Profesör,

«Korkuyorum.» dedi. «Vanzetti'nin yüzüne bakamam.»

Avukat,

«Neden?» diye sordu. «Onu ölüme siz mahkûm etmediniz ya.»

«Etmedim mi? Artık bundan da emin değilim. Dokuz Nisan günü, Yargıç kararı verdikten sonra Vanzetti'nin yaptığı konuşmayı anımsıyor musunuz?»

Avukat başını sallayarak anımsadığını belirtti. Profesör utangaç bir tavırla sözünü sürdürdü.

«Size o sözleri ezberden tekrarlamak isterim. Bu sözler belleğime yerleşti ve o günden beri bunları yüreğime bağlanmış bir çeki taşı gibi içimde taşıyorum. Aşırı melodram havası yaratmaya çalışmıyorum. Ne var ki bu sabah büyük bir üniversitenin rektörü ile görüştüm —kim olduğunu anlamışsınızdır—, daha sonra Hükümet Sarayı önündeki yürüyüşe katıldığı için kıyasıya dövülmüş bir Zenciyle karşılaştım. Bu ve buna benzer daha bir yığın şey aklımı iyice karıştırdı. Bu olayı açık seçik kavramak istiyorum. Vanzetti'nin şimdi tekrarlayacağım sözleri söylerken ne demek istediğini kendime sorup duruyorum. Şöyle demişti: 'Bütün bunlar olmasaydı, ömrümü sokak köşelerinde beni hakir gören insanlara dil dökmekle geçirecektim. Bilinmeden, tanınmadan, başarısız bir yaşamın sonunda ölüp gidecektim. Oysa şimdi biz, birer başarısızlık örneği değiliz. Bu ölüm, bizim başarımız ve zaferimiz oluyor. Şu anda, hasbel kader yapmakta olduğumuz gibi, insanlar arasındaki anlayışa, adalete ve hoşgörüye hizmet edeceğimizi hiç ummazdık. Sözlerimiz, yaşamımız, acılarımız, bunlar hiç bir şey değil! Esas olan, yaşama hakkımızı, iyi bir kunduracı ile yoksul bir balıkçının yaşama hakkını elimizden almaları, işte bu çok şey! Bu son dakika tamamen bizimdir. Bu son acı bizim zaferimizdir.'

«Ne tuhaf ve ne düşündürücü sözler. Bunların anlamını kendime kaç kez sordum. Anladığımı da sanmıyorum. İki insan ölecek ve şu andan işin sonuna kadar,

bunu engellemek için parmağımı bile kıpırdatamayacağım.»

Avukat,

«Engelleyemezsiniz, dostum.» dedi. «Artık ne sizin, ne benim elimizden bir şey gelmeyeceğini kabul edin.»

Profesör,

«Bu işten alacağımız meyva bu mu?» diye sordu. «Eğer öyleyse, tadı acıymış. Ben Yahudiyim, hatta buralı bile değilim. Yine de kimse beni yaka paça karakola sürüklemiyor ve yüzümü gözümü kan içinde bırakana kadar dövmüyorlar. Oysa bu zenci işçinin bütün yaptığı, yürüyüşe katılmaktı. Ben ondan daha çok şey yaptım. Bu ülkenin eskilerinden büyük bir adamın karşısına dikildim ve ona ellerini kana bulamış bir yalancı olduğunu söyledim. Yine de kimse beni cezalandırmadı. Şimdi anlıyorum ki, sadece Vanzetti'nin deyimiyle — ezilenler cezalandırılıyorlar. Biz Vanzetti'nin bu deyimini tuhaf buluyor ve gülümseyip geçiyoruz. Ama bu iki insanı radikal oldukları için ölüme yolluyoruz. Başka hiç bir nedeni yok. Güçlü olanlara, egemen güçlere meydan okundu ve bu meydan okumanın ceremesini bir kunduracı ile bir balıkçı canlarıyla ödemek zorundalar. Öyleyse bunca gürültü neden? Neden bunca ses yükseliyor? Öylesine çok kişi sessiz sadasız ölüp gitti, ve ne siz ne de ben bu konuda bir şey yapmak için parmağımızı oynatmadık. Şimdi vicdanlarımızı susturmaya çalışıyoruz. Oysa bir ay sonra, zenginler ve güçlüler arasında, en az onlar kadar rahat yaşamımızı sürdüreceğiz. Ben, üniversiteden atılmak gibi önemsiz bir cereme çekeceğim. Ama serbest çalışarak, bugünkü kazancımın iki katını sağlayacağım — ve müşterilerim Sacco ile Vanzetti'yi öldürenler olacak. Bütün bunlara karşın, yine de ellerimin kana bulanmadığını söylemeye çalışıyorum—»

Profesörü dinlemekte olan avukat orta yaşlı bir adamdı. Doğruluğu, dürüstlüğü ile tanınmış bir Yankee idi. Bu davaya, para ya da ün kazanmak için değil, vicdanı öyle emrettiği için girmişti. Şu anda Profesörün bu beklenmedik patlayışı avukatı tedirgin etti. Onu saygılı ve düşünceli bir tavırla dinledikten sonra konuştu.

«Ben onların görüşlerini hiç benimsemedim.» dedi. «Ben tutucu bir insanım, bunu da gizlemem. Ama iştahımı kan kokusuyla kırbaçlamam. Bu iki insan katlediliyor ve bu cinayetin işlenmesi bana utançtan başka bir duygu yüklemiyor. Yine de belki bir umut vardır. Benimle birlikte cezaevine gelin, ne olur.»

Bir süre daha tartıştıktan sonra, sonunda Ceza Hukuku Profesörü cezaevine gitmeyi kabul etti. Sıcak yaz akşamında, göstericilerin yürüyüşü sürdürdüğü Hükümet Sarayı'nın önünden cezaevine doğru ilerlediler. Göstericilerin yanından geçerlerken yürüyüş yapanlar onları selâmladı. Selâmları acı doluydu. Adı ve şiirleri bütün dünyada tanınan uzun boylu, genç kadın şair Avukatın ellerine sarıldı ve yalvarırcasına konuştu.

«Birşeyler yapacaksınız, değil mi? Daha iş işten geçmedi, değil mi?»

«Elimden geleni yapacağım.»

İkişer ikişer yürüyen ve bir yandan da ağlayan altı kadının elinde «Massachusetts'in Fall River kasabasından gelen tekstil işçileriyiz. Sacco ile Vanzetti ölecek olursa, New England'daki egemen güçlerin tanrı yardımcısı olsun.» yazılı dövizler vardı. Kaldırımda yaşlı, ak saçlı bir adam, torunu olması gereken ufak bir çocuğun elinden tutmuş duruyor, eliyle göstererek ona birşeyler anlatıyordu. Çocuk ağlamaya başlayınca ihtiyar acılı bir sesle,

«Ağlama.» dedi. «Ağlama. Ağlaman bir şeye yaramaz.»

Avukat, Profesörü kolundan çekerek,

«Sallanmayalım.» dedi. «Randevum var. Gecikmemem gerek.»

«Bu gece geç kalınacak gece değil. Şimdiye kadar hiç böyle bir şey olmadı. Neden? Neden? İsa bile sırtında çarmıhı taşıyarak son hedefe yönelirken, insanlığın böylesine acı duyduğunu sanmıyorum. Bu ikisi öldükleri zaman, bizlerin içinde neler ölecek?»

«Bilmiyorum.» dedi avukat.

«Belki de umut ölecek, ha?»

«Bilmiyorum. Vanzetti'ye sorayım mı?»

«Bu yapılmayacak bir gaddarlık olur.»

«Hayır, hiç de gaddarlık olacağını sanmam.»

Bir taksiye atlayıp Charlestown'a gittiler. Avukat kayıtsız bir sesle geçtikleri yerlerin adlarını Profesöre saymaya başladı:

«Şurada, sağdan bir ya da iki köşe sonra Wintrop Alanı, sonra Austin Sokağı, Lawrence Sokağı, Rutherford Caddesi. Boyuna birtakım kişilerin adları. Sonra Henley Sokağı'na sapan Warren Sokağı — kendi kendime bu Warren, acaba şair Warren mi diye düşünmüşümdür hep. Anımsıyor musunuz, hani 'Para için adam öldürenler — Korku salın yüreklerinize — Yanmış bulacaksınız yuvanızı — Döndüğünüzde evinize!' diye yazan Warren. Doğru kalmış mı acaba aklımda? Okuyalı otuz kırk yıl oluyor. Şu tarafta da anıt olacak—»

Profesör, avukatın söylediklerini bölük pörçük dinliyordu. Profesörün düşünceleri ve duyguları, akşamın açık ve sakin havasına, alçalan güneş ışınlarına prizma görevi yapan bulutların pastel güzelliğine, sudaki teknelere ve çevredeki çeşitli seslerle kokulara kapılmıştı. Yaz akşamının duru havasındaki temiz koku, lokomotiflerden yükselen dumanla, tren ve vapur düdükleriyle ve gökyüzünde acımasız bir özgürlükle uçan kuş-

larla renkleniyor, biçimleniyordu. Bütün bunlar öylesine güzeldi ki, içine katılmak istenen ölümün yakışıksız ve iğrenç olacağı bir tablo oluşturuyordu. Profesör, bu görüntüyü seyrederken, yaklaşmakta oldukları gerçekle bütün bağlarını yitirdi. Sonra, anıtlardan söz eden avukatın kuru anılarıyla kendine geldi. Avukat anlatıp duruyordu :

«Bir dakika önce görmeliydiniz anıtı. Fakat bunu yanlış yere dikmişler. Öyle değil mi? Anıtın hep Bunker Tepesi'nde olduğunu, oysa savaşın Breed's Tepesi'nde verildiğini düşünmüşümdür. Avrupa'nın en güçlü birliklerine karşı yoksul çiftçiler ve emekçiler bu tepede siper kazıp mevzilenmişlerdi—»

«Vanzetti gibi kişiler, değil mi?» diye atıldı Profesör.

«Bu beni rahatsız etmiyor, beyim, hiç etmiyor. Geçmiş artık ölmüştür. Orada dövüşenlerin kimler gibi olduklarını bilmiyorum — artık bilen kimse de kalmadı sanırım. Bildiğim bir tek şey var, orada dövüşenler Sacco ve Vanzetti gibi yapayalnız kişiler değildi.»

«Yapayalnız *mı*? Onlar hiç de yalnız değiller.» Profesör saatlerden beri ilk kez gülümsedi. «Hiç yalnız değiller.»

«Ne demek istediğinizi biliyorum. Ben başka bir şey kastetmiştim. Siz, onlar için gözyaşı döken milyonlarca kişiden söz ediyorsunuz. Ne var ki, gözyaşlarından oluşan koca bir okyanusun, ufacık bir taşı bile yerinden oynatamayacağını anladım ben. İki yüz elli bin kişinin imzasını taşıyan af dilekçesi var, neye yarıyor ki?»

Profesör,

«Bilmiyorum.» diye cevap verdi.

«Gördünüz mü işte. Bunker Tepesi'ndekilerin ellerinde silâhları vardı. İmzalarını silâhlarıyla attılar.»

«Nathan Hale asıldığı zaman ağlamadılar mı sanıyorsunuz?»

Avukat kendi kendine,

«Kendimi öğrenci sanıyorum.» diye söylendi. «Amma da eski defterleri karıştırıyoruz ha! Al işte bu Yahudiyi — acıyı benimsemeye çalışıyorlar. Belki de acı, havada buruk bir koku bırakıyor ve bu adamlar bir yerlerde avuntuyu arıyorlar. Oysa geçmiş çoktan öldü. Bu adam işin can damarına parmak bastı. Sacco ile Vanzetti, kendi kurmadıkları bir dünyada ölüyorlar. Biz de seyirci kalıyoruz. Peki ama, başka ne yapabiliriz ki?»

Profesör,

«İşte cezaevi.» dedi. Akşam güneşi her yanı altın sarısına boyamıştı. Profesör ise korkularla yüklüydü ve bir George Innes tablosu gibi parlak renklere bürünmüş dünyanın bu şaşırtıcı güzelliği, Profesörün korkularını daha da büyütmekten öte yarar sağlamıyordu. Bu güzelliğin yerine gök gürültüleri ve şimşekler olmalıydı. Oysa dünya, güzelliğiyle mağrur boş bir kadın tavrıyla kendini kusursuz bir kalıba sokmuştu. Cezaevinin kasvetli, sekiz köşeli duvarlarının önüne vardılar ve Profesör, ilk kez görülenin ötesinde bir gerçeğin bilincine vararak, John Donne'un şu uyarısındaki anlamı derinlemesine kavradı : '—çanlar kimin için çalıyor diye meraka düşme, çanlar senin için çalıyor.' Profesör kendi ölümüne gidiyordu, çünkü ölüm mahkûmlarıyla kendisi arasında bir bağlantı kurulmuştu. Kendi ruhu onların ruhuna bağlanmış, belleği onların anılarıyla dolmuş, onların gereksinmeleri kendi gereksinmeleri olmuştu ve gelecek yıllarda bu geceyi, nasıl öldüğünü unutsa da —çünkü zaman beklenmedik sonuçlar getirirdi—, ne zaman altın renkli güneş ışınlarını görse, ya da ne zaman ölüm meleğinin soğuk gölgesini çevresinde duysa hep bu akşamı anımsayacaktı.

Cezaevi Müdürü, yüzünde cenaze levazımatçılarına özgü profesyonel bir hüzünle onları karşıladı. Cezaevinden içeri adım atar atmaz gün ışığı kesildi. Yeraltı dehlizlerinden ve kemerlerinden geçerek ölüm hücresine doğru yürüdüler.

Cezaevi Müdürü,

«Böyle günleri hoşnutlukla karşılamadığımızı anlarsınız sanırım.» dedi. «Bunlar, cezaevi için kötü günlerdir. Şöyle diyeyim: Cezaevindekilerin hepsi, ölüm mahkûmlarıyla birlikte birer parça ölürler. Bu sanılacağı kadar inanılmaz, olmaz bir şey değildir. Hapistekileri birbirlerine bağlayan incecik, görünmez ipler vardır.»

«Nasıl oldu da cezaevini bu gözle görebildin?» diye düşündü Profesör.

«Peki onlar — onlar bugünü nasıl geçirdiler?»

Müdür,

«İyi.» diye cevap verdi. «Kuşkusuz, bu durumda ne kadar iyi olunabilirse o kadar. İnsan ölüm noktasına gelince ne kadar iyi olabilir ki? Ama inanın beyim, ikisi de çok yürekli, çok yiğit insanlar.»

Profesör, bu sözü bir cezaevi müdürünün ağzına yaraştıramadı ve kuşkuyla adama baktı. Avukat ise, kendi savunmasına dalmış gitmişti. Ağır adımları, bu davanın anılarıyla uyum içinde ilerliyordu. Bu dava, bütün karmaşık davalar gibi, başlangıçta ona bir oyun, bir bulmaca gibi gelmiş, giderek bir sorun, bir meydan okuma niteliğini almış ve sonunda yaşamının odak noktası olmuştu. Avukat bundan sıyrılmasını bilmişti. Söylenecek her şey söylendikten, yapılacak her şey yapıldıktan sonra, Sacco ile Vanzetti gibileri şu ya da bu baskının altında yok olup gitmişlerdi hep. Onlar kutsal parolaya meydan okumuşlar, hayalleri yıkmaya kalkışmışlardı. Bütün öteki suçlar bağışlanabilirdi de, tan-

rı kendi yüceliğine ve tanrılığına gölge düşürenleri bağışlamazdı. Bu kaçınılmazdı. Peki öyleyse, bütün dünya neden böylesine protestoya geçiyordu?

Cezaevi Müdürü'nün bir uyarısı bu düşünceleri uzaklaştırdı. Müdür, Massachusetts Eyaletinin böyle bir günde ölüm hücresine girilmesine izin vermediğini söyledi. Bu kendilerine tanınmış büyük bir ayrıcalıktı ve belki de sadece bu iki adam söz konusu olduğu için böyle bir ayrıcalık yapılıyordu.

Ceza Hukuku Profesörü,

«Biliyor musunuz,» dedi. «İkisini de hiç görmedim. Onları şimdi ilk kez göreceğim.»

Müdür savunucu bir tonla konuştu.

«Alelade iki insan olduklarını göreceksiniz.»

«Evet, öyle olduğuna inanıyorum. Yine de benim gözümde efsanevi bir nitelikleri var.»

Avukat,

«Bu duygunuzu anlıyorum.» dedi.

Ölüm hücresinin bulunduğu bölmeye geldiklerinde, Müdür anlatmaya başladı:

«İdam mahkûmlarına ayrılan bölmede sadece üç hücre vardır ve bildiğiniz gibi üçü de dolu. Bu alışık olmadığımız bir durum. Buradakilerin üçü de bu gece ölecek. Tabiî bir erteleme olmazsa. Bir erteleme yapılacağını sanıyor musunuz?» diye avukata döndü.

«Öyle olmasını bütün yüreğimle dilerim.»

Müdür,

«Onlara da umutlarını kesmemelerini söylüyorum. Ama fazla umut olduğunu da sanmıyorum.» dedi. «İş bu noktaya kadar geldi mi, genellikle sonuna vardırılır. Ben sizinle birlikte gelmeyeceğim. Bir zorunluluk olmadıkça oraya girmekten kaçınıyorum. İçerde yanyana üç hücre var, sonra kısa bir koridorla elektrikli sandalyenin olduğu odaya geçilir. Belki bu tür işlerde pro-

tokol olmadığını sanırsınız, oysa yaptığımız iş tatsız da olsa bunu sistematik biçimde yürütmek zorundayız. Eğer birden fazla idam mahkûmu varsa, bunlar idam edilecekleri sıraya göre, elektrikli sandalyenin bulunduğu odanın en yakınındaki hücreye en önce idam edilecek olan, sonrakine ikinci idam edilecek olan tarzında yerleştirilirler. Bu gece hüküm infaz edilecek olursa, önce Madeiros'un, sonra Sacco'nun, sonra Vanzetti'nin idam edilmesi kararlaştırıldı. Onları bu sıraya göre hücrelerde bulacaksınız. Lütfen, Sacco ile Vanzetti dışında kimseyle konuşmayın. Sadece Sacco ve Vanzetti ile görüşmeniz için izin istendi ve sadece onlar için izin alındı. Sizden bunu kesinlikle istemek zorundayım.»

Ceza Hukuku Profesörü, başlangıçta bu sözleri dehşetten ürpererek dinledi. Çünkü insanların bu gibi konuları bu tarzda, böylesine sakin ve serinkanlılıkla konuşabileceklerini, sözcükleri beklenilen ve olağan olaylar terimleri içinde aktarabileceklerini olanaksız görüyordu. Profesör, insanın böyle akıldışı öldürülmesinin çok iğrenç olduğunu ve bu nedenle de bu olayın, tıpkı bazı kişilerin kirli yaşantılarındaki gizli pislikler gibi ağıza alınmaz, dile getirilmez şeyler olduğunu düşünüyordu. Başlangıçta, Profesörün tepkisi bu oldu. Sonradan düşündü ki, eğer böyle şeyler yapılıyorsa, bunları tanımlayacak sözlere de gerek vardır ve böyle olaylarda yer alan kişiler bunları başkalarına anlatmak için bu sözleri kullanmak zorundadırlar. Dünya, durumları, koşulları şifreli dille aktaran gizli bir canavarlığı yaşamıyordu. Canavarlık, açık seçik canavarca yapılıyordu ve günlük dil de böyle olaylara sessiz sedasız uyuyordu. İş dil ile de bitmiyordu. İnsanlar da bu olaylara uyuyorlardı. Kendisi ve yanındaki meslekdaşı gibi iki onurlu insan bile, bu granit duvarlar ve demir parmaklıklardan oluşan dünyaya ayak uydurmuşlar, tek amaç için —

hukuk yoluyla can almak amacı için kurulmuş bir bölmeye doğru serinkanlılıkla ilerliyorlardı işte. Ve bu amacı gerçekleştirmek için, Hıristiyan ve demokratik uygarlık, maden ve tahta karışımı bir sandalye icat etmişti. Bu sandalyeye bir insan oturtuluyor, kayışlarla bağlanıyor ve korkunç güçlü elektrik akımı gövdesinden geçirilirken bu sandalyede bağlı tutuluyordu. Yine de ne kendisi, ne yanındaki arkadaşı, dehşetle ya da acıyla haykırmıyorlar, tam tersine serinkanlı ve aklı başında tutumlarını sürdürüyorlardı.

İşte yanındaki adam ne diyordu:

«Merak etmeyin Müdür bey. Kurallarınıza tamamen uyacağım.»

Bunun üzerine Müdür onları orada bırakarak uzaklaştı ve gardiyanlardan biri onları ölüm hücrelerinin bulunduğu bölüme soktu. Üç hücrenin önünden geçtiler. Geçerlerken Profesör merakla hücrelere bakıyordu — çünkü insan nasıl soluk almak ve uyumak zorundaysa, merak da duymak zorundaydı. Kaçınılmazdı bu. Profesör, ölüm hücresinin ortasında kıpırtısız duran ve birkaç saat ötedeki ölümü bekleyen hırsız ve katil Madeiros'u gördü. Sonra Sacco'nun hücresi. Sacco yatağında sırtüstü uzanmış, gözleri tavana dikili yatıyordu. Sonra Vanzetti'nin hücresi. Vanzetti onları bekliyordu. Hücrenin kapısındaydı. Onları görünce gülümsedi, sıcak ve cana yakın bir tavırla selâmlayarak karşıladı. Vanzetti, Profesöre o gün olup biten her şeyden çok daha korkunç gelen bir serinkanlılık içindeydi.

Gardiyan, hücre kapısından az öteye konmuş iki tahta sandalyeyi gösterdi.

«Buyrun, buraya oturun beyler.» dedi. Oturdular. Profesör, başını biraz çevirince, idam odasını ve sandalyenin köşesini de görebildiğini farketti. Ve o tarafa bakmamak için ne kadar çaba gösterirse göstersin, göz-

leri ikide bir o yana kayıyordu.

O görüntü Profesörü kendine çekti. Elektrikli sandalye onu öylesine dondurdu ve gözlerini bağladı ki, Profesör konuşulanları duymadan dinlemeye başladı ve sonradan konuşmanın başındaki ayrıntıları ömrü boyunca anımsayamadı. Aklında kalan sadece, avukatların konuşmama hakkının kaldırılışı ile ilgili sözlerdi. Böylelikle avukatlardan hiç biri sonradan Sacco-Vanzetti davasıyla ilgili birtakım gizli şeyler bildiklerini ileri süremeyecekler, her şey herkese açıklanacaktı. Profesör, konuşmanın bu genel havasını anımsıyor, ötesini hiç bilmiyordu. Bütün düşünceleri ve duyguları, tutkuyla ölümcihazına kapılmıştı ve bununla ilişkin nedenler, niçinler, nereyelerden başka bir şey düşünemiyordu. Bir damarı kesmek ya da Sokrates'in yaptığı gibi zehir içmek kadar kolay yollar varken, insan aklının hüneri neden giyotin gibi, otomatik darağacı gibi, gaz odası gibi, elektrikli sandalye gibi ölüm makineleri icat edip duruyordu?

Vanzetti,

«Bildiğim kadarıyla, arkadaşım, ömrüm boyunca utanılacak bir suç işlemedim, en ufak bir alçaklık yapmadım.» dedi. «Bu, öteki insanlardan daha iyi olduğumdan değil, yalın bir insan olduğumdan. Yalın kişiler böyle olurlar. Bu yüzden suçlu olup olmadığım konusunda endişe duymayın. Suçsuzum.»

Profesör, avukatın sözlerini anımsadı. Avukat aşağı yukarı şunları söylemişti : Sacco ile Vanzetti'nin suçsuz olduklarına tamamen inanmakla birlikte, şu son anda, bu iki suçsuz insanı öldürenlerin suratına çarpacak güçte bir söz bekliyordu onlardan.

Profesör, «Böyle bir soruyu sorduran ne dehşet verici, ne lânetli, ne duygudan yoksun, nasırlaşmış bir egodur!» diye düşündü. Oysa Vanzetti, bu felsefî konuş-

ma, önünde daha uzun yıllar ömrü olan bir adamın sıcacık ocak başındaki bir konuşmasıymış gibi yumuşak ve nazik bir tavırla cevaplandırmıştı avukatın sorusunu.

Profesör, acının yanı sıra meraklı bakışlarla Vanzetti'yi süzdü. Saçları seyrelmiş, açılmaya yüz tutmuş alnı görkemli bir görüntü veriyordu. Düzgün kaşları, derine kaçmış gözleri, uzun, düz burnu, pos bıyıkları ve bıyıklarının altından zar zor görünen geniş, duygulu ağzı, yumuşak çizgili çenesi vardı. Profesör, «Ne yakışıklı adam!» diye düşündü. «Çizgilerinde ve duruşunda nasıl da görkemli bir kusursuzluk var! Bir kral gibi duruyor ve gurur onda hiç aykırı durmuyor. Bir insan nasıl böyle olur? Nasıl da böylesine kahredici bir onurla dimdik durur ve ölümü bekler?»

Vanzetti, sanki onun düşüncelerine karşılık veriyormuşcasına Profesöre döndü, onunla tanıştığına ne kadar sevindiğini belirtti ve dava konusunda yaptıklarına teşekkür etti.

«Benim yaptığım bir şey değildi.»

«Bir şey değil miydi — olur mu hiç, çok şeydi. Sizin gibi insanların gelip de Sacco'nun ve benim yanımda yer aldığınızı düşününce yüreğim duyguyla dolup taşıyor. İnanın bana.»

Sonra avukata dönerek tekrarladı:

«İnanın bana, benim için yaptıklarınızdan duyduğum şükranı dile getirebilmeyi isterdim. Bunu yeterince anlatamıyorum. Benden umudu kesmememi istiyorsunuz. Oysa ben sizden daha iyi biliyorum. Sacco da daha iyi biliyor. Bu gece öleceğiz. Ölmekten korkuyorum, ama ölmeye de hazırım. Sacco da, ben de bir kez değil, şimdiye kadar binlerce kez öldük. Ölüme hazırlandık artık. İnsanlık davası adına, insanın insanları ezmesine son vermek adına ölüyoruz. Yüreğim acı dolu, çünkü artık bir daha ne ablamı, ne ailemi, ne sevdikleri-

mi göremeyeceğim. Ama duyduğum sadece acı değil. Zafer duygusu da var. Çünkü insanlar bizim çektiklerimizi anımsayacak — ve adaletli bir dünya için daha güçlü savaşacaklar.»

Avukat,

«Senin inandıklarına ben de inanabilmeyi isterdim, Bartolomeo.» dedi.

«Neden inanacaksınız? Nasıl inanabilirsiniz? Burada ölümü bekleyen Vanzetti'yi görüyorsunuz. Bu adam artık bitmiş, sonu gelmiş. Ama sonu gelmeden önce, bu adamı ortaya çıkarmak için, bu adamı bu duruma getirmek için neler olmuş? Kendimi şimdi sınıf bilincinde olan bir insan diye tanımlıyorum. Fakat sınıf bilincinde olarak doğmadım. Ben de sizin gibi doğdum. Büyüdüğüm zaman çok az şey biliyordum. Amerika'da geçirdiğim bütün yıllar boyunca, hep üç kişi gibi, üç kişinin vereceği gücü, emeği vererek çalıştım ve hiç bir şey kazanmadım. Ama yüreğimde, benim yanımda çalışanlara karşı büyük bir sevgi doğdu. İtalyan olmaktan çıktım. Bunlar da benim insanlarım demeye başladım. Connecticut'da tuğla fabrikasında, Meriden'de taş ocağında çalıştım. Taş ocağında iki yıl boyunca taş kırdım, taş küreledim, taş yükledim ve o güzelim Tuskanya lehçesini öğrendim. Çünkü orada Tuskanyalılar çalışırdı. Oysa biz hangi dilden konuşursak konuşalım, patron bizden nefret ederdi. 'Konuşmayı bırakın, işinize bakın, lânet olası herifler' derdi. Yanımda bir Amerikalı vardı. Bir gün bana dedi ki, 'Hey Barto, iki dil var, biri patronun konuştuğu dil, öteki de seninle benim konuştuğumuz dil.' Sonra gülümsedi. O zaman yüreğim olanca sıcaklığıyla ona akıverdi. Sınıf bilincinin, propagandacıların uydurduğu bir deyim olmayıp, gerçekten hayatî bir güç olduğunu işte o zaman kavradım. Bu bilinç içime yerleşince, hayvan olmaktan, işe koşulan bir hay-

van olmaktan çıktım ve insan oldum. Bu Amerikalı, 'Ellerine bak Barto.' derdi. 'Dünyada ne varsa hepsini senin ellerin yapıyor, ama onları hep bir başkası alıyor. **Senin** yaptığın silâhı bile, senin kardeşini öldürmek için alıyorlar. Ama senin pişirdiğin ekmeği alanlar, **onlar** hiç bir şey yapmıyor Barto, hiç bir şey üretmiyor. Ellerine şöyle bir bak, Barto.' derdi. Ne büyük güç vardı o ellerde. Hepsini birden kavrayamamıştım, azar azar anlıyordum. Şimdi, günün birinde insanların birbirleriyle kardeşçe yaşayacaklarını kavradığım için beni öldürüyorlar. Ve bunu kavradığı için ölen sadece ben değilim. Oysa, sen orada, dışardasın arkadaşım. Benim inandıklarıma sen neye inanacaksın ki? Ben bir işçiyim — hep öyle oldum.»

Avukat,

«Sana karşı değilim.» dedi. «Bartolomeo, sizlere karşı olmadığımı anlamalısın. Ne var ki, bütün bunların, şiddet ve nefretle çözümleneceğini sanmıyorum.»

«Şiddet ve nefret duymamamı istiyorsunuz. Beni ölüme sürükleyen düşmana karşı yüreğim sevgiyle mi dolsun istiyorsunuz?»

«Bundan sonra, şiddet ve nefret doğabilir ve ölüm üstüne ölüm yığılabilir. Bunu ister misin, Bartolomeo?»

Vanzetti hafifçe gülümseyerek sordu :

«Bunu hiç istedim mi ki? Bizi mahkemeye çıkardılar. Yargıç bizim şiddeti benimsemiş kişiler olduğumuzu söyledi. Savcı, jüriye döndü, 'Bunlar korkunç, kötü ve şiddet yanlısı insanlardır.' dedi. Peki ama, Sacco'nun ve benim elimizi bulaştırdığımız en ufak bir şiddet hareketi var mı? Hiç kimseye kötülük ettik mi? İşçi kardeşlerimize gidip, 'Somunun tamamını patron için pişiriyorsunuz ekmeğin sadece kabuğunu sizin yemeniz haksızlık' demek şiddet midir? Hayır, asıl kötülük, asıl şiddet bana yapıldı. Yedi yıl hapiste kaldık, işkence gör-

dük, bize suçlu gibi davrandılar — zindanda yedi uzun yıl geçirdik. İşte bu şiddettir. Hiç bir insana, sizlerin iyi yürekli Sacco ile bana yaptığınız kötülük yapılmamış, bize gösterdiğiniz şiddet gösterilmemiştir. Bizi seçtiler ve bize, ömrümüzde hiç gitmediğimiz, hiç görmediğimiz bir yerde işlenen korkunç suçları işlediğimizi söylediler. Sonra yargılandık, küfürler dinledik, hakarete uğradık ve yıllarca hapishane hücresinde tutulduk. İşte şiddet budur. Bütün öteki insanlar için, bir kez ölmek yetiyor, oysa Sacco ile ben bin kez öldük, bunu bile az görüyorlar. Her gün, her gün yeniden ölmemiz gerekiyor. Size, iyi bir insan ve dost olarak saygım vardır. Ama nasıl olur da buraya gelip, benden şiddet ve nefret duymamamı istersiniz? Ben hiç bir zaman şiddete katılmadım. Dünyada, birinin kardeşlik ve daha iyi bir yaşam adına ayağa kalkıp da şiddetle suçlanmadığı olmuş mudur hiç? İsa'ya da aynı şeyi yaptılar. Ben, Sacco ile kendimi İsa ile karşılaştırmıyorum. Üstelik dindar da değilim. Ama İsa'nın adını ağzınızdan düşürmeyen sizler, kendinize Hıristiyan diyen sizler, çarmıha germekten hiç bir zaman vazgeçmiyorsunuz.»

Avukat, ilk kez sarsılmış olarak yavaş sesle sordu:

«Bartolomeo, bana karşı mısın? Bunları ben mi yaptım? Özgürlüğe kavuşmanız ve inandığım suçsuzluğunuzu kanıtlamak için elimden geleni esirgedim mi?»

«Hayır, size karşı değilim. Ben bir dosta, bir yoldaşa hiç karşı olmam — bunu biliniz. Ama neden bu şiddet suçlaması ölüm hücresine kadar peşimizi bırakmıyor? Ölmek istediğimi mi sanıyorsunuz? Bakın size ne anlatacağım — Bir işçi gazetesinin muhabiri geldi buraya. Bütün yüreğimle inandığım, güvendiğim biri. Ona yalvardım, yakardım, bana bir tabanca getirsin de, beni buradan kurbanlık koyun gibi çıkarmasınlar, mezbahaya götürülen hayvanlar gibi değil de, dövüşerek, in-

san onuruyla öleyim diye yalvardım. Ama gazeteci bir daha gelemedi, belki de gelmek istemedi — işte benim bugüne kadar düşündüğüm tek şiddet hareketi bu oldu. Oysa, temiz ve soylu vatandaşlar, 'Onlar ölmeli, çünkü bana kötülük ediyorlar, bana karşı şiddete başvuruyorlar' diye haykırıp durdular. İsa, şiddete başvurduğu için ölmeliydi. Galileo şiddete başvurduğu için ölmeliydi. Giordano Bruno — ve hatta Lenin bile. Onun da şiddete başvurduğunu, yasal ve doğru olan şeyleri bir yana ittiğini söylediler. Şimdi sorarım size, yasal ve doğru olan nedir — Sacco ile Vanzetti'yi öldürmek mi? Bu mudur yasal ve doğru olan?»

«Ben hiç böyle bir şey söyledim mi, Bartolomeo? Doğru ile yanlış konusundaki son söz henüz söylenmedi. Bu sorunları kendi terazisinde tartan bir Yüce Tanrının varlığına inanıyorum ve Massachusetts Valisinin ötesinde hiç bir karar mercii yoktur sözünü kabul etmem.»

Vanzetti'nin sesi alçaldı. Kısıldı ve yalnızlık dolu bir tona büründü.

«Buna inanıyor musunuz?» diye sordu. «Ben inanmıyorum. Ve nasıl olur da onca iyi insan sizin tanrınıza ve mahşerdeki hüküm gününe inanmaz diye de kendi kendime düşünüyorum. İnananlara gelince, onlar daen az inanmayanlar kadar ölümden korkuyorlar.»

Avukat,

«Ben yine de, bundan sonra bir yaşam olacağına, öteki dünyanın varlığına kesinlikle ve şaşmaz biçimde inanıyorum.» dedi.

Ceza Hukuku Profesörü, yanındaki adama baktı. Avukatın ne sesinde, ne Vanzetti'ye bakışında hiç kuşku yoktu. Avukat, dosdoğru, dürüst bir adamdı. Onur ve şaşmazlık zırhı içinde dimdikti. Bu davanın son gelişmeleri boyunca mücadele etmiş, yine de yılmamış, sar-

sılmamıştı. Kendine, dostlarına, kastına ve sınıfına, kişisel dünya felsefesine, servete ve bankadaki parasına sonsuz inancı, imanı ve güveni vardı ve bu inanç içinde sarsılmamıştı. Şimdi de sonsuz yaşama inandığını söylüyordu. Ceza Hukuku Profesörü, bir açıdan bu avukata imrendi. Çünkü Profesörün, bu gece sarsılmamış, temellerinden oynamamış hiç bir inancı yoktu ve şu anda ne onur, ne de güven duygusu onu dik tutmaya yetmiyordu. Profesör gözlerini avukattan Vanzetti'ye çevirdiğinde, onun da en az avukat kadar kendine güvenli olduğunu gördü. Son sözleri söylerken bile Vanzetti'nin sesi titrememiş, kısılmamıştı. Serinkanlılığını sürdürüyordu ve soylu başının bütün girinti çıkıntıları dille anlatılamaz bir vekar ve sükûneti yansıtıyordu. Profesörün belleğine işleyen, anılarını karıştıran ve çok, çok eski bir anıyı uyandıran işte bu vekar oldu. Bu şaşırtıcı vekar ve serinkanlılık, Profesörün bilincinin eşiğine kadar geldi geldi gitti, dudaklarının ucuna kadar geldi geldi gitti. Sonra anı yeniden bilinçaltına çöktü ve kayboldu.

Ceza Hukuku Profesörü, şu anda Vanzetti'ye onun kavramış olduğu özden biraz daha değişik bir şeyler söyleyebilmeye can atıyordu. Profesör, iki mahkûmun dış dünya ile son bağlantılarının bu olacağından korkuyor ve bu son bağlantının az önceki konuşma çerçevesinde kalmasından yakınlık duyuyordu. Yaşamın ve yaşamanın hergünkü olağanlığından edindiği deneyle biliyordu ki, önlerindeki kısacık birkaç dakikada güçlü sözler edilmeyecekti. Bununla beraber —ve bilincinin kıyısına kadar gelip giden o silik anının da dürtüsüyle— özgün ve eşsiz sözcüklerin ortaya çıkabileceğini düşünüyor, bu sözlerin iki adamın yaşamlarının özünü içereceğini ve onlara, kendisinin inandığı tek ölümsüzlük olan ölümsüzlüğü getireceğini umuyordu.

Vanzetti, şiddet düşüncesine takılmış kalmıştı.

«Buraya gelip de, beni şiddete karşı uyarmanız tuhafıma gidiyor.» dedi. «Bir hücrede durmuş ölümü bekliyorum. Oysa siz gelip, şiddet göstermeyeyim diye rica ediyorsunuz. Hiç yoktan şiddet yaratacak sihirli bir gücüm mü var? Bende böyle güçler yok. İnsanın üzerine dayanamayacağı kadar yük bindirilirse şiddet olur. Ne biçim bir dünya kurdunuz? Bu dünyada şiddet yok mu? Mahkemede, yirmi milyon insanın öldürüldüğü bir savaşta dövüşmedik diye savcı Sacco ile bana lanet etti. Yine de şiddet ile suçlanan Sacco ve ben oluyoruz. Nasıl bir dünya kurdunuz ki, orada bir avuç insan, yığınların alın teri ve çilesi sırtından geçiniyor! Sizin bütün dünyanız şiddet. Siz benim dostumsunuz. İnanın, sizi severim ve bana yaptıklarınız için saygı beslerim. Ama yine de bilirim ki, bu sizin dünyanızdır, Sacco ile benim değil. Bu dünya günün birinde değişecek. Ama şiddet olmadan mı değişecek? Onu bilemem. Sizler İsa'yı bir kez değil, size her gelişinde, her yaklaşmasında çarmıha geriyorsunuz. Sacco benim her sözümü dinler. Sacco, iyi İngilizce bilmeyen, kendi halinde yalın bir adamdır. Ama Sacco, iyiliği ve temizliği yönünden İsa gibidir ve az sonra Sacco ölecektir—»

Ceza Hukuku Profesörü artık daha fazla dinlemeye, daha fazla dayanmaya, daha fazla duymaya kendinde güç bulamadı. Kulaklarındaki duyma mekanizması çalışıyordu, ama Profesör ruhsal bir olguyla kendini bu seslerin anlamından koparabildi. Şu anda sadece anımsamaya zorlandığı anıyı düşünüyordu. Sonunda kendinden geçmiş birinin ayılması gibi toparlandı ve konuşmanın bittiğini anladı. Vanzetti'nin elini sıktı ve Vanzetti'nin elinin sıcak oluşuna, kendi elini sıkıca kavrayışına biraz şaşırdı — Sonra karşısındaki adamın kahverengi gözlerine yakından baktı.

Vanzetti,

«Güle güle, teşekkür ederim dostum.» dedi.

Profesör konuşacak durumda değildi. Hapishane duvarlarının dışına çıktıkları ve avukat biraz da şaşırarak bütün görüşme boyunca onun hiç ağzını açmadığını söylediği ana kadar da Profesör konuşmadı. Ve o anda belleğinde aradığı şeyi buldu. Sonra da ancak şunu söyleyebildi :

«Bunu duyduğumuz zaman utandık ve gözyaşlarımızı tuttuk.»

Az önce yaşadıkları olaydan son derece etkilenmiş ve tedirgin olmuş bulunan avukat,

«Ne demek istediğinizi anlayamadım.» dedi.

«Anlayamadınız mı? Özür dilerim. Bir şey anımsamaya çalışıyordum, şimdi aklıma geldi.»

Avukat mekanik bir tavırla,

«Bana da pek yabancı gelmedi.» dedi.

«Evet — şunu anımsıyor musunuz? 'Şu ana kadar, çoğumuz ağlamamak için kendimizi zor tutuyorduk. Ama onun zehiri bir yudumda içtiğini görünce, artık kendimizi tutamadık. Elimde olmadan gözlerimden yaşlar boşalıyor, yüzümü kaplıyordu. Kendime ağlıyordum, ona değil. Onun gibi bir dosttan beni yoksun bırakan kaderime ağlıyordum.'»

Avukat başını salladı. İki adam alaca karanlıkta durdular. Cezaevi Müdürü'nün, onları nehrin karşı yakasındaki kente götürmek için göndermeye söz verdiği arabayı beklediler. Ceza Hukuku Profesörünün sözleri, Avukatın da belleğini kurcaladı ve aklından geçenleri yüksek sesle tekrarladı :

«Bunun üzerine Sokrates ne demişti? Anımsıyor musunuz?»

«Gelecek için iyi belirtiler varsa, ölmek doğrudur derler. Onun için sus ve dayanmaya çalış.»

Profesörün yanaklarından yaşlar yuvarlandığını ve onun akşam karanlığında büyük, çirkin, yaralı bir hayvan gibi büzüldüğünü gören avukat başka soru sormaktan ya da konuşmayı uzatmaktan kaçındı.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Vanzetti hücresinin kapısında, düşüncelerine ve az önce söylediklerinin yankısına kapılmış dalgın duruyordu. Öteki ikisi ise yataklarına uzanmışlardı. İkisi de sırt üstü yatmış, ikisi de iri iri açılmış boş gözlerle, yakın, çok yakın geleceğin sakladığı korkunç gizlere bakıyordu.

Vanzetti ellerini öne uzattı. Parmakları, hücre kapısının deliğindeki parmaklıklara sarıldı. Vanzetti, kendisinin olan, kendisi olan ellerine baktı ve bütün varlığı, benliği, bilinci bir hiç olduğu zaman, belleksiz ve uyanması olmayan bir hiç olduğu zaman nasıl olacağını düşündü. Korku, soğuk ve karşı konulmaz bir rüzgâr gibi bedenini yalıyor, Vanzetti bu rüzgârdan korunmaya boşuna çabalıyordu. Artık infazın geri bırakılmasını ya da ertelenmesini istemiyordu. Artık öylesine umutsuzdu ki, ölümü düşünmekle ölünebilseydi, Vanzetti sonunun gelmesini diler ve yaşamını tüketirdi. Kendisiyle ilgili bu düşünceler ona Sacco'yu anımsattı ve Vanzetti kendi çektiği acıları Sacco'nun da çekmekte olduğunu düşündü. Yüreği Sacco'ya duyduğu acıma ile

sıkıştı ve Vanzetti ona seslendi.

«Nicola, Nicola, beni duyuyor musun?»

Sacco gözü açık düş görüyordu. Düşünceleri hüzün denizinde dolanan bir kayık gibi oradan oraya geziniyordu. Her şey tersine dönüyordu. Kahkahalarla çınlayan bir mutluluk anını düşündüğü zaman, bu anı Sacco'nun içinde gözyaşlarıyla dolu mutsuzluğa dönüşüyordu. Belirli bir şeyi anımsamak için olanca gücüyle kendini zorluyor, sonra bu zorla anımsanan şey aklına geldiği anda, ondan kaçmak duygusunu yaşıyordu. Karısı Rosa ile birlikte amatör tiyatro gösterilerine katıldıkları günleri anımsıyordu. Rosa güzeldi, zarifti ve yetenekliydi. Sacco hep onun ünlü bir oyuncu olması gerektiğini düşünürdü. Karısının ne kadar eşsiz, ne kadar kusursuz bir insan olduğunu bilir ve onun kendisiyle neden evlendiğini bir türlü çözemezdi. Bunu başkalarının da çözemediğine ve hep, «O güzelim Rosa'nın Nick Sacco'yla nasıl evlendiğini bir düşünün hele. Bu adamda ne buldu ki?» dediklerine inanırdı. Herhalde bu soruya da şöylesine bir cevap verilirdi: «Bu her zaman böyle olmuştur, hiç şaşmaz —çirkin kadınlar yakışıklı erkeklerle evlenirler ve en alelâde erkekler de en güzel kadınları alırlar. Böyle olması gerek. Yaşamın dengesi bu. Eğer doğa bu dengeyi kurmamış olsaydı, ortaya iki ırk çıkardı— biri çok güzel olanlar, biri de hiç bir şey olmayanlar.»

Nedeni ne olursa olsun, Rosa onunla evlenmişti ve Sacco her gece bu mucizeyi bir çeşit uyarma ve şükran duygusuyla kendine anımsatırdı:

«Rosa'm benimle evlendi, işte bu kadar açık ve yalın.» derdi kendi kendine.

Aynı sözleri şimdi de tekrarladı ve bu kez bu sözler, zaten acıyla kıvranan yüreğine hançer saplanmış gibi bir sızı verdi. Sacco bu sızıyı uzaklaştırdığında, göz-

lerinin önünde başka bir görüntü canlandı. Rosa ile ikisi, **İlahi Komedi**'den uyarladıkları bir bölümü karşılıklı oynamışlardı. Uyarlamayı kendileri yapmışlardı. Pek de beceremişlerdi, ama seyircileri etkilemişti. Örneğin Rosa şöyle başlıyor;

«Kızgın balmumu zavallı Icarus'un tüylerini yapıştırınca
babasının dövünerek kendisine seslendiğini duydu,
yazık oğlum, yazık, çok yükseklerde uçuyorsun.»

Sacco da şöyle karşılık veriyordu :

«Kendimi boşlukta uçar buldum, ne yolgösteren
ne de havadan başka bir şey vardı çevremde,
korkunç hayvanın gölgesinden başka ne bir ışık, ne bir şey.»

Sacco bu acı veren düşünceyi de kafasından uzaklaştırdı. Bir yandan da, belleğinin neden bu iki dizenin süzme bal tadındaki İtalyancasını kurcaladığını düşünüyordu. Bu düşünceler artık dayanılmaz olmaya başladı. Sacco yüzüstü döndü, yüzünü gözyaşlarıyla ıslanmış avuçlarına gömdü, acı ve korku krizini atlatıncaya kadar «Rosa, Rosa, Rosa—» diye hıçkırarak ağladı! Sonra anılar tekrar canlandı. Bu kez gösteri yürüyüşlerini, grevleri, birlik ve beraberlik içinde olmayan bir avuç insanın ne yapabileceğini tartışmak için emekçilerin toplandıkları yerleri anımsıyordu. Sacco, bu anıları belirli düzene sokabilmek için kafasında ayırmaya, sıralamaya çalıştı. Ne var ki, kafasında sıraya sokulamayacak, birbirlerinden ayrılamayacak kadar çok grev, gösteri yürüyüşü ve çeşitli olaylar vardı — Hopedale'deki makinistlerin grevi, Milford'daki kundura işçilerinin yürüyüşü, Lawrence'deki tekstil işçilerinin eylemi, kâğıt fabrikalarındaki soluk benizli erkeklerin ve kadınların yü-

rüyüşü. Her toplantıdan sonra kasketin elden ele dolaştırılışı ve para toplanışı Sacco'nun gözlerinin önüne geldi. Sacco işte o zamanlar, kimse görüp de kendisinden daha az verdiği için utanmasın diye, avucunun içinde bir beş dolarlığı dürüp büküp saklamak, sonra usulca kasketin içine atıvermek alışkanlığını edinmişti.

Bu olayların yaşandığı günler, Sacco'nun usta bir kundura işçisi olarak fazla mesai yaptığı ve günde on altı ile yirmi iki dolar arasında para kazandığı dönemdi. Bu para onların günlük gereksinmelerine yetip artıyor ve Rosa onu şöyle destekliyordu : «Evet, evet, onlara yardım et. Onlar senin arkadaşların.» Ama savaş başlayınca, Sacco yirmi iki dolarlık gündeliği bir an düşünmeden istifayı bastı ve bütün gece sabaha kadar Rosa ile konuşarak, eline silâh alıp, ister Alman, ister Macar, ister Avusturyalı olsun, bir başka işçiyi öldürmektense, kendi canından vazgeçeceğini karısına anlattı.

Rosa onun ne demek istediğini anladı. Aralarındaki ilişkinin ta ilk gününden bu yana, en büyük özellikleri, hangisinin bir sorunu olsa ötekinin anlayışla karşılamasıydı. Arkadaşlarından çoğu, «Sacco mu — Sacco yumuşak başlı bir adamdır.» derlerdi. Belki öyleydi, fakat bu niteliği, onun daha az değil daha çok duyarlı olmasına yol açardı ve bu açıdan karısı da onun kadar yalın ve dürüsttü. Birbirlerine kenetlenmişlerdi. Sacco, ne zaman birbirleriyle geçinemeyen, sürekli kavga edip dövüşen karı kocalar görse, sakat birini görmüş gibi yüreği acıyla burkulurdu. Karılarına ihanet eden erkekler bilirdi. Sacco'nun gözünde bunların azgın hayvanlardan farkı yoktu.

Rosa'ya bir bakmak ona yeterdi. Kuşkusuz onların evliliği de her zaman romantik aşk düşleri gibi sürmezdi. Birbirlerine öfkelendikleri, kavga ettikleri, darıl-

dikları olurdu. Ama dargınlıkları uzun sürmez, öfkelerini açıkça belirtirler, hiç bir şey gizli kalmazdı. Bu, doğru sözlü olmanın yanı sıra, eşitliğin de gereğiydi. Hiç biri ötekine üstün gelmeye, onu ezmeye çalışmazdı. Arkadaşları, onlara birbirlerine âşık ve aynı zamanda arkadaş olan iki çocuk gözüyle bakarlardı.

Onların bu durumu, Vanzetti'ye iki insan arasında olabilecek en güzel ilişki gibi gelirdi — hele Sacco'nun karısına ciddi ve dürüst davranışını çok beğenirdi. Bir gün Vanzetti onlara geldi. Evde yoklardı. Ama birkaç parça yoksul eşyalarına bile muhtaç durumda olanlar varsa, buyursun alsın görüşüyle kapılarını kilitlemedikleri için, Vanzetti içeri girdi ve sokak kapısının önündeki sundurmaya oturarak onları beklemeye koyuldu. Vanzetti, merdivenlerle duvarın birleştiği köşede gölgeye çekilmiş, sıcak yaz günü böyle serin bir yer bulmanın rahatlığında oturuyordu. Gölgede kaldığı için, Rosa ile Sacco eve gelirlerken onu görmediler.

O sıralarda Rosa ilk çocuğuna yüklüydü. Karnı iyiden iyiye büyüyüp ağırlaştığı için çok yavaş yavaş yürüyorlardı. Çoğu kadınlarda olduğu gibi, gebelik Rosa'ya da bir parıltı vermiş, teninin altına ışık tutulmuşcasına güzelliğini aydınlatmıştı. Rosa ile Sacco el ele tutuşmuşlardı. Yürürken ikide bir başlarını çeviriyor, birbirlerine gülümsüyorlardı. Bu öylesine yalın ve doğal bir hareketti ki, Vanzetti müthiş duygulandı ve böylesine bir mutluluğun yalın tadını duyduğu için ağlamak isteğine kapıldığını sonradan onlara anlattı.

O günle ilgili Sacco'nun da anıları vardı. Stilton pınarına yürümüşler, ayakkabılarını, çoraplarını çıkarmışlar bir kayanın üzerine oturup ayaklarını suya sokmuşlardı. İtalya'da bir demiryolunun açılması gibi saçma bir nedenle yazılmış neşeli bir şarkıyı birlikte söylemişler, sonra da doğacak çocuklarına ne ad koyacaklarını konuşmuşlardı.

Sacco, bu en sevdikleri ve sonu gelmez tartışmayı açarak,

«Oğlan olursa, Antonio koyarız.» demişti.

«Hayır.» Dante koyacaklarına karar vermişlerdi. «Ne diye boyuna fikir değiştiriyorsun?»

«Belki de ikiz olur, o zaman iki ad gerekli.»

«Hayır. İkiz olmayacak.»

«Ya kız olursa?»

«Dünyada en güzel adın Ines olduğuna karar vermemiş miydik?»

«Dünyanın en güzel adı Rosa'dır.»

«Nick,» demişti Rosa. «Şimdi bizi bir dinleyen olsa da, yeni âşık olmuş iki çocuk gibi akla gelebilecek en saçma sapan şeyleri konuştuğumuzu bir duysa. Mutluluğun bu kadar fazlasından ürküyorum. Isır yumruğunu.»

Sacco yumruğunu ısırmıştı. Sonra Rosa ağlamaya başlamıştı.

«Neden — neden ağlıyorsun?»

«İçimden geldi.»

Sacco onu öpmüş, Rosa da susmuştu. Bir süre oturmuşlar, sonra yaban çiçeklerinin arasından yürümüşlerdi. Sacco, düğün çiçekleri, aslan ağızları, papatyalar toplamış, bir çocuk gibi bunları örüp çelenk yaparak karısının başına takmıştı. Sonra el ele eve yürümüşler ve gölgede oturan Vanzetti'yi görmüşlerdi. O anda Sacco kendi sahip olduğu hazinenin ve Vanzetti'nin yalnızlığının bilincine varmış, «Zavallı Barto, zavallı, zavallı Barto'cuk.» diye düşünmüştü.

Bir kez daha anılardan yürek parçalayıcı bir sızı uzandı. Sacco dişlerini avucuna geçirdi, ısırdığı yerin acısı yüreğindeki sızıyı unutturur umuduyla var gücüyle dişlerini bastırdı. Vanzetti'nin sesi, sakin, pürüzsüz ve güven verici sesi işte bu acılarla örülmüş sisin içinden Sacco'ya ulaştı.

«Nicola, Nicola, beni duyuyor musun? Nicola orada mısın, ne yapıyorsun? Anlat bana, sevgili dostum.»

Sacco doğruldu, kerevetin üstünde oturdu ve bir düşmanı kovalarcasına kafasındaki anıları uzaklaştırdı. Sonra arkadaşına onun gibi sakin ve titremeyen bir sesle cevap vermeye çalıştı. Ne var ki, hüzünsüz konuşmak Sacco için olanaksızdı.

«Buradayım, Barto.» demekten başka bir şey söyleyemedi.

Bir an sonra ise, birden paniğe kapılarak sordu:

«Barto, Barto, saat kaç dersin? Kaç oldu ki?»

«Sekiz ile dokuz arasında olmalı.» Vanzetti İtalyanca konuşuyordu.

«Beklemenin işkence olabileceği kadar erken değil. Ama umudu kesecek kadar da geç değil.»

«Ne umuyorsun ki?» diye sordu Sacco. «Ben umut etme gücümü tükettim, Barto. Bu sefer, artık son olduğunu ve biteceğini biliyorum. Artık umursamıyorum da. Umut etmek de istemiyorum. Sadece artık bitsin istiyorum.»

Vanzetti, neredeyse şaka ediyormuşcasma konuştu.

«Nicola, o ne biçim konuşmak öyle!» dedi. «Umutsuz hastalığa yakalanmış birinden daha mı az bizim yaşama şansımız? Doğrusunu istersen, bizim yaşama şansımızın ağır bir hastanınkinden daha çok olduğuna inanıyorum. Bizim için zor olan, dışarda olup bitenleri kurmak. Yalnız kaldığımızı düşünmeye başlıyoruz. Oysa, yalnızlık bizim düşmanımız. Yalnızlığı düşüneceğine, her yerde neler olduğunu, yüz binlerce emekçinin nasıl adımızı ağızlarından düşürmediğini ve ölmemize göz yummayacaklarını düşün. Ben, canımı onların eline teslim ediyorum, Nicola. Bu yüzden, böylesine sakinim. Nasıl sakin olduğumu sesimden anlayabiliyorsun, değil mi? İşte bu yüzden. Milyonlarca kişi yanımızda, milyonlarca kişi bizi destekliyor.»

Sacco,

«Sesindeki serinkanlılığı seziyorum.» dedi. «Ama anlayamıyorum.»

«Bunu anlamak çok kolay.» diye açıkladı Vanzetti. «Gözlerimi geliştirdim ve bu hapishaneyi oluşturan birkaç parça taş duvarın ötesini görebiliyorum. Biliyor musun Nicola, günün birinde yeryüzünde öyle bir insan soyu olacak ki, bu sefil ve pis hapishaneye, bugün biz vahşilerin kamıştan kulübelerine nasıl bakıyorsak, öyle bakacaklar. Bunu açık seçik görecek gözlerim ve anlayacak bilgim var. Bak Nick, bunları seni ve kendimi yüreklendirmek için söylemiyorum — ama bugün, bu ülkeye ilk geldiğim zamankinden çok daha güçlü durumdayım. O zaman gözlerim daha gençti ve çevremde zindan duvarları yoktu, fakat hiç bir şey göremiyordum. Önce New York'ta sadece erkeklerin gittiği bir kulüpte bulaşıkçılık yaptım. Zenginler, başka türlü dolduramadıkları boş saatlerini orada geçirirlerdi. Mutfağın karanlığında ve sıcağında, bulaşık yıkayarak, buharı ve pis kokuları içime çekerek günde on altı saat çalışırdım. Gözlerimi yukarı kaldırdığım zaman bile bir şey göremezdim. O işten bu işe dolaştım durdum — bulaşıkçılık, gündelikçilik, taş işçiliği yaptım. Günde iki dolara, üç dolara gövdemi, gençliğimi ve gücümü sattım. Hatta bir keresinde Nicola, inan, altmış sent gündeliğe ve bir tabak ağıza konmaz yemeğe bile fit oldum! O zamanlar çevreme baktığımda, umutsuzluktan başka bir şey görmüyordum. Her yan duvarlarla çevriliydi. Hapishanenin duvarlarından daha kalın ve daha yüksek duvarlar sarmıştı dört yanımı. Oysa şimdi, gözlerim geleceği görüyor. Ben, Bartolomeo Vanzetti, nasıl olsa sonsuza kadar yaşayacak değildim. Er geç ölecektim. Ama şimdi, bu biçimde ölünce, sen ve ben dünya durdukça yaşayacağız ve adlarımız hiç unutulmayacak Nick.»

Hırsız hücresinde bu konuşmaları dinliyor, bildiği yarım yamalak Portekizce ve İtalyanca'dan yararlanarak kopuk kopuk bir şeyler anlamaya çalışıyordu. Sonunda çocuk gibi haykırdı.

«Ya ben nerede olacağım, Bartolomeo? Sözünü ettiğin o gelecekte benim yerim neresi olacak?»

Vanzetti,

«Zavallı adam.» diye mırıldandı. «Zavallıcık.»

Madeiros hücresinin kapısına geldi ve yalvarırcasına konuşmaya başladı:

«Ben ne olacağım, Barto? Ömrümde hiç sizin gibi insanlar görmedim. Siz ikiniz, benimle güzel güzel konuşan, bana iyi davranan ilk insanlarsınız. Bana hayvan gibi değil de, insan gözüyle bakan ilk insanlar sizsiniz. Ama bu neye yarıyor, Barto? Doğduğumdan beri bana hiç şans tanınmadı ki.»

«Haklısın. Doğduğundan beri sana hiç şans tanınmadı.»

«Sacco'yu dinliyorum. Sacco bana bahçesini, her sabah saat dörtte kalkıp bahçesini nasıl bellediğini, akşamları fabrikadan dönünce güneş batana kadar yine nasıl bahçesiyle uğraştığını anlatıyor. Sacco'yu dinliyorum ve o bana, elleri kolları yeni toplanmış meyvalarla dolu bir adam gibi, elindeki meyvaları, kendi meyvası olmayanlara dağıtan biri gibi görünüyor. Oysa, ben ömrüm boyunca, kurumuş çayırlar ve yaban otlarından başka bir şey derlemedim, Barto.»

Bu kez Sacco söze karıştı.

«Ekmediğini biçtin. Zavallı hırsız — ekmediğini biçtin sen.»

Madeiros,

«Sizler benim dostum musunuz öyleyse?» diye sordu.

Vanzetti cevap verdi.

«Ne biçim soru bu! Burada ne durumda olduğumuzu görmüyor musun, Celestino? Üçümüz de ömrümüzün sonuna kadar kopmayacak bağlarla bağlıyız birbirimize. Birkaç saat sonra buradan çıkacağız ve bütün dünya Sacco ile Vanzetti ve bir de hırsız öldüler diyecek. Ama dünyanın orasında burasında, insanlar yüreklerinin derinliklerinde bilecekler ki üç insan öldürüldü. Şimdi biz, insanların bu anlayışa varmalarına bir adım daha yaklaşıyoruz.»

Madeiros karşı çıktı,

«Ama ben suçluyum, siz suçsuzsunuz.» dedi. «Sizin suçsuz olduğunuzu bu dünyada bilen bir tek kişi varsa, o da benim. Bakın size söylüyorum, o kişi benim ve sizin suçsuz olduğunuzu ben biliyorum!»

Madeiros duygulandı, acı duydu ve kendini kaybederek, hücresinin kapısını yumruklamaya, ciğerlerini parçalayacak gibi haykırmaya başladı: «Suçsuzsunuz! Suçsuzsunuz! Duyuyor musunuz beni — suçsuzsunuz! Burada iki suçsuz insan yatıyor! Ben biliyorum. Ben Madeiros, hırsız ve katil! South Braintree'ye giden arabada ben vardım! Soyguna da, cinayete de ben katıldım! Öldürenlerin adlarını da, yüzlerini de biliyorum! Suçsuz insanları öldürüyorsunuz!»

Vanzetti,

«Kendini topla.» dedi. «Zavallı çocukcağız. Neye yarar ki? Daha yavaş sesle konuş, o zaman bütün dünya sesini duyacaktır, yemin ederim ki duyacaktır.»

Sacco,

«Ve daha yumuşak sesle, oğlum.» diye ekledi. «Barto'nun dediği gibi daha yumuşak ve daha alçak sesle konuş. Barto'nun dediklerine kulak ver. O çok akıllı adamdır. Ömrümde gördüğüm en akıllı adamdır, Yumuşak, yavaş bir sesle konuşursan bütün dünya seni duyacak derken haklı.»

Madeiros bağırmaktan vaz geçti. Yine de hücrenin kapısından ayrılmadı. Onun acı acı ağlayışı, üzüntüsü, yıkkınlığı, umutsuzluğu, yan hücrelerdeki iki adamı derinden etkiledi. İkisi de, kendilerini bu zavallı, bu çözümsüz hırzısın babası gibi duydular. İkisi de aynı şeyleri düşünüyordu — gözleri kapalı olarak dünyaya gelmiş ve gözleri hiç açılmamış bir çocuktu bu. Kendi yaşam yollarını ise kendi elleriyle yapmışlardı. Geriye baktıklarında, kendilerini bu sonuca getiren bilinçli ve gönüllü adımları tek tek seçebiliyorlardı. Oysa Madeiros'un böyle yapamadığını anlıyorlardı. Çünkü Madeiros için bu son, önceden belirlenmiş ve kaçınılmaz bir sondu. Bir başkasının kazdığı toprağa ekilmiş acı, kuru bir tohumdu bu.

Madeiros'un haykırışları üzerine, iki gardiyan koşarak geldiler. Yanlarında revir görevlisi de vardı. Vanzetti onlara önemli bir şey olmadığını, gitmelerini söyledi.

Gardiyanlardan biri,

«O ne biçim bağırmak—» diyecek oldu.

Vanzetti adamın sözünü kesti.

«Sen de ölümünden önceki dakikaları ve saniyeleri saysaydın, sen de bağırırdın. Hadi artık bizi yalnız bırakın.»

Sonra hem Vanzetti, hem Sacco birlikte Madeiros'la konuşmaya başladılar. Yarım saat hiç durmamacasına, tatlı tatlı, akıllı akıllı şeyler anlattılar. Bir bakıma, Madeiros onlara çok değerli bir armağan vermiş oluyordu. Çünkü onu avutmak için, kendi korkularını bir an olsun unuttular. Sacco, Madeiros'a evini, karısını, çocuklarını anlattı. Oğlu Dante'nin ilk gülümsediği gün gibi ufak anıları aktardı ve altı yedi haftalık bir çocuğun yüzündeki gülümsemenin insanda ne duygular uyandırdığını açıklamaya çalıştı.

«Sanki ruh teni yırtıp ortaya çıkıyormuş gibi bir şey bu.» dedi. «Sanki hep orada varmış da, bir anda, güneş alan, iyi sulanan bir çiçeğin açıvermesi gibi bir şey.»

Madeiros fısıltıyla,

«İnsanların ruhu olduğuna inanıyor musun?» diye sordu.

Ona Vanzetti cevap verdi. Vanzetti akıl ve sevgi yüklüydü ve şu son birkaç gündür yüzyılları yaşamıştı. Vanzetti, insanların ne kadar uzun çağlar boyunca bu soruyu cevaplamaya çalıştıklarını Madeiros'a anlattı.

«İnsan bir hayvan mı?» diye usulca sordu. «Bak oğlum, şunu iyice bellemeliyiz ki, çoğunlukla, tanrı sözünü dillerinden düşürmeyenler, insanlara tanrı hiç yokmuş gibi, olamazmış gibi davranırlar. Onların insanlara davranışına bakılırsa, insanın ruhu yoktur. Onların davranışı bunu kanıtlar. Ama bir de üçümüze bak — nasıl birbirimize bağlanmışız, ve nasıl sıkı sıkıya bağlanmışız. İşte, seni alalım Madeiros. Sen Providence sokaklarının ve geçitlerinin sefaletinde büyüdün. Hırsızlık yaptın, adam öldürdün. Senin yanı başında, ömrümde tanıdığım insanların en iyisi olan Sacco duruyor. Sacco iyi bir kunduracı, iyi bir işçidir. Gelelim bana, Vanzetti'ye. Ben işçi arkadaşlarımın lideri olmaya, onlara yol göstermeye çalıştım, Üçümüz birbirimizden çok başka kişileriz sanırsın. Oysa işin aslına bakarsan, bir kabuğun içindeki üç bezelye tanesi kadar birbirimizin eşiyiz. Bizi birbirimize ve sonra milyonlarca kişiye bağlayan bir ruhumuz var — Ve biz ölünce, bütün insanlığın yüreğine hançer saplanacak ve öylesine bir sızı olacak ki, bunu düşünürken bile gözlerim yaşarıyor. Bu açıdan, hiç kimse ölmez. Beni anlıyor musun, Celestino?»

«Anlamak için nasıl çaba gösterdiğimi size anla-

tamam.» diye cevap verdi hırsız. «Birşeyi anlayabilmek için ömrümde hiç böylesine çaba harcamamıştım.»

Bu kez Sacco atıldı:

«Celestino, Celestino — bunu sana şimdiye kadar hiç sormadım, ama şimdi söylemeni istiyorum. South Braintree'de işlenen suçları itiraf ettiğin zaman, öteki suçlarından dolayı nasıl olsa öleceğini bildiğin ve kaybedecek başka bir şeyin olmadığı için mi itiraf ettin, yoksa bizim için mi?»

Madeiros,

«Bu işin doğrusunu size anlatayım.» dedi. «Önce gazetelerde senin ve Vanzetti'nin hakkında yazılanları okudum. Uzun uzun düşündüm ve sizi öldürmeye neden bu kadar hevesli olduklarını çözmeye çalıştım. Sonra bir gün karın seni görmeye geldi, onu bir an gördüm kaybettim. Onun üzerine, kendi kendime, Sacco'nun ölmemesi için bir şeyler yapacağım, bana gelince, ne olacaksa olsun umurumda değil, dedim. İşte, işin gerçeği bu. Belki dünyada bana inanan bir kişi bile çıkmaz. Anam sağ olsaydı, belki o bile inanmazdı. Ama doğruyu söylüyorum. İnsan ömründe doğruyu olduğu gibi söylediği bir tek an varsa, o da işte bunun gibi bir andır. Yeniden mahkeme yapılırsa belki beni cinayetten suçlu bulmazlar diye düşünüyordum. Ama South Braintree'de olanları bir kez itiraf ettikten sonra her şeyin biteceğini ve öleceğimi biliyordum. Bunu bilmeme karşın, itiraf etmek, gerçekte olanları anlatmak zorunluluğunu duyuyordum.»

Vanzetti,

«Hah işte!» diye haykırdı. «İşte bu çok önemli. Görüyor musun, dostum Nicola? Bir insanın, bir başkası için canını ortaya sürmekten daha fazla yapabileceği bir şey var mıdır? İşte biz bunun için ölüyoruz. Biz, işçi sınıfı adına canımızı veriyoruz. Ya Madeiros? Şu

zavallı Madeiros'a bir bak ve onun durumunu düşün. O canını bizim için feda etti. Bu kadar işte. Söyle bana, Celestino, bunu neden yaptın? Bunu söyleyebilir misin?»

Hırsız son derece yalın bir tavırla,

«Biliyor musunuz,» dedi. «Bunu ben de kendime yüzlerce kez sordum. Cevabını nasıl dile getirebileceğimi bilmiyorum, ama zaman zaman bu cevabı yüreğimde açık seçik duyuyorum.»

ONALTINCI BÖLÜM

Saat dokuzda papaz geldi. Ölüm hücresindekilerin üçü de Katolik ana babaların çocuklarıydı. Ancak gerek Sacco, gerekse Vanzetti papazın dualarına gerek duymadıklarını ve istemediklerini belirlemişlerdi. Bunun üzerine papaz, hırsız ve katil Celestino Madeiros için geldi. Papazı, bu ölüm kokan, kasvetli bölüme Cezaevi Müdürü getirdi.

Saatin tiktakları 22 Ağustos gününün son saatlerini ve dakikalarını çekip götürdükçe ve infaz anı yaklaştıkça, şu ya da bu biçimde bu konuyla ilgili olanların tümü, zamanın bu geri döndürülemez akışını düşünüyordu. Zamanın giderek kısaldığı düşüncesi, Massachusetts Valisinin saplantılarını biraz daha katılaştırırken, kocası Pekin sokaklarında çöpçülük eden bir Çinli ananın içine dönüklüğünü yumuşatıyor ve gözyaşlarını zamanın kısalışını yansıtıyordu. Birleşik Devletler Başkanı, vicdanında bir yük ya da hesap verme zorunluluğu duymaksızın rahatça uykuya çekilirken, Şili'deki bir bakır madeni işçisi, elindeki ekmek kabuğunu dalgın dalgın kemiriyor, yediğinden bir tat almıyor ve

yüreğinin her an biraz daha ağırlaştığından başka bir şey duymuyordu. Massachusetts Eyalet Hapishanesi'nde de insanların ruhu, her geçen saat biraz daha yok oluyor, yüzleri her geçen saat biraz daha kararıyordu.

Müdür, Papaza,

«Ben de sizinle beraber gireceğim içeri.» dedi. «Dünyada hiç kimseye söylemeyeceğim bir şeyi size açmama izin verirseniz aziz Peder, şu kısacık yolu geçmek benim için en büyük ceza oluyor. Beni cezaevi müdürü yapan talihime hiç de şükretmiyorum.»

Papaz, adımlarını yavaşlatarak, kendine yol gösteren adamın yürüyüşüne ayak uydurdu. Papaz, ölümün çeşitli biçimlerini bilir, hüzünlü müziğe uydurulan o ağır dansı, o ölçülü adımları, müziğin o eşsiz biçimde perde perde düşerek son buluşunu iyi tanırdı. Çok yerde ve çok kez ölümle burun buruna gelmişti. Ne var ki, ölüm hakkındaki bilgisinin giderek çoğalması, papazla ölüm arasındaki yakınlığı arttırmamıştı. Külahı sivri cüppeli azrail onun dostu değildi. Kendi ölüm korkusunu da yenememişti. Papazın ölümle karşılaşmaktan edindiği bilgiler, bu karanlık düşman hakkında yürütebildiği ve gerçeğe daha yakın olan varsayımlarla dengeleniyordu. Papaz, Eyalet Hapishanesi'nin o çok iyi bildiği korkunç ve kasvetli koridorlarından geçerken, bu imrenilmeyecek görevin şu anda kendisine ne gibi olasılıklar getirdiğini düşünüyordu.

Ona, bir ruhu kurtarmak zaferinin büyük mutluluk ve sevinç olduğunu belletmişlerdi. Oysa bu taş tüneller boyunca yürüyen Papaz, Sacco ile Vanzetti'nin ve zavallı, lânetli bir hırsızın ruhlarını kurtarmayı başarsa bile nasıl bir mutluluk duyabileceğini kestiremiyordu. Sacco ve Vanzetti ile yapmayı tasarladığı konuşmayı kafasında bölük pörçük tekrarladı. Ama her seferinde de, kendi kurduğu olasılıktan kaçıyor ve kendi kendi-

siyle yaptığı tartışma sonunda, meleklerin ayak basmaya korktukları yere girmemek, kendisini bu iki radikalden ayıran duvarı yıkmamak kararına varıyor ve sözlerinin ateşini, daha az direnç göreceği bir noktaya — hırsız ve katil Celestino Madeiros'un ruhuna yöneltmeyi tasarlıyordu.

Bu seçmeyi yaptığı için suçluluk duymayacaktı. Çünkü Sacco ile Vanzetti'nin günahlarının bağışlanamayacak, ruhlarının ıslah edilemeyecek gibi olduğu açık seçik ortada değil miydi? Bu iki adam, papazın devrinde ortaya çıkmış o garip hayvanın, —papazın görüşüne göre— Avrupa'nın verimliliğini, özünü yutmak için sivri dişlerini uzatan hayvanın, kızıl canavarın uzun dilinin uç noktasıydılar.

Bir hırsız ve katilin —yani ötekilerin suçuna oranla çok daha hafif suç işlemiş birinin— günah çıkarması ve ruhunu kurtarmaya çalışması düşüncesi Papaza aynı ölçüde, belki de daha fazla sevinç veriyordu.

Bütün bu düşüncelere karşın, Papazın, Müdür'le birlikte ölüm hücrelerine doğru yürürken, şu anda var olan eşsiz benzerliği anımsamamak için gerçekten duygusuz bir insan olması gerekirdi. Çünkü burada, milyonlarca insanın sevdiği ve öldürülmek üzere bulunan iki adam vardı. Onların yanı sıra yine ölecek olan bir de hırsız vardı. Papaz, isterse kâfirlik sayılsın, bu durumu İsa'nın sonu ile karşılaştırmaktan kendini alamadı. İsa da devlet öyle istediği için ölmüştü ve İsa da ölürken yalnız değildi. Onun yanında da iki hırsız, onunla aynı yolculuğa çıkmıştı. Papaz bunları düşünürken kendi kendine söylendi :

«Bu Celestino Madeiros'un buraya belirli bir amaçla gönderilmediğini kim bilebilir ve hatta benim buraya belirli bir amaçla gönderilmediğimi kim söyleyebilir? Ve bu amacın bütününü göremesem bile, ne oldu-

ğunu kuşkusuz sezinliyorum. Piskopos ya da Kardinal olmadığıma göre, bu amacı kavramak için fazla çaba göstermeden, beni yönelttiği yere doğru yürüyeceğim.» Sonra Müdür'e dönerek,

«Sacco ve Vanzetti ile görüşmeyi bir kez daha denemenin yararı olmaz mı dersiniz?»

«Hiç yararı olmaz. Üstelik buna hakkımız olduğunu da sanmıyorum.»

Papaz,

«Öyleyse benim işim hırsızla.» diyerek başını salladı ve yanyana üç ölüm hücresine gelinceye kadar sesini çıkarmadan yürüdü. Burada hava kaçınılmaz olanla öylesine dolmuş ve acı ile öylesine nemlenmişti ki, Papaz, Müdür'ün yanına sokuldu, güven duyabilmek için onun somut varlığına sarıldı. Sonra Müdür önde, o arkada Madeiros'un hücresine geldiler. Müdür,

«Celestino, sana bir papaz getirdim. Onunla konuş ve son eğer gelecekse kendini o sona hazırla.»

Müdür'ün arkasında duran Papaz, Madeiros'un hücresinin yalın düzenliliğini görüyordu. Hücrede bir kerevetle birkaç kitaptan başka hiç bir şey yoktu. Burada insanlar dünyayı, dünyaya geldikleri gibi hiç bir şeyleri olmadan ve çırılçıplak terkedip gidiyorlardı. Papaz gözünün ucuyla, Sacco ve Vanzetti'nin hücrelerini de görebiliyordu. Ama gözlerini kararlı bir tavırla oradan çekiyor, şu anda bütün gücünü kullanmasını gerektirecek ödeve kendini hazırlıyordu.

Madeiros yatağın üzerinde oturuyordu. Oldukça serinkanlı görünüyordu. Başı dikti. Müdür'ün sesini duyduğu zaman da kafasını kapıya çevirmedi. Papaz ona bakarken, saatin dokuzu geçtiğini ve artık onun için bu dünyada zaman ve umut diye bir şey kalmadığını bilip bilmediğini düşündü. Madeiros bunu gerçekten bili-

yorsa bile, gereksiz bir tedirginlik belirtisi göstermiyordu. Sakin bir sesle,

«Size ve papaz efendiye teşekkür etmek isterim.» dedi. «Ama onu buradan yollayın. Onu görmek istemiyorum ve buna gereksinmiyorum.»

Papaz, fısıltıyla Müdür'e sordu.

«Bütün gün böyle miydi? Böylesine sakin ve serinkanlı mıydı?»

Madeiros'un şu andaki tavrını nasıl yorumlayacağını şaşırmış olan Müdür de fısıldayarak cevap verdi:

«Ne gezer. Bu tavrı hiç alışılmamış bir şey. Sabahın erken saatlerinden beri sinirliydi, kimi zaman histerik bir durum alıyordu, kimi zaman da ciğerlerini patlatacak kadar avaz avaz korku ve dehşetle haykırıyordu. Çekicin ilk darbesini duyup ölümün yaklaştığını sezen bir domuz gibi böğürüyordu.»

Papaz,

«Öyleyse şimdi ne yapacağız?» diye sordu.

«İstiyorsanız onunla konuşabilirsiniz.»

Papaz, «İnsan bir katilin ruhunu nasıl ele geçirebilir?» diye düşündü, çünkü şimdiye kadar bu tür bir ödev yüklenmemişti. «Kavgaya hangi noktada girilir?» Sonra, Madeiros kadar yalın ve dolaysız bir tavırla sormaya karar vererek,

«Peki neden papaz istemiyorsun, oğlum?» diye sordu.

Bu kez Madeiros başını kaldırdı, gözlerini hücrenin kapısına çevirdi ve papaza öylesine temiz, öylesine kaçamaksız baktı ki, bu bakış karşısında papaz doğruluk ve doktrinlerinin değerli kulelerinden aşağı yuvarlanıverdi ve düştüğü noktada karşısında ölümü korkusuzca bekleyen bir çocuktan başka bir şey göremez oldu. Bunun yarattığı —ve belki de dünyada karşılaşacağı şaşkınlıkların en karmaşık, en mucizevi nitelikteki—

şaşkınlık, Papazın çocukluğundan beri büründüğü aldatmacalar ve kurnaz sözler zırhını deldi ve bir an için bu zırhın altındaki insanın ruhuna değdi. Papaz bunun üzerine belirli bir cevabı beklemeye koyuldu ve o cevap verildiği zaman da fazla şaşırmadı.

Madeiros, sözcükleri ve düşüncelerini güçlükle ve içtenlikle toparlamaya çalışarak konuştu :

«Papaz istemiyorum, çünkü papaz kendisiyle birlikte korkuyu da getirebilir. Şu anda korkmuyorum. Bugün bütün gün ve dün ve önceki gün ve ondan önceki günler korkuyordum, ölüp ölüp diriliyor ve her ölüşümde büyük acı çekiyordum. Korku, dünyanın en dehşet verici şeyi. Oysa şimdi burada iki arkadaşım var — Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti. Benimle konuştular, korkumu giderdiler. İşte bu yüzden papaz gereksiz oldu. Eğer ölümden korkmuyorsam, ölümden sonra gelecek olanlardan da korkmuyorum demektir.»

Papaz umutsuzluk içinde,

«Onlar sana ne söyleyebilirler ki?» diye sordu. «Onlar sana tanrının bağışını sağlayabilirler mi?»

Madeiros çocuksu bir sadelikle,

«Bana insanın bağışını sağladılar.» dedi.

Papaz sordu :

«Benimle birlikte dua edecek misin?»

Madeiros,

«Dua edecek bir şeyim yok.» dedi. «Kendime iki dost buldum ve dünyada kaldığım sürece onlar da yanımda olacaklar.»

Madeiros bunu söyledikten sonra yatağına uzandı, ellerini başının altında kavuşturdu, gözlerini kapadı. Papaz da onunla yeniden konuşmayı göze alamadı. Geldikleri gibi gittiler. Anca bu kez, Sacco ile Vanzetti'nin hücrelerinin önünden geçerlerken papaz içeri göz attı ve New England'ın yeni efsanesi olan iki adamı gör-

dü. Papaz onlara bakarken, onlar da başlarını kaldırıp baktılar ve papazla göz göze geldiler.

Papaz şimdi Eyalet Hapishanesi'nin tünellerinden ve koridorlarından hızla geçiyordu — yine de olanca hızıyla yürümesine karşın, oradan kaçtığını Müdür'ün anlamaması için kendini kontrol ediyordu. Arkasında, ölüm hücrelerinde, sadece kavrayış, anlayış yeteneğini tüketmekle kalmayıp, doğrudan doğruya varlığını tehdit eden bir gizem vardı ve şimdi papaz bu gizemden kaçıyordu.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

Cezaevi Müdürü, sonunda Papazdan kurtulduğuna bayağı sevindi. Çünkü daha yapılacak bir yığın iş vardı ve saat de neredeyse on oluyordu. İnsanlar, ölüm cezalarının infazında görünürdeki dehşetin ardında nasıl uğraşlar olduğunu düşünemezlerdi. Müdür filozofça düşünmeye yatkın olduğu zamanlar —hoş hangi cezaevi müdürü biraz filozof değildir?— kendi görevleri ile büyük ve girdisi çıktısı çok bir cenaze müdürlüğünün görevleri arasındaki benzerlikleri düşünürdü. İşte bu işler böyleydi ve Müdür'ün bu sonuçta hiç bir rolü yoktu. Yaşama son vermek işlemi, yaşama başlatmak işleminden daha tantanalı ve törensel oluyorsa, bunu değiştirebilecek ya da buna karşı koyacak kişi elbet Müdür değildi.

Müdür, önce ölüm hücrelerinin bitişiğindeki yemek salonuna gitti, çünkü bu salonu gazetecilere ayırmıştı. İnfaz yapıldığı takdirde infaz yerinde veya yakınlarında bulunmak için özel izin almış bir yığın gazeteci daha şimdiden salonu doldurmuştu. Müdür, basınla iyi ilişkiler kurmanın değerini bilen adamdı. Bu nedenle gaze-

tecilerin bütün isteklerini yerine getirmeye ve istenilebilecek her şeyi el altında bulundurmaya hazırdı. Yemek salonunu taze kahve kokusu sarmıştı. Masaların üstünde görüntüleri bile iştah açan sandviçler ve pastalar duruyordu. Müdür o gün için özel olarak on iki kilo sandviç ekmeği aldırtmıştı. Çünkü, gazeteciler üzerinde cezaevinde yenilen ekmeğin kurtlu olmadığı izlenimini yaratmak istiyor, onun da ötesinde bu kadar çok basın mensubunu bir arada doyurmanın önemini biliyordu.

Telefon şirketi de elinden gelen yardımı göstererek, infazla ilgili ayrıntılı haberlerin bu haberleri bekleyen dünyaya gecikmeksizin verilmesini sağlamak için yemek salonuna altı ek hat bağlamıştı. Müdür, gazetecilerin düşüncelerini ve kurgularını yazabilecekleri yeterli miktarda müsvedde kâğıdı ile kalem de aldırtmıştı. Müdür, kendisini, bu cezaevini ve koca Massachusetts'in bu kesimini, bütün dünyanın ilgisini toplayan bir odak noktası durumuna getiren koşulları acı acı düşündü. Sonra, kendisinin sorumlu olmadığı bu sonucu olduğu gibi kabul etmenin yerinde olacağı kanısıyla, bu gibi durumlarda yapılacak en doğru işin, her şeyin aksaksız, olaysız yürümesini sağlamak olduğu kararına vardı.

Müdür yemek salonuna girince, gazeteciler hemen çevresini kuşattılar ve onu soru yağmuruna tuttular. Ondan öğrenebilecekleri bütün ayrıntıları öğrenmek istiyorlardı — örneğin gardiyanların ve diğer görevlilerin adlarını, cezaevi doktorunun kim olduğunu, infazla ilişkisi olacak herkesin adını öğrenmek istiyorlardı. Gazeteciler, infazın ertelenmesine karar verildiği takdirde, bu ertelemenin bir anlık gecikme yüzünden boşa gitmeyeceğinden güven duymak için, Müdür'e infazdan önceki son anlarda Vali ile bağlantı kurup kurmayacağını da sordular. İnfazların hangi sırayla yapılacağını da bilmek istiyorlardı.

Müdür, «Beyler, beyler,» diye onlara karşı çıktı, «Bütün sorularınıza cevap verebilmem için bütün geceyi burada geçirmem gerek, oysa daha yapılması gereken öyle çok şey var ki. Yardımcılarımdan birini görevlendirdim, o burada bulunacak ve benden öğrenebileceğiniz her şeyi size o söyleyecek. Şunu anlamalısınız ki, bizler tatsız bir görevi yerine getirmekle yükümlü sıradan birer memuruz. Ben ne yargıcım, ne de polis. Sadece bu cezaevinin müdürüyüm. Vali ile sürekli bağlantı sağlamak için, kuşkusuz elimden gelen her şeyi yapacağım. Bu iki kişiyi burada geçirdikleri yıllar boyunca iyice tanıdığımı ve onlara hukuksal yönden bir yardımda bulunabilmek için mümkün olan her şeyi yapacağımı anlamanızı isterim. İnfazların sırasına gelince, bu şöyle belirlendi. İlk idam edilecek olan Celestino Madeiros. Ondan sonra Nicola Sacco ve son olarak da Bartolomeo Vanzetti. İşte beyler, sizin için yapabileceğim şimdilik bu kadar.»

Gazeteciler teşekkür ettiler. Müdür, durumu ustaca idare ettiği, işi aşırı abartmadan, ya da aşırı ufaltmadan soruları cevaplandırdığı için az gurur duymuyordu doğrusu. Müdür, yemek salonunda bunlarla uğraşırken, cezaevi-doktoru, elektrikçi, iki gardiyan ve cezaevi berberi ölüm hücrelerine geldiler. Müdür gibi, onlar da yaptıkları her hareketin bilincini acı acı duyuyorlardı. Ancak Müdür'ün görevinin tersine, onların uğraşı basına cevap vermek değil, ölüm mahkûmlarıyla yüzyüze gelmekti — bu nedenle de, kendilerine yüklenilen görevlerden doğal olarak eziklik duyuyorlardı. Bu utanç ve mutsuzluk duygusunun yanı sıra, belki de kendilerini avutmak, desteklemek için, böylesine büyük bir olayda üzerlerine düşen rolün önemini abartıyorlar ve bu olayı ertesi günü nasıl anlatacaklarını kuruyorlardı. Yine de her biri belirli bir utanç duygusunun ezik-

liğinde, iki anarşistten ve hırsızdan özür dilemek gereğini duydular. Berber, onların başlarını traş ederken özür diledi.

Vanzetti'ye dedi ki,

«Biliyor musun, burada bu işi yapmak benim bahtsızlığım. Ne yapabilirim?»

Vanzetti, sesinde güven verici bir tonla,

«Yapabileceğin bir şey yok.» dedi. «Bu senin işin, sen de işini yapıyorsun. Daha başka ne denilebilir?»

Berber,

«Sizlere avuntu verecek bir şeyler söyleyebilmeyi isterdim.» dedi ve Vanzetti'nin traşını bitirdikten sonra da elektrikçinin kulağına eğilerek, işin umduğu kadar zor olmadığını, bu Vanzetti denilen adamın görülmemiş derecede anlayışlı, eşsiz biri olduğunu fısıldadı.

Sacco ise hiç konuşmadı. Ağzından tek sözcük bile çıkmadı. Berber birkaç kez konuşmak istediyse de, Sacco ona öylesine bir bakış baktı ki, berberin diyecekleri boğazında düğümlendi kaldı.

Sıra Madeiros'a gelince, berber çok daha başka bir duyguya kapıldı. Madeiros ufak bir oğlan çocuğu gibi oturuyordu ve onun bu sakin görünümü berbere dehşet veriyordu. Koridora çıkınca, Madeiros'un serinkanlılığından gardiyanlara söz etti. Gardiyanlar omuz silktiler ve başlarıyla anlamlı anlamlı infaz odasını göstererek, Madeiros'un «oynatmış» olduğunu söylediler.

Elektrikçi, gardiyanların idamlar için özel hazırlanmış çamaşırları mahkûmlara vermelerini seyretti. Mahkûmlar, hücreleriyle elektrikli sandalye arasındaki kısa yolculukta giyecekleri, kara renkli idam gömleklerini sırtlarına geçirdiler. Vanzetti bu dehşet verici gömleği giyerken, yumuşacık bir sesle,

«İşte damat hazır!» dedi. Her şeyi düşünen Devlet, bana sıcacık giysiler veriyor, beni traş etsin diye

usta bir berber gönderiyor. İşin tuhafı, korkum geçti. Şimdi sadece nefret duyuyorum.»

Vanzetti İtalyanca konuştu. Gardiyanlar onun ne dediğini anlamadılar. Ama berber anladı ve Vanzetti'nin sözlerini çevirerek cezaevi doktorunun kulağına fısıldadı. Doktor, kendi durumundaki kişilerin o kaçınılmaz katılığı içinde omuzlarını silkti.

İdam gömleklerinin kol ağızlarını ve pantolonların paçalarını kesip açmak elektrikçinin göreviydi. Elektrikçi, kendine ve böyle bir yerde çalışmasına yol açan kaderine söverek bu görevi yerine getirdi. Elektrikçi bu işleri yaparken, bir ara eli Vanzetti'nin tenine değdi. Vanzetti, ona öfkeyle bakarak geri çekildi, sonra aynı nefret dolu bakışlarını, elektrikçiyi seyreden gardiyanlara çevirdi ve bıçak gibi katı ve düz bir sesle,

«Bu da bir iştir.» dedi. «Kendinize bu işi seçmişsiniz ve her devirde sizin gibileri olacak. Tanrı var olsaydı bile, ölüme hizmetçilik eden haremağalarını o da bağışlamazdı. Doğrusunu isterseniz, artık mücadeleyi bitirmekten başka isteğim yoktu, oysa karşıma bir de sizleri çıkarıyorlar. O lânetli ellerinizi üstümden çekin. Elleriniz, hizmet etiğiniz efendinin pisliğiyle kirlenmiş!»

Berber Vanzetti'nin sözlerini İngilizce'ye çevirdi. Doktor olanca katılığı ile,

«Başka ne bekliyordun?» dedi. «Onu ödürmekten daha öte bir şey yapamazsın. Konuşmak istiyorsa, konuşmasını engelleyemezsin, değil mi? Artık onun ne söylediğini gelip bana anlatma. Ne istiyorsa söylesin.»

Gardiyanlar, hücre kapılarını yeniden kilitlediler. Her hücrede, karalar giyinmiş bir adam duruyordu. Madeiros'ta en ufak bir değişiklik olmadı. Kara giysileri giydikten sonra da, eskisi kadar serinkanlılıkla yatağının üzerinde oturmaya devam etti. Oysa Nicola

Sacco hücresinin ortasında dikilmiş duruyor, sırtındaki giysileri çekiştirerek tuhaf tuhaf bakıyordu. Vanzetti ise kapının yanından ayrılmadı. Yüzünü, kapının deliğine yapıştırmıştı. Yüzünde öfke vardı ve damarlarındaki kan düzenli, güçlü bir biçimde atıyordu. Canı dolanıyordu içinde. Yaşam doluydu. Kapıya asıldığı zaman kollarındaki kaslar gerilip sertleşti. Vanzetti, yaşamının çeşitli bölümlerini düşündü. Anılarını düşünürken pişmanlık ya da acı değil, giderek katılaşan ve yoğunlaşan bir öfke duyuyordu. İtalya'nın bir köyünde, güneş içindeki o köyde geçirdiği serbest ve mutlu çocukluk günleri gözlerinin önüne geldi. Anası gözlerinde canlandı. Vanzetti, onun kendisine sarıldığı zaman yanağında duyduğu yumuşacık, sıcacık tenini yeniden duydu. Sonra anasının hastalığını, günden güne solup gidişini anımsadı. Anasının başucundan hiç ayrılmamış, kendi sonsuz yaşam gücünü ona aktarmaya çabalamıştı. Vanzetti içindeki o yaşam ve mücadele gücünün bilincine daha o zamanlar varmaya başlamıştı. Suyu hiç tükenmeyen ve çevredekilerin tüm susuzluğunu giderinceye kadar su verebilen büyük bir kuyu gibi duyuyordu kendini — oysa kendi susuzluğu hiç giderilmemişti.

İtalya, anasıyla birlikte öldü. Vanzetti, anasının çevresinde kurduğu doğayla iç içe yaşamdan kaçışını anımsadı. Sonradan, çalışmak ve mücadele etmek —günlük kuru ekmeğini çıkarmak için çalışmak ve bunu tüketmek için yabansı bir açlık duymak— işte sonradan Bartolomeo Vanzetti'nin yaşamı, varlığı, varlığının derin anlamı bu olmuştu. O, Sacco gibi değildi. O, varolmanın bütün güçlükleriyle, bütün fırtınalarıyla boğuşmak için dünyaya gelmişti — ve onları altetmek için doğmuştu. Şimdi de teslim olamıyordu. Bütün gövdesi, teslim olmanın olanaksızlığını haykırıyor, ölüm

nasıl olmaz ve benimsenmez bir şeyse, teslim olmanın da öylesine olursuz olduğunu söylüyordu. Bir çıkış yolu olmalıydı. Bir ileri adım daha, söylenecek bir söz daha, bir karşı çıkış daha olmalıydı. Yaşamın, cevabı, ölüm değil, yine yaşamdı. Ölüm bir canavardı. Ölüm, düşmanlarının tapındığı kirli, karanlık ve korkunç tanrıydı. Vanzetti, ölümü nefretle, öfkeyle, hınçla itiyordu. Yaşam ona bağlanmıştı ve aynı biçimde o da yaşama bağlıydı. Vanzetti'nin düşünceleri ile sözleri özdeşleşti ve aklından geçenleri haykırmaya başladı.

«Yaşamam gerek — anlıyor musunuz? Yaşamalıyım! Ödevim daha yeni başladı. Savaş sürüyor. Yaşamalı ve bu savaşa katılmalıyım. Ölmeyeceğim! Ölmemem gerek. Ölemem...»

Cezaevi doktoru, durumu basın odasındaki Müdür'e haber verdi. Müdür masalardan birinin üstüne çıktı, salondaki kalabalık gazeteci ve yazar topluluğuna susmalarını ve kendisini dinlemelerini belirtti.

«Mahkûmları infaza hazırlamış bulunuyoruz, beyler.» dedi. «Yani adet üzere, giysilerinin değiştirilmesi ve başlarının traş edilmesi işlemleri tamamlandı. Eyalet Valisinin onların idamı için belirlediği zamana, geceyarısı başlayacak olan o ana kadar önümüzde bir saatten birkaç dakika fazla süre kaldı. Saat on bir ile geceyarısı arasındaki bir saati, elektrik yükünü taşıyacak olan tesisatı denemeye ayıracağız. Bu süre içinde, hapishane ışıklarının birden azaldığını görürseniz, denemenin yapıldığını anlayın. Ben şimdi odama gidip Valiyi arayacağım. Ayrıca Validen bana gelebilecek haberlerin derhal iletilmesi için gerekli hazırlıkları yapacağım.»

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

Son saat geldi dayandı. On bir ile on iki arasındaki son saat. Günün bitmesinden önceki son saat. Günle birlikte daha pek çok şeyin, umutların, düşlerin ve insanların adaleti gerçekleştirme dürüstlüğüne duyulan inancın sona ermesinden önceki son saat. O son saat içinde, milyonlarca kişi yorgun suskunlukları içinde bir şeyin bilincine vardılar: İnsan bir şeyi istiyor, onun için dua ediyor, ona inanıyor diye, o şeyin ille de olması gerekmiyordu.

O son saat boyunca, Hükümet Sarayı'nın çevresindeki göstericilerin sayısı daha da arttı ve cezaevine doğru yürüyüşe geçileceği söylentisi yayıldı. Oysa Hükümet Sarayı'nın önünde yürüyenler, böyle bir maceranın bir şeyi değiştiremeyeceğini, olacakların kaçınıl-

mazlığını engelleyemeyeceğini açık seçik kavramışlardı artık. Zaman zaman Vali çalışma odasının perdelerini aralıyor ve göstericilere göz atıyordu. Ne var ki, gecenin bu geç saatinde, aşağıda yürüyen erkek ve kadın kitlesinin görüntüsüne Vali de alışmıştı ve gördükleri artık onu etkilemez olmuştu.

Londra'da daha sabahın beşi değildi. Ve Londra'da ölüm nöbeti bütün gece sürmüştü. İngiliz kömür işçilerinin, tekstil işçilerinin ve dok işçilerinin suratları, bekleyişle geçen bu uzun nöbetin sonunda süzülmüş, benizleri uçmuştu. Sondan bir önceki saati yaşamakta oldukları kulaktan kulağa yayılınca, hepsinin yorgun bedenlerinden bir iç çekişi yükselir gibi oldu ve zaman ile uzaklığın yarattığı engel karşısındaki çaresizlik içinde hepsinin omuzları biraz daha eğildi.

Rio de Janerio'da saat sabahın biri ile ikisi arasındaydı. Birleşik Devletler elçiliğinin önünde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Protesto ediyorlar, af çağırısında bulunuyorlardı. Öylesine avaz avaz haykırıyorlardı ki, göklerin bu sesin yankısını uzaklara taşıması, hatta Massachusetts'deki Boston kentine kadar bile götürmesi mutlak gibi görünüyordu.

Moskova'da, işçiler fabrikalarına gitmek için evlerinden çıkıyorlardı. Orada burada, duvar gazetelerinin önünde birikiyorlar ve kulaktan kulağa şu soru fısıldanıyordu :

«Şimdi Boston'da saat kaç?»

İşçilerin çoğu gözlerini siliyor, boğazındaki düğümü atmaya çalışıyordu. Diğerleri açık açık, utanmasız ağlıyorlardı — Amerikan elçiliğinin önünde bütün gece süren hüzünlü nöbetin sonundaki Fransız işçileri bile ağlıyordu.

Varşova'da günün ilk ışıkları ağarıyordu. Varşova'da gösteriler yasaklanmış ve dağıtılmıştı. İşçiler, ses-

siz ve hayalet gibi kıpırtısız geceyi arşınlamışlar, Sacco ile Vanzetti'nin yaşaması için Varşova halkını son bir çaba göstermeye çağıran illegal afişlerin sonuncusunu da asmışlardı.

Ta Avustralya'da, Sidney'de vakit öğleden sonraydı. Sidney'de dok işçileri kancalarını ve iplerini bırakmışlar, sekizer kişilik sıralar halinde Amerikan elçiliğine doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Bir yandan yürüyorlar, bir yandan iyi bir kunduracı ile yoksul bir balıkçının canını alarak kendi canlarından da birer parçanın alınacağını ve bunun yapılmamasını haykırıyorlardı.

Bombay'da, büyük bir çırçır fabrikasında vardiyayı yeni devralan işçilerden biri, bir cambaz çevikliğiyle makinenin üstüne fırladı ve arkadaşlarına seslendi :

«Şimdi, bir saat için işi bırakıyoruz. Ölecek olan iki yoldaşımıza saygı duruşunda bulunmak için, onların bu son saatinde çalışmayacağız.»

Tokyo'da, polisler ellerindeki uzun sopaları amansızca sallayarak Amerikan elçiliğinin önünde birikmiş işçileri dağıttılar. Tokyo'da öğle olmuştu ve emekçilerin yaşadığı sefil mahallelerin her köşesinde kulaktan kulağa hep aynı soru soruluyordu. Çoğu kişi utanmasız ağlıyordu. Hıçkırıkların sesi banda geçirilebilseydi, bütün dünyayı kuşatan ince bir doku gibi bu ses her yerde izlenilebilir ve insanın yeryüzünde var olduğu ilk günden bu yana, insan soyunda böylesine yaygın, böylesine ortaklaşılmış, böylesine sürekli hiç bir şeyin görülmemişliği tüm katı gerçeğiyle ortaya çıkardı.

New York'da Union Alanı'nı dolduran suskun kalabalık da şimdi hıçkırıklarını milyonlarca insanın hıçkırıklarına kattılar. Her dakika yeni bir haber bülteni kalabalığın arasında elden ele dolaşıyor ve Union Alanı'nda birikmiş kadınlarla erkekler her dakika birbir-

lerine biraz daha sokuluyorlar, omuzları ve elleri birbirine değiyor ve böylece üzerlerine gelen bu karanlık ve korkunç yabancıya karşı, iki emekçinin ve bir hırsızın canlarıyla birlikte kendi canlarının da değerli bir parçasını alan ölüme karşı birbirlerine destek olarak savunmaya çalışıyorlardı.

Colorado'nun Denver kentinde, zaman ayrımından dolayı, beklenen sona daha iki saat vardı —— ve belki de bu iki saatlik süre, bir değişiklik olasılığı umudunu sürdürüyordu. Çünkü Denver'de af dilekçelerinin altına imza toplanmasına, telgraflar çekilmesine devam ediliyor ve pek çok kişi şehirlerarası telefon memurlarına yalvararak Boston'daki Hükümet Sarayı'nı bağlamalarını rica ediyorlardı. Saatin akşamın sekizi ile dokuzu arasında olduğu San Fransisco'da da durum aynıydı. San Fransisco'lu kadın ve erkek emekçiler, öfkeli ölüm nöbetlerini sürdürüyorlardı. Sacco - Vanzetti Savunma Komitesi'nin oradaki bürosunda da Denver'deki gibi heyecanlı ve umutsuz çalışmalar yürüyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin her yanında bir düzineyi aşkın kentte Sacco ve Vanzetti davası için kurulmuş savunma büroları vardı. Bu bürolar kimi zaman kiralanmış bir yazıhanede, kimi zaman sadece bir tek masada, kimi zaman kendini bu amaca adamış bir ailenin oturma odasının bir köşesinde çalışıyordu. Savunma büroları nerede olursa olsun, insanlar, ufak ama kenetlenmiş bir insanlık grubu oluşturarak sayılarını çoğaltmak ve güçlerini arttırmak, kardeş gözüyle gördükleri bu insanların davasına biraz olsun yarar sağlamak umuduyla toplanıyorlardı.

Boston kentinin üzerine, bir kocaman, bir kapkara tabut örtüsü çekilmişti. Kentte, Eyalet Hapishanesi'nde olacakları kesinlikle bilmeyen ve çoğunlukla acı duyarak düşünmeyen ne bir erkek, ne bir kadın, ne

de bir çocuk bulunamazdı. Ufak bir yarımada gibi suyun üzerine açılan Charlestown'daki hapishane projektörlerle aydınlatılmıştı. Nöbetçiler, düşünceli ve endişeli tavırlarla makinelilerin ardına çökmüşlerdi. Eyalet askerleri ve polis hapishanede devriye geziyor, hapishanenin yakınlarındaki bütün sokaklarda sivil polisler dolaşıyordu. Yaşam biçimleri ve yaşama amaçları, insanları sürüdeki hayvanlar gibi gütmek olan bu insanlar için, bütün dünyada ve Boston'da olup bitenler anlaşılması olanaksız, büyük bir gizem niteliğindeydi. Ve bu iki nefret edilesi radikalin acısını, insanlığın böylesine büyük bir bölümünün neden paylaştığını anlayabilecek en ufak bir ip ucu bulamıyorlardı. Resmî açıklamalara göre, dünyanın dört bucağında gösteri yapanlar, komünistler tarafından komünistlerin amaçları için kullanılıyordu. Ne var ki, tepkiler daha şimdiden öylesine yaygınlaşmıştı ki, bu resmî açıklama iyiden iyiye su götürür olmakla kalmamış, hepten çökmüş ve ardında, iki İtalyan'dan nefret etmek, sonlarının gelmesini hırsla istemek zorunluluğunu duyanların dudaklarında —sorulan ama cevapsız kalan— sözsüz bir soru bırakmıştı. Sacco ve Vanzetti'nin savunmasıyla yakından ilintili kişiler için, bu son saat bir cehennem oldu. Sacco ve Vanzetti'ye gerçek adaletin sağlanması için kaç kişinin baş koyduğunu kestirmek olanaksızdı. Ama kuşkusuz, dünyanın çoğu kıtasında bu yola baş koyanların sayısı yüz binleri buluyor ve bunların her biri bu son saat içinde kendi çarmıhını yüklenmiş taşıyordu. Bunlardan biri de Ceza Hukuku Profesörüydü. Profesör, yoldaşlık gereği, bir şeyler yapma duygusunun gereği, soydaşlarına yakın olmak gereği ile yeniden göstericilerin arasına katılmıştı. Şu anda, kendini Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin ölümlerinden ayıran dakikalar boyunca yürüyor ve bu dakika-

lar geçtikçe, içinde bulunduğu dramın gerçeğini kavramaya çalışıyordu. Porfesör, Boston'daki ve dünyanın her yanındaki işçiler gibi, kafasındaki bütün sorulara yalın biçimde ve kendisi ile Sacco ve Vanzetti arasında gerçek bir özdeşlik kurarak cevap veremezdi. Onun vicdanının ve kafasının çalışma tarzı, özellikleri gereği daha karmaşık, daha irdeleyiciydi ve soruların cevapları, işçilere oranla onu daha zor doyuruyordu. Bütün insanlar gibi, profesör de gelecek yılların nasıl olacağını kestiremiyor, neler olacağını ve bu olacaklar içinden kendisine hangi rolün düşeceğini bilemiyordu. Ancak «Güçlü yerlerde oturanlar, yalın ve ezilen kişilerden başkadırlar» sözündeki gerçeği kavrama noktasına gelmişti. Güçlülüğün duayla elde edilemiyeceğini de anlamıştı. Yine de bu düşüncelerin kendisini yönelttiği kaçınılmaz sonuçlardan ürküyordu. Sadece burada, Birleşik Devletler'de, Sacco ile Vanzetti'nin özgürlüklerine kavuşmasını isteyen milyonlarca kişi bir araya gelse, bir bütün olarak harekete geçse, yeryüzünde onların karşısında duracak hiç bir güç olmadığını biliyordu. Ama böyle bir eylem düşünün endişelerden uzak olmadığını, böyle bir harekete kesinlikle özlem duymadığını, bu kurguların korku ve karmaşık düşüncelerle örtülü olduğunu da biliyordu.

Bu korkularından bir bölümü, şu anda yürüyüş yapmakta olan emekçilerle ilintiliydi.

Profesör, «Acaba neler duyuyorlar?» diye kendi kendine sordu. «Neler düşünüyorlar? Yüzleri nasıl da katı ve donuk! Hiç duygulanmıyormuş gibi görünüyorlar, oysa aşırı duygulanıyor olmalılar. Kucaklarında çocuklarıyla yürüyen şu kadınlara, çalışmanın yorgunluğunu suratlarında taşıyan şu adamlara bak bir. Onları bu hüzünlü yürüyüşe sürükleyen acılarının özel bir niteliği olmalı. Ne olabilir bu? Ne düşünüyorlar acaba?» Sonra

yine kendi kendine sözünü sürdürdü: «Tuhaf şey ama bu işçi kadınlarla erkeklerin ne düşündükleriyle bugüne kadar hiç ilgilenmemiştim. Oysa şimdi ne düşündüklerini bilmek istiyorum. Onları, Sacco ile Vanzetti'ye bağlayan bağın ne olduğunu öğrenmek istiyorum. Beni korkutan şeyin ne olduğunu öğrenmek istiyorum.»

Gerçekte, profesörün korkularının kaynağı da yöneldiği noktalar da birden fazlaydı. Kısa bir süre sonra Sacco ile Vanzetti'yi bekleyen olayı düşündükçe, ölümün soğuk rüzgârı yüreğinde esiyordu. Ama göstericilerin katı, asık ve öfkeli yüzlerine baktıkça, bir başka korkuyla ürperiyordu. O zaman şöyle düşünmekten kendini alamıyordu:

«Bunlar uyanırlarsa neler olur? Bunlar ve daha milyonlarca başkaları. Bunlar uyanırlar ve Sacco ile Vanzetti ölmeyecek derlerse ne olur? O zaman neler olur? Ve benim yerim neresi olur?»

Profesör, son derece tedirgin olduğunu yadsımıyordu. Bugün daha erken saatlerde, Savunma Merkez Bürosu'ndayken, bu düşünce ve endişelerini, Uluslararası İşçi Savunma Komitesi'nin komünist olarak tanınan bir temsilcisine açmıştı. Bir zamanlar Kuzeybatı kesiminde odunculuk yapmış olan bu uzun boylu, köşeli yüzlü, kızıl saçlı adam, Sosyalist cepheden eyalet meclisine seçilmiş ve birkaç yıl sonra da yeni kurulan sol - Sosyalist ya da Komünist Partisi'nin üyesi olmuştu. Bunu saklamıyordu— ve belki de bu nedenle, Ceza Hukuku Profesörü bu akşam onu aradı ve umutsuzluğunun son noktasında ona açıldı.

«Artık ölecekler, artık hiç umut kalmadı.»

Komünist,

«Zaman tükenmediği sürece umut da tükenmez.» diye cevap verdi.

Profesör acı bir tonla,

«Ezbere konuşuyorsunuz.» dedi. «hapishaneye gittim, şimdi oradan geliyorum. Artık son geldi ve bu son da başlangıç kadar umutsuz. Artık usandım. Bu adamların suçsuz olduklarını, ama yine de öleceklerini biliyorum. Onlarla birlikte, insan namusuna olan inancım da ölecek.»

Komünist,

«İnancınız çabuk ölüyor» dedi.

«Öyle mi? Sizin inancınız daha mı sağlam? Siz neye inanıyorsunuz, beyim?»

Komünist,

«Amerikan emekçilerine.» diye cevap verdi.

«Bu ezberlediğiniz bir ders. Peki ama gerçekle aykırı düşmüyor mu? Ben sizlerle hiç tartışmaya girmedim. Bu davanın her adımında, her noktasında sizlerin bulunduğunuzu biliyor ve kimi zaman gösterdiğiniz enerjiye ve bencillikten böylesine uzak oluşunuza hayranlık duyuyordum. Ben başkaları gibi kızıl avcılığına çıkacak değilim. Çünkü ben de başkaları kadar, adaletin egemen olduğu bir dünyada yaşamak gereğini duyuyorum. İşte bu nedenle sizlerle birlikte çalıştım. Ama şimdi tutumunuz beni öfkelendiriyor. Emekçilere ne diye inanmalı? Hani nerede o emekçiler? Sacco ile Vanzetti'nin emekçi oldukları için, İtalyan oldukları için, komünist oldukları için, kışkırtıcı oldukları için öldürüleceklerini, çünkü başkalarına bir örnek, bir uyarı için kurban verilmesi gerektiğini biliyorum. Peki ama, hani nerede sizin emekçileriniz? Federasyon hiç bir şey yapmıyor, Federasyonun büyük liderleri evlerinde oturuyorlar — yürüyüşe bile katılmıyorlar. İşçilere gelince, hani nerede onlar?»

«Her yerde.»

«Bu yeterli bir cevap mı?»

«Şu an için, yeterli bir cevap. Ne istiyordunuz ya —

emekçiler hapishaneyi bassınlar da Sacco ile Vanzetti'yi kurtarsınlar diye mi bekliyordunuz? Bu işler böyle olmaz — olsa olsa ancak çılgınca düşlerde böyle olur. Sacco ile Vanzetti'yi öldürebilirler. Albert Parsons'u da öldürdüler. Tom Mooney de hapiste ve daha başkaları da olacak, ama bu sür-git böyle yürümeyecek. Bu caniyane şeyleri bir tek nedenle yapıyorlar — çünkü bizden korkuyorlar ve bu olup bitenlere sonsuza kadar dayanamayacağımızı, katlanmayacağımızı biliyorlar.»

«Kimler katlanmayacak? Komünistler mi?»

«Hayır, komünistler değil. Emekçiler. Ve Sacco ile Vanzetti'yi öldürenler, komünistler emekçilerle kenetlendikleri için onlardan nefret ediyorlar.»

Profesör,

«Ne tuhaf düşünceleriniz var!» dedi. «Bu gece, hem de tam bu gece bu düşüncelerinize inanmamı mı istiyorsunuz?»

«İnanamazsınız ki. Çünkü sizin için, Sacco ile Vanzetti öldüğü anda, adalet ve mantıkla ilgili bütün umutlar ve bütün düşler de ölecek.»

«Bu söylediğiniz gaddarca bir şey.»

«Ama bunun gerçek olduğunu da kabul edin.»

«Kabul edersem ne olacak? Böylesine büyük bir güce karşı düşünmekle fazla acelecilik etmiş olmuyor musunuz? Bütün dünya onların ölmemesi gerektiğini haykırıyor, yine de ölecekler. Korktuğumu itiraf ediyorum. İnancımı bir şeye bağlamıştım, şimdi tükendi. Sizin o adsız emekçilerinizi tanımıyorum. Onları anlamıyorum — en az sizi anlamadığım kadar onları da anlamıyorum.»

«Sacco ile Vanzetti'yi de anlamadığınız gibi mi?»

Ceza Hukuku Profesörü, üzüntüyle itiraf etti,

«Sacco ile Vanzetti'yi de anlamadığım gibi.» Doğruydu bu ve profesör, kendi yıkılan umutları ve yitirilen

inancı için de acı çekiyordu. Profesör göstericilerin arasında yürürken, kendi kendine konuşmasını sürdürdü:

«Gerçekte şimdi onlar için değil, kendim için ağlıyorum. İçimdeki çok değerli ve yerine konmaz bir şey ölmek üzere ve ölecek olan bu şeyin yasını tutan tek kişi ben olduğum için ağlıyorum.»

Herkes kendine özgü bir biçimde ağlıyordu. Gözleri kupkuru olanlar da vardı ve bu kuru gözlüler, ağlamak yerine başka şeyler yapıyorlardı. Belleklerine uzun ömürlü anılar yerleştiriyorlar ve şaşmaz özdeşlikler oluşturuyorlardı. Yüreklerine derin izler çiziyorlar, insanın kendini bildiği ilk günlere ve ilk sırta inen ilk kırbaca kadar uzanan bilançolar çıkarıyorlardı. Bu kupkuru gözlü kişiler, kendi kendilerine, «Ağlamaktan, gözyaşı dökmekten daha iyi, daha yararlı şeyler var.» diyorlardı.

Hapishanede son saat de bitti ve üç kişiden birincisinin öleceği an geldi. Bu, hırsız ve katil Celestino Medeiros'tu. Hapishanenin müdür yardımcısı ile iki gardiyan, Madeiros'un hücresine geldiler ve ona işaret ettiler. Madeiros onları bekliyordu. Sessizce ve şaşırtıcı bir vekarla, iki gardiyanın ortasına geçti ve hücresini infaz odasından ayıran on üç adımlık yolu yürüdü. Madeiros infaz odasına girdiğinde bir an durdu ve gözlerini, oraya toplanmış seyircilerin yüzlerinde gezdirdi. Sonradan, kimisi, o anda Madeiros'un yüzünden bir öfke dalgasının geçtiğini söyledi. Ama Madeiros'u görenlerin çoğu, elektrikli sandalyeye otururken onun kayıtsız ve üzüntüsüz olduğunda görüş birliğine vardılar. Sinyal verildi ve iki bin voltluk elektrik akımı Madeiros'un gövdesine geçirildi. Hapishanenin ışıkları sönükleşti, sonra yeniden parladı. Celestino Madeiros ölmüştü.

Öleceklerin ikincisi Nicola Sacco idi. Madeiros gibi, Sacco da yalın bir vekarla yürüdü ve ilk ölenin davranışından sonra, bu vekar seyircileri korkuyla ürpertti.

İki insanın bu biçimde ölüme gitmeleri normal ya da akıl alacak gibi değildi, yine de bu, gözlerinin önünde oluyordu.

Sacco tek söz etmedi. Büyük bir serinkanlılık ve vakar içinde elektrikli sandalyeye yürüdü ve oturdu. Elektrotları bağlarlarken, Sacco dimdik karşıya bakıyordu. Işıklar azaldı ve bir an sonra Nicola Sacco öldü.

Üç kişinin sonuncusu Bartolomeo Vanzetti'ydi. Bu işlem, görevlilere ve infazı izleyip yazmak üzere orada bulunan basın temsilcilerine artık dayanılmaz bir baskı durumuna gelmişti. Sacco'nun ölümüne eşlik eden suskunluktan sonra, kalabalıktan bir iç çekmesi yükseldi ve Vanzetti'nin ne yapacağı konusunda varsayımlar kulaktan kulağa dolandı. Oradakiler, kendilerini Vanzetti'nin ölüm odasına girişine hazırlamak için fısıldaşıyorlardı. Ama istedikleri kadar fısıldaşsalar da, yeterince hazırlıklı değillerdi. Hiç biri, Vanzetti'nin infaz odasına girerkenki o aslan gibi görünüşüne ve karşılarında dururkenki o vekarına hazırlıklı değildi. Böyle bir şeyi akıllarından geçirmemişlerdi. Vanzetti'nin kendini koyvermeyişi, serinkanlılığı, duruma hakimiyeti, ne kadar katı olurlarsa olsunlar ve üçlü bir infaza tanıklık edecek direnç zırhına bürünmüş olurlarsa olsunlar, oradakilerin dayanma gücünün çok ötesindeydi. Vanzetti, onların direnç zırhlarını deldi. Onlara, ancak yargılayıcı diye tanımlanabilecek bir bakışla baktı ve sonra kararlaştırmış olduğu sözleri tek tek ve ağır ağır söyledi.

«Sizlere suçsuz olduğumu söylemek istiyorum. Ömrümde hiç suç işlemedim —belki günahlarım olmuştur— ama hiç suçum olmadı...»

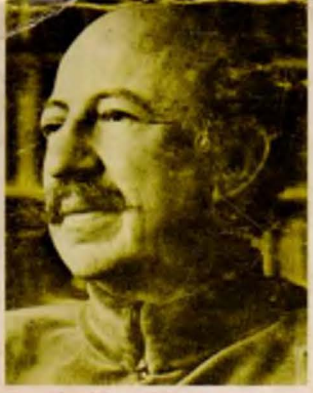
Orada duyarsız, katılaşmış kişiler vardı. Ama katı da olsalar, boğazlarına bir şey düğümlendi ve çoğu sessizce ağlamaya başladı. Amerikanizm diye bilinen ne varsa tümüne karşı oldukları söylenilen iki İtalyan ra-

dikali için ağlamak uygunsuz olur düşüncesiyle gözyaşlarını tutmak hiç birinin aklından geçmedi. Bunu hiç düşünmediler. Kimi gözlerini kapadı, kimi başlarını öteye çevirdi — ve sonra ışıklar azaldı, titredi. Ve ışıklar yeniden parladığında Bartolomeo Vanzetti ölmüştü.

O sıralarda Boston'da Athenaeum diye bir kulüp vardı ve bu kulübe, adları kentin geçmişiyle, Emerson ve Thoreau'ya uzanan geçmişle ilintili kişiler üyeydiler. Sacco ve Vanzetti hakkındaki son hükümde yer almış Üniversite Rektörü gibi kişiler, hiç bir yabancının, ilk göbekten Amerikalı sayılan hiç kimsenin, hiç bir Yahudi ve hiç bir zencinin kapısından içeri sokulmadığı bu kulübün etkili üyeleriydi.

İnfazdan sonraki sabah, yani 23 Ağustos 1927 sabahı, kulübün okuma salonundaki bütün dergilerin içinden birer kâğıt parçası çıktı. Ve her kâğıt parçasında şunlar yazılıydı:

«İnsanların kardeşliğini düşleyen, bu kardeşliğin Amerika'da bulunabileceğini umut eden Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti, bugün bu umut ve özgürlük ülkesine çok eskiden kaçıp gelenlerin çocukları tarafından gaddarca öldürüldüler.»

HOWARD FAST

"...Biz insanları kitaplarla, yazılarla birbirlerine kardeş ediyoruz. Siz insanları kovuşturuyor, onlara baskı yapıyor ve onları öldürüyorsunuz. Biz her zaman insanları eğitmeye çalışıyoruz. Siz, bizlerle bir başka ulus arasına bir nefret uçurumu açmaya çalışıyorsunuz. İşte bugün ben bu nedenle, ezilen sınıftan olduğum için burada bulunuyorum. Siz ise ezen sınıftansınız."

(Sacco'nun Savunması'ndan)

"...Ömrümde gerçekten hiç suç işlemediğim gibi, bütün ömrümce suçu, yani bugünkü yasaların ve ahlâkın suç saydığı şeyleri yeryüzünden yok etmenin mücadelesini verdim. Bunların yanısıra bugünkü yasaların ve ahlâkın haklı bulduğu ve kutsadığı suçu da, yani insanın insanı ezmesi ve sömürmesi suçunu da işlemedim. Ve burada bir suçlu olarak bulunmamın bir nedeni varsa, birkaç dakika sonra beni mahkûm etmeniz için bir neden varsa, o da işte bundan başka bir şey değildir."

(Vanzetti'nin Savunması'ndan)

25 TL.